

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ВАНА БОБЕРСЬКОГО

Кафедра економіки та менеджменту

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

(шифр і назва навчальної дисципліни)

галузь знань 22 Охорона здоров'я
(шифр і назва)

спеціальність: 227 Фізична терапія, ерготерапія
(шифр і назва спеціальності)

рівень освіти: _____ Бакалавр _____

Укладач(і):
к.е.н., доцент А. О. Павленчик

Львів – 2018

Тема 1. ПРЕДМЕТ ТА МЕТОД КУРСУ “ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ”

- 1. Зародження економічних знань. Основні етапи розвитку економічної теорії.**
- 2. Предмет науки і метод її дослідження.**
- 3. Основні методи пізнання соціально-економічних процесів.**
- 4. Економічні закони, категорії і принципи.**

1. Зародження економічних знань. Основні етапи розвитку економічної теорії

Звичним для людей стало використання слова „економіка“. Через його аморфність допускається вживання даного терміну для вираження різних понять. Наприклад, економіка галузі, економіка підприємства, економіка країни, економіка сім'ї тощо. Слово „економіка“ послужило основою для витоку таких наук, як політекономія, мікроекономіка, макроекономіка тощо, а також різних навчальних дисциплін: економіка промисловості, економіка будівництва, економіка сільського господарства тощо.

Поняття „*економія*“, яке вперше ввів у своїх творах „Економіка“ та „Про доходи“ давньогрецький філософ Ксенофонт (430 – 355 рр. до н.е.) поєднувало у собі два грецьких слова: „ойкос“ – що означає дім, домашнє господарство і „номос“ – закон, учення і в первісному значенні греки це розуміли, як мистецтво ведення і управління домашнім господарством. Вважається, що цим самим було започатковано нову на той час економічну науку.

Через певний час видатний древньогрецький філософ Аристотель (384 – 322 рр. до н.е.) поділив науку про багатство на економіку – під якою розумів створення благ для задоволення матеріальних потреб і хремастику – тобто майно, володіння, накопичення багатства. Проте поняттям економіка він позначав організацію господарства певного маєтку.

З розвитком людства розгорталася і удосконалювалася діяльність сімейних господарств та створювалися умови, при яких долалася замкненість економічних одиниць. На зміну рабовласницькому прийшов феодальний спосіб виробництва і феодали замість оброку запроваджують грошову ренту. Продукти стали вироблятися не лише для внутрішнього споживання в господарствах, а й для обміну, а поява грошової одиниці призвела до того, що частину виробленої продукції господарства продавали на ринку. Так, зародилося формування регіонального і національного ринку, початковою формою яких було проведення ярмарків.

Політична економія означає державний, суспільний і за визначенням французького вченого Антуана Монкретьєна, який у 1615 р. опублікував брошуру під назвою „Трактат політичної економії”, подається як наука про організацію та управління суспільним господарством. Запровадження даного терміна у той період означало вміння і мистецтво державного управління економікою, а відтак намагання держави зосередити увагу на економічній політиці.

Термін „політична економія” був широко вживаний до виходу у 1890 р. праці англійського економіста А.Маршалла „Економікс”. Основною метою даної праці було довести не ефективність державного регулювання економіки і доцільність його обмеження в ринковій економіці. Послідовниками А.Маршала, які досягли значних успіхів у з’ясуванні складних господарських процесів стали американські вчені Пол Самуельсон, Василь Леонт’єв, Мільтон Фрідмен, англійський дослідник Фрідріх фон Хайєк та ін.

Усі представлені поняття та терміни формують „економічну науку”, завданням якої є вивчення складної різноманітної структуризованої системи економіки суспільства. **Економічна наука** – це сфера розумової діяльності людини, функцією якої є пізнання та систематизація об’єктивних знань про закони і принципи розвитку реальної економічної дійсності. Вона виступає як система знань про сутність економічних процесів та явищ, і спробою вивчення окремих їх сторін.

У процесі вивчення економічну теорію розмежовують на **позитивну** і **нормативну**.

Позитивна економічна теорія – передбачає проведення такого аналізу, в процесі якого розкриваються об’єктивні основи економічного розвитку і дається наукове обґрунтування функціонування певної економічної системи.

Нормативна економічна теорія – аналізує економічні явища і процеси, дає оцінку і розробляє рекомендації щодо удосконалення розвитку економічної системи, які базуються на судженнях людей стосовно того, якою має бути економіка і відповідає на запитання – як має бути і що для цього слід зробити?

У процесі історичного становлення економічної науки розвивалися окремі напрямки та школи, які в свою чергу сформували економічну теорію.

Основними з яких є:

Меркантилізм – одне з найбільш ранніх економічних учень. Представниками цієї школи були А. Монкретьєн, Т.Ман, Д.Юм та ін. Вони вважали, що основою багатства нації є гроші (срібло та золото), а їх нагромадження можливе лише у сфері зовнішньої торгівлі.

Фізіократи – були представниками однієї з течій класичної політичної економії. Її засновниками були Ф.Кене та послідовники Ж. Тюрго, В.Мірабо, Д.Дюпон та ін. На відміну від меркантилістів стверджували, що багатство створюється не в сфері обігу, а в результаті праці у сфері виробництва.

Класична політична економія – один із важливих наукових напрямів світової економічної думки. Представники цієї школи були У.Петті, А.Смітт, Д.Рікардо. Вони доводили, що праця є джерелом багатства незалежно від сфери її застосування. Цим було обґрунтовано трудову теорію вартості. Класики також вважали, що завданням цієї науки є визначення законів, що управляють розподілом суспільного продукту.

Марксизм – засновниками цього напрямку були К.Маркс та Ф.Енгельс. Вони розробили трудову теорію вартості товару, істотною умовою якої є його реалізація, перетворення продукту праці на товар, обґрунтувавши при цьому двоїстий характер праці втіленої в товар. Величезним внеском

К.Маркса є розробка вчення про додаткову вартість та досконалої теорії грошей.

Історична школа – напрям, що виник у Німеччині в ХІХ ст. Його представники, а це зокрема, В.Рошер, В.Зомбарт, М.Вебер та інші, вважали, що економічне життя країни регулюється специфічними для кожної нації історично сформованими, соціальними інститутами серед яких вирішальна роль належить державі.

Маржиналізм – суб'єктивно-психологічний напрям у економічній теорії. Її основою є універсальна концепція граничних величин, які характеризують не внутрішню сутність самих явищ, а їхні зміни у зв'язку із зміною інших явищ. Маржиналісти розглядали економіку як систему взаємозалежних господарюючих об'єктів, які розпоряджаються господарськими благами, фінансовими і трудовими ресурсами.

Лібералізм – це сукупність поглядів змістом яких є заперечення необхідності втручання держави в економічне життя країни. Його ідей ґрунтовно розробив А.Сміт, який виступав проти втручання держави у розвиток галузей промисловості і торгівлі.

Неолібералізм – є одним з основних напрямів в економічній теорії та економічній політиці, що базується на визначенні необхідності раціонального поєднання державного регулювання економіки і захищає принципи економічної свободи, вільного ціноутворення та конкуренції і таким чином ставить за мету усунення недоліків ринкового господарства і руйнівних для нього наслідків державного втручання.

Кейнсіанство – течія економічної теорії, що обґрунтовує необхідність активного державного регулювання економіки шляхом стимулювання попиту та інвестицій та через проведення певної кредитно-бюджетної політики.

Інституціоналізм – його представники Т.Веблен, Д.Коммонс, А.Гобсон розглядали економіку як систему, у якій відносини між господарюючими суб'єктами визначаються як економічними, так і політичними, соціологічними та соціально-політичними факторами.

Монетаризм – це теорія, засновником якої є Ф. Фрідмен, теоретичними засадами і єдиною формою багатства визнаються гроші.

Неокласичний синтез – економічна концепція, в якій поєднуються раціональна теорія ціноутворення і розподілу доходів. Найвідомішими його представниками є Е. Хансен, П. Самуельсон, Дж. Хікс. Їх теорія ґрунтується на поєднанні ринкового та удосконаленні методів державного регулювання економічних процесів і наголошують на необхідності руху до змішаної економіки.

Сукупність усіх течій і шкіл формують основні напрями економічної теорії. **„Економічна теорія”** – це суспільна наука, яка вивчає закони розвитку економічних систем, діяльність економічних суб'єктів спрямовану на ефективне господарювання в умовах обмежених ресурсів з метою задоволення своїх безмежних потреб.

2. Предмет науки і метод її дослідження

Ще не існує чіткого визначення предмета науки **„Економічна теорія”**, оскільки не існує єдиного підходу до його розуміння. Економічна теорія є системою наукових поглядів на господарське життя суспільства, які дають всебічне уявлення про закономірності його розвитку.

Економічна теорія в широкому розумінні слова – це наука про економічні закони, які управляють виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ.

Предмет економічної теорії – це система економічних відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил і сукупність об'єктивних економічних законів, які виникають і розвиваються між суб'єктами таких відносин у всіх сферах суспільного відтворення і управляють ними.

„Економічна теорія” вивчає закони розвитку економічних систем, діяльність економічних суб'єктів, що спрямована на ефективне господарювання в умовах обмежених ресурсів з метою задоволення людьми своїх безмежних потреб. Вона є суспільною наукою, розвивається стосовно

розвитку суспільства і вивчає не ресурси і багатства як такі, а економічну поведінку людей. Людина є визначальний ресурс у господарській діяльності. Іншими словами можна сказати, що економічна наука є частиною дослідження поведінки людини у сфері господарської діяльності.

У предметі політичної економії логіка така – щоб жити люди повинні мати їжу, одяг, житло і інші блага, все це береться у природи і щоб їх пристосувати для задоволення своїх потреб люди повинні працювати. Тому основою життя є виробництво, в процесі якого дії людини на предмет і в результаті використання сил природи створюються матеріальні блага. Матеріальні ж блага виробляються не поодинці, а спільно і виробництво має колективний суспільний характер. Люди вступають між собою в певні економічні зв'язки, відносини. Вони не лише виробляють, а й обмінюють та споживають їх, і відносини між людьми в процесі цього називаються – **виробничими відносинами**. Тому предметом економічної теорії є виробничі відносини.

Як наука „**Економічна теорія**” має важливе завдання – формування у людей наукового економічного мислення. Така форма мислення ґрунтується не на окремих поверхових і однобічних відомостях про економіку, на основі яких не можна визначити традиції, тенденції тощо, а на великій кількості статистичних даних, які всебічно характеризують економічні явища і процеси. В цьому і проявляється її **виховна функція**, яка спрямована на формування сучасного економічного мислення, здатності об'єктивно оцінювати економічну політику держави, конкретні економічні теорії та практичні рекомендації, що з них випливають.

Пізнавальна функція – полягає в тому, щоб всебічно дослідити внутрішню сутність економічних явищ, їх форми, взаємозв'язки між ними і тим самим пізнати економічні закони та категорії, що забезпечують функціонування економічної системи.

Практична функція – зводиться до використання економічних знань для розробки принципів і методів раціонального господарювання, наукового обґрунтування економічної політики держави. Вона забезпечує суспільству

можливість на основі економічних знань здійснювати наукові передбачення щодо перспектив розвитку економіки.

Методологічна функція – виступає теоретичною основою, що дає можливість використовувати економічні знання для здійснення ряду досліджень в інших галузях, що дає можливість розробити загальні методологічні принципи, без яких не можна провести ґрунтовний економічний аналіз.

3. Основні методи пізнання соціально-економічних процесів

Багатоманітність економічних явищ і процесів вимагає пошуку різних інструментів і методів їх пізнання.

Метод економічної теорії – це сукупність прийомів і способів теоретичного дослідження, за допомогою якого досліджуються економічні явища, процеси, категорії і закони розвитку і функціонування економічних систем. Метод науки це властивий для неї спосіб проникнення у зміст предмета, що вивчається. Якщо предмет науки відповідає на запитання “що вивчається?” то метод – “як вивчається”.

Економічна теорія для ґрунтовного пізнання явищ і процесів у своїх дослідженнях широко використовує різні прийоми і методи. Вони поділяються на загальнонаукові і спеціальні. До загальнонаукових найперше належить діалектичний. Це означає, що при дослідженні економічних явищ і процесів використовуються діалектичні принципи, категорії і закони, згідно з якими всі сторони життя суспільства, як єдиного організму розглядаються у взаємодії, взаємозв’язку і в процесі розвитку.

Застосування принципу взаємозв’язку і розвитку явищ об’єктивної дійсності означає, що економічні явища треба розглядати не ізольовано у відриві від конкретно-історичних обставин, а всебічно – у взаємозв’язку і розвитку. Наприклад, необхідно аналізувати рівень розвитку продуктивних сил і раціональне використання ресурсів у взаємозв’язку з усіма галузями народного господарства.

Отже, *діалектичний метод* полягає у пізнанні економічних явищ і процесів у їхньому взаємозв'язку та взаємозалежності, у безперервному розвитку, що джерелом розвитку є єдність і боротьба протилежностей.

Для дослідження свого предмету економічна теорія використовує певну сукупність методів. Основними методами пізнання економічної теорії є наступні:

Метод наукової абстракції – заснований на тому, що при дослідженні економічних фактів або процесів, їх випадкові швидкоплинні чи другорядні ознаки відділяють від стійких, типових.

Методи індукції та дедукції. *Індукція* означає шлях від фактів до теорії або від одиничного до загального. *Дедукція* означає шлях від загального до одиничного або від теорії до фактів.

Методи аналізу та синтезу. *Аналіз* –це процес розумового або фактичного розкладання цілого на окремі складові частини. *Синтез* - це поєднання різних елементів та сторін предмету в єдине ціле.

Математичні і статистичні методи: метод логічного та історичного підходу, метод порівнянь, метод експерименту, метод аналогії, економіко-математичне моделювання.

Історичний метод елемент діалектичного методу пізнання передбачає дослідження конкретного процесу розвитку, конкретних явищ в їх історичній послідовності.

Логічний метод елемент діалектичного методу пізнання передбачає спосіб пізнання економічної системи, окремих її елементів у період досягнення повної зрілості найбільш розвинутих форм.

Метод порівняння – це найпростіший метод пізнання. Цим методом може порівнюватись економічна ефективність різних заходів, технологію виробництва.

Економіко-статистичний метод – застосовується при вивченні масових явищ, процесів, фактів і виявленні тенденції і закономірностей їхнього розвитку.

Економіко-математичний метод – застосовується при оптимізації в плануванні виробництва, як в цілому підприємства так і прогнозування окремих елементів економічного розвитку (оптимізація машинно-тракторного парку, оптимізація кормовиробництва і т.д.).

Монографічний метод – дає можливість вивчити передовий досвід, виявити передові і прогресивні методи господарської діяльності підприємств, провести аналіз причин занепаду підприємства та обґрунтувати заходи, щодо подальшого його розвитку.

Розрахунково-конструктивний метод – широко застосовують при прогнозуванні і плануванні виробництва і економічних процесів розвитку. Він передбачає розробку кількох варіантів вирішення певної економічної проблеми підприємства, їх оцінку з наступним вибором найкращого з них.

Експериментальний метод – дає змогу перевірити на практиці правильність теоретичних положень, ступінь ефективності нових важелів економічного регулювання економіки підприємства.

Абстрактно-логічний – використовується на всіх стадіях вирішення економічних проблем. За його допомогою формулюються категорії поняття, економічні теорії і гіпотези, висновки та рекомендації.

4. Економічні закони, категорії і принципи.

Результатом застосування різних методів дослідження є об'єктивна оцінка реальності протікання економічних явищ і процесів та формулювання економічних законів і категорій, які виражають ці суттєвості. Закон і сутність поняття одно порядкові і однозначні. Вони розкривають глибинні, сталі внутрішньо необхідні форми зв'язку і можуть бути досліджені лише через усі категорії діалектики. Проте, якщо **Сутність** – це комплекс внутрішньо необхідних постійних та глибинних зв'язків та відносин, які визначають основні риси, особливості і тенденції розвитку системи, то **Закон** – це те, що найбільш суттєве, стале в явищі, що постійно відтворюється в ньому.

В економічних системах діють об'єктивні економічні закони, які не залежать від волі і свідомості людей, яким властивий механізм дії. Механізм дії об'єктивних економічних законів означає черговість розвитку внутрішніх суперечностей, що протікають в явищах і процесах, і відображають ту боротьбу суперечливих сторін, чинників, що їх визначають.

Економічні закони – це внутрішньо необхідні, стійкі, суттєві причинно-наслідкові зв'язки та взаємозалежності між економічними явищами і процесами. Економічні закони поділяються на такі групи:

- Загальні – властиві всім суспільним способам виробництва (закон зростання продуктивності праці, закон зростання потреб, закон економії часу тощо).
- Закони, що діють в декількох суспільно-економічних формаціях (закон вартості, закони попиту та пропозиції);
- Специфічні – ті, що діють в межах одного суспільного поділу виробництва (переважна більшість законів економіки за сучасних умов).

Економічна категорія – це найбільш узагальнене і суттєве вираження окремих сторін економічних відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил, економічних явищ. Вони не лише відображають окремі сторони економічних відносин, а й зв'язок з відповідною стороною продуктивних сил.

Економічні категорії характеризуються діалектикою розвитку і вони є рухливіші, ніж економічні закони. І якщо закони ми спроможні пізнати в єдності та зв'язку явищ і процесів і вони відображають істотні і приховані зв'язки і відносини, які можливі встановити в процесі дослідження то економічні категорії є теоретичним вираження окремої сторони цих явищ і процесів.

Категорії економічної теорії так само як і виробничі відносини носять історичний характер, і окреслюють відносини однаково, незалежно від існуючої соціально-економічної формації. Наприклад, вартість, гроші,

заробітна плата тощо. Разом з тим з появою нових виробничих відносин появляються і нові категорії.

Тема 2. Суспільне виробництво, його чинники

- 1. Сутність виробництва як процесу суспільної праці.**
- 2. Основні фактори виробництва.**
- 3. Економічні потреби і економічні інтереси, їх суть і структура.**
- 4. Потреби суспільства і обмеженість ресурсів. Крива виробничих можливостей.**
- 5. Сукупний суспільний продукт та його форми.**

1. Сутність виробництва як процесу суспільної праці

Для задоволення своїх потреб люди виробляють різноманітні товари і послуги. В широкому розумінні *виробництво* – це процес взаємодії між людьми і природою, коли вони видозмінюють елементи природи і пристосовують їх для задоволення своїх потреб. Процес взаємодії людини із природою передбачає таких три моменти: працю людини; використання предметів праці; використання засобів праці.

Праця – це процес свідомої, доцільної діяльності людей за допомогою якої вони видозмінюють предмети природи і пристосовують їх для задоволення своїх потреб. Процес праці має завершальний результативний характер і така праця є *продуктивною*. Однак, можуть бути випадки, коли процес виробництва відбувся, відбулися затрати праці і ресурсів, але з певних причин продукт не одержано. Таке виробництво не є продуктивним і вважається *незавершеним*.

Виробництво носить суспільний характер, оскільки існування окремої, відокремленої особи та її виробництва в реальності неможливе. В процесі суспільного поділу праці відбулася спеціалізація у виробництві певних товарів, але в реальному ж усі вони об'єднанні взаємними зв'язками, як

виробника одного продукту і споживача іншого (знарядь праці, предметів праці, сировини, матеріалів тощо). В цьому і проявляється єдиний економічний організм, що називається *суспільним виробництвом*.

Суспільне виробництво – це взаємозв'язок і сукупність різних видів діяльності людей, в процесі якої вони пристосовують сили природи для виробництва матеріальних цінностей з метою задоволення своїх потреб.

Основними рисами виробництва є:

- Суспільний характер;
- Безперервність процесу, його відтворення і оновлення;
- Є носієм економічних відносин.

До *матеріального* виробництва належать: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, побутове обслуговування, комунальне господарство, торгівля тощо.

До *не матеріального* виробництва відносяться: охорона здоров'я, освіта, культура, мистецтво, спорт, туризм.

2. Основні фактори виробництва.

У процесі виробництва поєднуються чинники виробництва: праця, земля, капітал та підприємницький хист. Первинними чинниками виробництва з давніх-давен визнавалися земля і праця.

Земля – просторово-географічний чинник. На землі розташовані держави, підприємства, на ній вирощують урожай. Земля містить корисні копалини. У виробництві застосовують орні землі, ліси тощо.

Праця охоплює сукупність всіх фізичних і розумових здібностей людини, які застосовують у виробництві життєвих благ. Праця є джерелом усіх багатств, в тому числі і духовної культури.

Функція робітника як особистого чинника проявляється у використанні його робочої сили в процесі праці і будь-якого виду діяльності спрямованих на зміну предметів праці і сил природи з метою задоволення своїх потреб. Під *робочою силою* розуміють сукупність фізичних і розумових здібностей

людини, які вона застосовує у процесі виробництва або це здатність до праці людей.

Кількість праці залежить від чисельності населення, його вікового і статевого складу, а якість праці визначається освітнім і професійним рівнем працівників, ступенем особистої свободи, психологічних умов, суспільного і технологічного поділу праці тощо.

Продуктивність праці – це кількість продукції, що виробляють за одиницю часу.

Капітал, як економічний ресурс, охоплює всі виготовлені виробничі знаряддя: будівлі, споруди, машини тощо. Капітал становить результат попередньої праці людей і вже тому є обмеженим, а по-друге він призначений не для безпосереднього споживання, а для участі у виробничому процесі і відповідно до призначення людина використовує їх в процесі праці.

Засоби праці – це речі, якими людина діє на предмети праці. Вирішальними є механічні засоби і вони складають кісткову і мускульну систему виробництва.

Предмет праці – це те на що направлена праця людей і становить основу майбутнього продукту (сировина, матеріали тощо).

Предмети і засоби праці – складають **засоби виробництва** і вони є речовими його чинниками.

Зазначені засоби і предмети праці, в тому числі людський чинник, разом із виробничими відносинами є продуктивною силою суспільства. Усі вони є необхідними складовими виробничого процесу. Серед них немає другорядних, однак щодо визначення пріоритету, то основна функція належить особистісному чиннику.

Продуктивні сили характеризують суспільне виробництво лише з однієї точки зору – як процес взаємодії людини і природи. Однак з другого боку суспільне виробництво виступає як процес взаємодії людей між собою. З цієї точки зору його характеризують виробничі відносини.

Виробничі відносини – це взаємозв'язки, що виникають між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг. Система виробничих (економічних) відносин складається з техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин.

Техніко-економічні відносини - це відносини між людьми з приводу використання ними знарядь та предметів праці у процесі виробництва.

Організаційно-економічні відносини – це відносини між людьми з приводу застосування способів і методів організації і управління суспільним виробництвом.

Соціально-економічні відносини – це відносини пов'язані з привласненням чинників та результатів виробництва.

Виробництво являє собою складну систему взаємодії цих чинників через технологію та організацію виробництва.

Технологія виражає взаємодію основних чинників виробництва, способи впливу людини на предмети праці.

Поєднання і організація трьох видів економічних ресурсів у процесі виробництва забезпечує підприємливість. Підприємницький хист або просто, підприємливість є особливим людським ресурсом. Підприємець виконує чотири функції:

- організовує сполучення ресурсів в єдиний процес виробництва товарів;
- ухвалює рішення в процесі ведення бізнесу;
- новатор і намагається запровадити у виробництво нові засоби, нові технології;
- це людина ризику, коли прибуток у ринковій економіці не гарантується.

3. Економічні потреби і економічні інтереси, їх суть і структура

Головним спонукальним мотивом до виробничої діяльності виступають потреби людини.

Потреби – нестача чогось, необхідність у життєвих благах, бажання володіти ними і використовувати за призначенням. Багатоманітність потреб обумовлює їх класифікацію за різними ознаками.

Зокрема:

- *за рівнем необхідності* виділяють:
  - а) потреби в предметах першої необхідності;
  - б) потреби в предметах розкоші.
- *за об'єктами* :
  - а) матеріальні потреби;
  - б) духовні потреби.
- *за суб'єктами*:
  - а) особисті потреби;
  - б) потреби фірм (групові);
  - в) державні потреби.
- *за масштабами і структурою виробництва*:
  - а) абсолютні;
  - б) дійсні;
  - в) фактичні.
- *за роллю у суспільному відтворенні*:
  - а) потреби в предметах споживання;
  - б) потреби у засобах виробництва і т.д.

Найбільш характерною ознакою потреб є те, що повністю задовольнити їх практично неможливо. Тобто потреби є безмежними.

Безмежність потреб обумовлена дією об'єктивного економічного **закону зростання потреб**. Його суть зводиться до наступного: розвиток продуктивних сил спричинює зміни у системі потреб, що проявляються в кількісному зростанні та якісному вдосконаленні наявних та появі нових потреб, викликаними новими благами, що створюються у процесі виробництва. Крім цього, задоволена одна потреба породжує іншу.

Згідно теорії А. Маслоу ієрархія потреб, що визначає поведінку людини включає в себе п'ять основних типів (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Ієрархія потреб людини

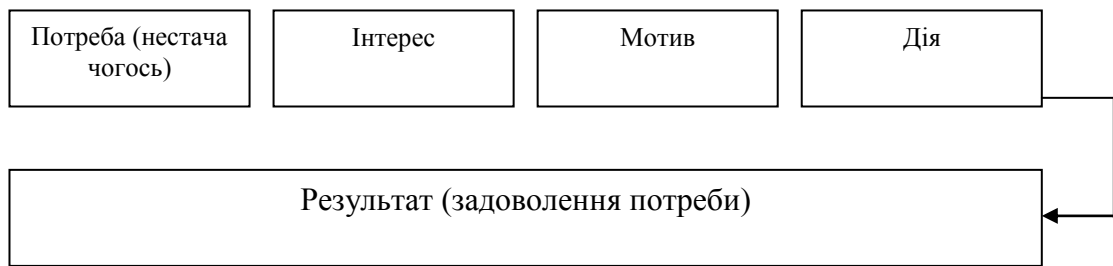
При цьому потреби більш високого рівня не мотивують поведінку працівника, якщо хоча б частково не задоволені потреби нижчого рівня.

Людина намагається задовольнити найнагальніші свої потреби і якщо вони задоволені, то на певний час ці потреби перестають бути рушійним мотивом. Настає черга і бажання задовольнити наступні за вагомістю потреби, які задають програму діяльності, а діяльність забезпечує можливість їх задоволення.

До фізіологічних відносять потреби в продуктах першої необхідності, які створені суспільним виробництвом і необхідні для підтримання життєдіяльності людини; до інтелектуальних – потреби в освіті, підвищенні кваліфікації, культурному відпочинку тощо; до соціальних – потреби в охороні здоров'я, створенні необхідних умов праці, побутових умов тощо. Деякі потреби взагалі не можуть бути задоволені в індивідуальному порядку. Наприклад, потреби в соціальних закладах (школи, лікарні, санаторії тощо). Тому особисті потреби виробника за способом задоволення поділяють на індивідуальні та спільні.

Необхідність задоволення потреб зумовлює мотивацію поведінки людей до економічного інтересу і спонукає їх до певної дії. Економічні інтереси – це усвідомлені потреби, для задоволення яких люди вибирають певну

економічну поведінку. Суб'єктами економічних інтересів є окремі індивідууми, домогосподарства, сім'ї, колективи, суспільство в цілому.

Породженням потреб є економічні інтереси.

Економічні інтереси - це усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольняти певні потреби, що обумовлює певний тип їх господарської поведінки.

Як і потреби економічні інтереси класифікують за різними ознаками. Найголовнішою є класифікація за суб'єктною ознакою. Зокрема, економічні інтереси за їхніми суб'єктами можна поділити на *особисті, групові (колективні), національні (суспільні)*. Необхідною умовою нормального функціонування економіки є єдність економічних інтересів. Вона досягається тоді, коли реалізація інтересів одних суб'єктів створює умови такої самої реалізації інтересів інших суб'єктів.

Особисті інтереси – охоплюють потреби індивіда, що пов'язані з реалізацією приватної власності, трудової діяльності тощо.

Груповий інтерес – це однорідні приватні інтереси, носіями яких можуть бути споживачі, акціонери, трудові колективи тощо.

Національні економічні інтереси – це інтереси всіх людей країни, що спрямовані на підтримання високих стабільних темпів економічного зростання, високого рівня зайнятості, стабільності цін, платоспроможності тощо.

Економічні інтереси втілюють все те, що необхідно для існування людей і які можуть бути задоволені через залучення у виробництво ресурсів. Економічні ресурси це будівлі і споруди, різне устаткування, машини і обладнання підприємств. Одні з цих ресурсів дані природою і абсолютно

обмежені, інші – можуть бути обмежені відносно, відповідно до рівня потреб.

4. Потреби суспільства і обмеженість ресурсів. Крива виробничих можливостей.

Повний обсяг виробництва означає, що ресурси використовують у такий спосіб який дає змогу найповніше задовольнити потреби суспільства. Отже, *ресурси* – це продуктивні сили, які є в тісній взаємодії з виробничими відносинами і в цій єдності створюють спосіб виробництва. Часом ресурси мають назву фактори виробництва оскільки вони необхідні для того щоб виробляти товари і послуги.

Загальною характеристикою ресурсів, як економічного питання є те, що всі вони мають вартість. Нестача ресурсів (обмеженість) є першим елементом визначення економіки, бо оскільки є нестача ресурсів, то існує і нестача продукції, яка з них виробляється.

Іншою важливою характеристикою обмежених ресурсів і товарів, вироблених з них, є те що всі вони мають можливість *альтернативного використання*. Наприклад, бензин може бути використаний для роботи вантажних автомобілів, і як альтернатива для легкового, щоб задовольнити власні потреби. Можна з молока виробити масло, а можна виготовити кисломолочну продукцію. Обмеженість в товарах (дефіцит) і в грошових ресурсах визначає (потребує) вибору для індивідуумів і суспільства: вони вибирають серед товарів і послуг ті, які найбільшою мірою можуть задовольнити різнобічні потреби і бажання. Ви будете купляти той товар, вартість (цінність) якого для вас є такою ж, як ціна на цей товар.

Право вибору ми називаємо *альтернативною вартістю*.

Проблему вибору яскраво ілюструє **крива виробничих можливостей**.

Вона показує максимально можливий обсяг виробництва конкретного блага за наявних ресурсів і рівня технологічного розвитку у суспільстві та визначених обсягах виробництва інших благ.

Необхідною умовою якнайповнішого задоволення потреб є підвищення **ефективності** використання ресурсів. Воно виявляється у скороченні витрат на одиницю продукту або у збільшенні обсягу виробництва продукту на незмінну величину витрат.

В чому полягає суть вибору? Припустимо, при всіх інших рівних і стабільних умовах можемо купити товар двох видів, при наявних в нас ресурсах (рис.1.)

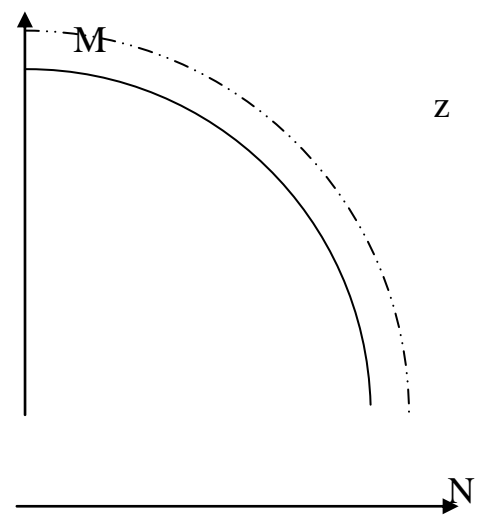
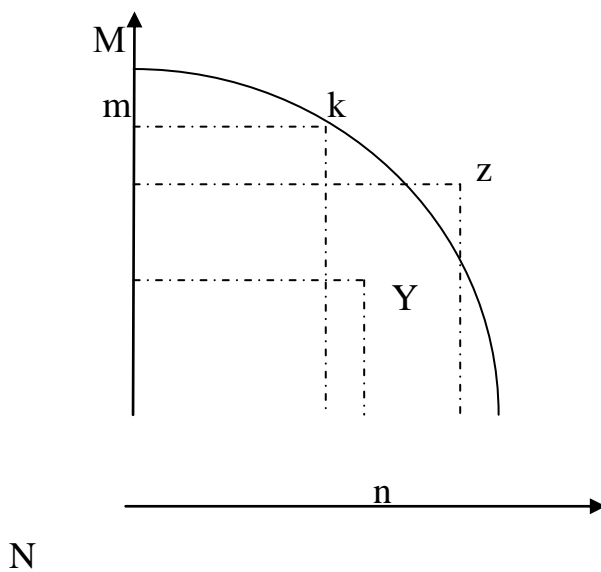

Рис. 2.1. Крива граничних можливостей.

Рис. 2. Зсув кривої граничних можливостей.

В кожному конкретному випадку при заданих умовах існує лише якась одна конкретна альтернатива: якщо ми купуємо n - кількість товару N , то на решту можна купити m - кількість товару M . Всі варіанти, показані точками на рис. 1, утворюють криву, яка носить назву кривої граничних можливостей.

Будь – який варіант поза цією кривою нереальний або не бажаний.

Наприклад, в точці z – стикаємося з нереальністю реалізації такого варіанта через обмеженість наявних ресурсів. У точці Y – варіант небажаний, оскільки тут має місце недовикористання наявних ресурсів.

Аналогічний вибір здійснюємо в ситуації, що стосується і питання економіки – що виробляти? Наприклад, маючи певну кількість кормів, і виходячи з нормативів витрат на одиницю продукції, ми можемо виробити M – тонн молока, або N – тонн м'яса, а можна виробити m - тонн молока і n - тонн м'яса одночасно. В точці z ілюструється неможливість даної кількості обох видів продукції при заданих ресурсах, технології, тобто такий варіант існує поза межами наших можливостей. Якщо підняти рівень технології, вирішити проблему капітальних ресурсів, крива граничних виробничих можливостей заданих ресурсів може зсунутись до точки z , як це показано на рис. 2.

В такому випадку мова йде вже про економічний ріст – зсув кривої граничних виробничих можливостей, який має місце внаслідок збільшення наявних ресурсів або покращання технології виробничого процесу.

Дуже тісно з альтернативним використанням пов'язана альтернативна вартість. Вартість використання якогось товару, продукту, знаряддя з однією метою є рівною тому, що може дати його використання з іншою метою, при кращій альтернативній можливості.

Наприклад, ви маєте 100 гривень. За них ви можете придбати гарну книгу, або відвідати концерт улюбленого співака. Ви купили книгу. Скільки це вам коштує? Ви кажете –100 гривень. Але насправді це коштує концерт, яким ви могли б насолодитись замість того, щоб купити книгу. Це складові економіки і їх називають оптимальні втрати – **вартість попередніх альтернатив**. Вартість вибору однієї діяльності є вартість тієї можливості, якою ви знехтували і яка вже минулася.

Виходячи з того, що ресурси обмежені, тому важливо досягнути максимально можливого задоволення своїх потреб з їх використання. Звідси стає очевидною необхідність раціонального використання їх як важливої умови збільшення виробництва товарів. Вивчення цієї проблеми, обґрунтування можливостей для кращого використання наявного виробничого потенціалу підприємств, в умовах ринкових відносин, - важливий сегмент предмета дослідження цієї науки.

5. Сукупний суспільний продукт та його форми

У процесі виробництва створюється продукт. В однаковій мірі суспільно корисними можуть бути не лише речі чи матеріальні блага, а й послуги. Їх обсяг і якість є важливою ознакою економічного розвитку суспільства і які визначають рівень життя населення. Це сукупний суспільний продукт у створенні якого беруть участь безліч людей об'єднаних суспільним поділом праці. Отже, результатом суспільного виробництва є його результат – **суспільний продукт**. Це сукупність матеріальних і нематеріальних благ та послуг створених працею всіх працівників в різних сферах і галузях виробництва за певний період часу. До його складу входять різноманітні блага і послуги, які створюються у сфері матеріального виробництва (промисловість, сільське господарство, будівництво) і в нематеріальному виробництві де створюються особливі блага: послуги, духовні цінності тощо.

Основним недоліком при визначенні сукупного суспільного продукту є те, що виникає повторний рахунок, бо частина продукції одних ланок є основою для виготовлення продукції в інших підприємствах. Наприклад, вироблене в сільському господарстві зерно є сировиною для мукомельної і пекарської промисловості. Ось чому важливим є винайти таке визначення кінцевого продукту, щоб можна було уникнути повторних витрат. До такого продукту є близькою величина **валового національного доходу**. Це весь суспільний продукт за вирахуванням тієї її частини, яка йде на заміщення витрачених при його виготовленні засобів виробництва. Він складається в основному з предметів особистого споживання і засобів виробництва призначених для розширеного відтворення. Грошова форма цього продукту називається **національним доходом**.

Складовими національного доходу розрізняють необхідний і додатковий продукт. **Необхідний продукт** це та частина, яка необхідна для нормального відтворення робочої сили працівників виробничої сфери, тобто підтримання його працездатності та підготовки нових працівників. За рахунок нього

здійснюються витрати на харчування, одяг, житло, освіту тощо. Частина національного доходу у формі необхідного продукту є *додатковий продукт*, який призначений для задоволення особистих потреб працівників невиробничої сфери, розширення і будівництва нових об'єктів виробничої і соціальної сфери. Суспільний продукт знаходиться у безперервному русі.

Тема 3. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА І ВЛАСНІСТЬ

- 1. Економічні системи суспільства, їх діалектика і типи**
- 2. Власність як економічна категорія, її суть і функції**
- 3. Трансформація форм власності в Україні**
- 4. Приватизація державного майна України**

1. Економічні системи суспільства, їх діалектика і типи

Основою розвитку будь-якого суспільства є виробництво матеріальних і духовних благ та інших цінностей, які забезпечують життєдіяльність людей. Їх виробництво забезпечують окремі галузі, що складаються із сукупності підприємств, організацій, різних товариств, які виготовляють однакову або подібну продукцію. У галузях матеріального виробництва виготовляються продукти харчування, взуття, одяг, товари першої необхідності, побутова техніка та ін. До них відносять промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт тощо.

Проте, суспільству, а точніше, працівникам сфери матеріального виробництва вкрай є необхідним створення необхідних умов побутового, культурного, соціального характеру тощо як для послуг речам які належать людині, так і самій людині. До галузей нематеріального виробництва відносять освіту, охорону здоров'я, науку, спорт, побутову обслуговування тощо.

Основною галуззю матеріального виробництва є промисловість, яка поділяється на обробну, добувну, оборонну. Обробна в свою чергу на важку і легку. До важкої промисловості відносять металургійну, машинобудування, хімічну. Надзвичайно важливою є галузь машинобудування, в якій зосереджено близько 1/3 промислового виробництва. Сюди відносимо верстатобудування, комбайнобудування, приладобудування, автомобіле-

будування, авіаційну промисловість, кораблебудування, електротехнічну і радіотехнічну промисловість, оборонну промисловість та низку інших галузей. До легкої промисловості відносимо текстильну, харчову, паперово-целюлозну тощо. Співвідношення між окремими галузями економіки називаємо її **структурою**. Галузева структура економіки відображає суспільний поділ праці.

Особливістю функціонування національної економіки країни є те, що окремі галузі є взаємозалежними, що спричинено необхідністю використання продукції одних галузей іншими. Наприклад, сільське господарство постачає свою продукцію як сировину галузям текстильній, взуттєвій, харчовій та іншим. Добувна галузь постачає руду металургійній, а та, відповідно, машинобудівним галузям. Таким чином економіка будь-якої країни складається із великої кількості різних взаємозалежних і взаємопов'язаних між собою галузей, які складають в цілому економічну систему.

Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином впорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства.

Складовими елементами економічної системи виступають: продуктивні сили, економічні відносини, господарський механізм.

Продуктивні сили – це сукупність засобів виробництва і людей, з їх розумовими і фізичними здібностями науки, технологій, інформації, управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ. Продуктивні сили представляють матеріально-речовий зміст економічної системи і є найважливішим показником і критерієм нею досягнутого науково-технічного прогресу і рівня продуктивності праці.

Економічні відносини – це відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і нематеріальних благ. В свою чергу вони поділяються на:

- техніко-економічні – що відображають технологію і є матеріально-речовим змістом виробництва;

- організаційно-економічні – які втілюють відносини обміну між людьми, спеціалізацію праці, кооперування та концентрацію виробництва;
- соціально-економічні відносини – це відносини власності. Вони займають визначальне місце в структурі як економічних відносин, так і економічної системи, оскільки виконують в ній системотвірну функцію.

Господарській механізм – є структурним елементом економічної системи, якій включає сукупність форм і методів регулювання економічних процесів на основі використання економічних законів, економічних важелів і правових норм.

Вчені-економісти минулого і сучасності ще не виробили однозначного підходу до оцінки розвитку економічних систем і тому по різному тлумачать сутність та особливості історичного розвитку суспільства. Найбільш поширеними набули формаційний і цивілізований підходи до розуміння процесу розвитку суспільства. В основу такого підходу покладено певний спосіб виробництва, який у поєднанні з політичною надбудовою склав соціально-економічну формацію, де панівним і визначальним є форма власності. Відповідно до цього вважається, що способи змінювалися один одним в процесі людського розвитку:

- первіснообщинний;
- рабовласницький;
- феодальний;
- капіталістичний;
- комуністичний.

Однак, в сучасних умовах такий формаційний підхід піддається критиці і, у зв'язку з поглибленим науковим пізнанням розвитку суспільства, наукою вироблено цивілізаційний підхід щодо пізнання історії розвитку людства, в основу якого використано критерій – ступінь індустріального розвитку суспільства поділяючи його на три стадії:

- доіндустріальне суспільство – де переважає сільське господарство і ручна праця. Воно існувало до кінця 17 століття, тобто до початку розгортання промисловості;
- індустріальне суспільство – провідну роль відіграє велике механізоване промислове виробництво;
- постіндустріальне суспільство – це нова стадія початок якій поклала науково-технічна революція у другій половині 20 століття і поступово переросла в сучасну інформаційно-інтелектуальну революцію. В даному суспільстві домінують наука, нові види техніки і технологій, інформатика, комп'ютеризація, автоматизація і роботизація всіх сфер економіки і управління. На перший план висувається інтелектуальний капітал, знання, сфера послуг, формується працівник нового типу у якого переважає творчий характер праці.

В результаті еволюції економічних систем сформувалися три їх основні типи:

- система вільного (чистого) ринку;
- адміністративно-командна (централізовано-планова) система;
- система змішаної економіки.

Система вільного ринку – це така економічна система, в якій рівень державного регулювання економічних процесів є найменшим, а сили вільної конкуренції, ринкового саморегулювання досягають максимального значення. Її головними ознаками є: домінування приватної власності на засоби виробництва, ринковий механізм регулювання економічних процесів, що базується на системі вільної конкуренції, свобода економічної діяльності (вільне підприємництво). Роль держави у цій системі зводиться до захисту приватної власності і формування правового середовища, необхідного для функціонування економіки.

Адміністративно-командна система – це система з високим ступенем державного втручання в економіку, у якій регулювання економічної діяльності здійснюється шляхом централізованого управління та контролю.

Характерними рисами цієї системи є: панування державної власності на засоби виробництва, жорстка централізація розподілу ресурсів і результатів виробництва, обмеження або недопущення приватного підприємництва, директивне планування. Цій системі також притаманні висока захватність виробництва, несприйнятливість до НТП, вона не визнає конкуренції і вільного ціноутворення.

Змішана економічна система – це система, у якій регулювання економічних процесів здійснюється як ринком так і державою без домінуючої переваги одного з них. Їй притаманні такі риси: 1) плюралізм форм власності і рівноправне функціонування різних господарюючих суб'єктів. 2) активне державне регулювання господарських процесів, що здійснюється такими методами, як індикативне планування, державні замовлення, економічне стимулювання, протекціонізм і т.д. 3) орієнтація на соціальну спрямованість розвитку економіки.

Специфіка і особливості розвитку економічної системи окремо взятої держави залежить від домінуючої форми власності, рівня забезпеченості природно-економічними ресурсами, розвитку технологій, рівня інституціональних, юридичних, морально-психологічних чинників.

Найбільш характерними визнані такі економічні моделі:

➤ **Американська модель** – передбачає модель чисто ринкового капіталізму, де уряд відіграє дуже важливу роль, але він менше втручається в економіку держави, ніж в інших. Це відбувається через застосування фіскальної та монетарної політики і здійснюється через системи оподаткування, цільових виплат, замовлень на товари і послуги та контроль за грошовою масою і процентними ставками. З боку здійснюється також контроль за діловою активністю і відповідно до чинного законодавства заборонено створювати монополії, що обмежують торгівлю між штатами і іншими державами, а також забороняють використання анти конкурентних методів ведення підприємництва.

Система менеджменту в Америці націлена на ефективність виробництва, основним вважається реалізація проекту, жорстка

конкуренція, низькі гарантії для працівників, прийняття рішень з верху до низу, відносини з підлеглими формальні, найм на роботу лише за діловими якостями і оплата праці в залежності від результату.

- **Японська модель** – відзначається високою інтенсивністю, енерго-ресурсозберігаючою, науково-технологічною, орієнтованою на експорт. Її розвиток формувався на основі придбання іноземних новітніх патентів і ліцензій (50-70-і роки), на основі чого відбулася модернізація і перебудова економіки. Великого значення у ефективності функціонування японської економічної системи відіграє унікальна модель організації виробництва і управління, яка характеризується такими особливостями: система життєвого найму, визначення рівня заробітної плати в залежності від стажу роботи та віку, створення профспілок безпосередньо на фірмах. До управління фірмами залучається увесь персонал компанії.

Система японського менеджменту включає: гармонію відносин, головне виконання обов'язків, невелику конкуренцію, високі гарантії для працівника, прийняття рішень – колективні, відносини з підлеглими – сімейні, метод найму – після закінчення навчання і оплата праці в залежності від стажу.

Розрізняють і інші моделі, зокрема:

- німецька – особливість – розумне поєднання соціального захисту людини з почуттям її соціальної відповідальності;
- французька – характеризується різноманітністю економічних інструментів включаючи стратегічне планування, стимулювання конкуренції і регулювання;
- шведська – особливість – яскраво виражений соціальний аспект, коли розвиток національної економіки орієнтується на досягнення високого життєвого рівня;
- китайська – характеризується розвитком продуктивних сил, послідовністю і стабільністю реформ, удосконаленням соціально-економічного устрою, заохоченням іноземних інвестицій.

2. Власність як економічна категорія, її суть і функції

Еволюція відносин власності. Форми власності в Україні. Закон України “Про власність”. Реалізація відносин власності. Трансформація відносин власності. Роздержавлення і приватизація об’єктів власності. Форми роздержавлення.

Одним з найважливіших складових елементів системи економічних відносин є відносини власності – відносини між людьми стосовно характеру їх зв’язку з речами як зі своїми чи з чужими. Коли говорять про власність то мова йде про те кому належать засоби виробництва і вироблений продукт. При цьому мають на увазі не лише саме ці блага, а насамперед економічні відносини між людьми з приводу привласнення матеріальних і духовних благ. Отже, *власність* це не річ і не відносини людини та речі, а відносини між людьми з приводу привласнення речі. Власність є економічною категорією і водночас системою виробничих відносин, яка характеризує певну форму привласнення матеріальних благ, перш за все засобів виробництва в інтересах задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб. Найбільш ефективною формою власності є та, що сприяє задоволенню особистих інтересів людини. Поняття власності знаходить свій вияв в її об’єктах, перш за все засоби виробництва, наукові відкриття, природа та її елементи (земля, її надра, води, ліси) та національні багатства в цілому. Як економічна категорія вона характеризує певний тип суспільного виробництва, визначає суть панівних виробничих відносин.

Власність – це сукупність відносин між суб’єктами господарювання з приводу привласнення засобів виробництва і його результатів.

Привласнення означає відношення людей до певних речей як до своїх і воно формує і виражає конкретну рису форми власності. Привласнення породжує і категорію відчуження.

Відчуження – це позбавлення суб’єкта права на володіння, користування і розпорядження тим чи іншим суб’єктом власності.

Поряд із виразом „це моє” можна сказати „це не ваше”, а відтак поруч із власником завжди буде присутній не власник. Виходячи із таких позицій

відносини власності утворюють певну систему, що містить у собі такі відносини:

- відносини з приводу привласнення об'єктів власності;
- відносини з приводу економічних форм реалізації об'єктів власності (тобто одержання від них доходу);
- відносини з приводу господарського використання об'єктів власності.

Відносини власності проявляються через суб'єкти і об'єкти власності.

Об'єктами власності є все те, що можна привласнити чи відчужити (засоби виробництва, різна нерухомість (будинки, споруди, насадження), природні ресурси (земля, надра, ліси), предмети особистого і домашнього вжитку, гроші, цінні папери, інформація, інтелектуальна власність, культурні та історичні цінності та робоча сила).

Суб'єкти власності – це носії відносин власності. До них відносяться:

- окремі особи – люди як носії майнових і немайнових прав,
- юридичні особи, організації, підприємства, установи;
- держава – в особі органів державного управління;
- декілька держав.

Власник має найбільші права, він може сам використовувати свій об'єкт власності в господарських цілях і бути як власником і як користувачем.

Поняття власності надзвичайно містке, воно має багато форм. Найбільш такими, що мають надзвичайно важливе значення є юридична і економічна форми. Власність, як **економічна форма** виражає відносини між людьми з приводу привласнення об'єктів власності. Маючи у власності устаткування можна організувати виробництво з метою отримання прибутку. Власність на гроші можна одержати прибуток у різних формах – відсоток з грошей вкладених до банку або витрачених на придбання облігацій, дивіденди тощо. З економічної точки зору власність відображає відносини між людьми з приводу присвоєння засобів виробництва та виготовленої продукції, а також спосіб поєднання робочої сили із засобами виробництва.

Як юридична форма власність відображає законодавче закріплення економічних відносин між фізичними і юридичними особами з приводу володіння, користування розпорядженням об'єктами власності у відповідності до діючих законів і норм. Між цими двома формами є діалектичний зв'язок, але економічна форма є первинним, базисним, а юридична – вторинною, похідною. З юридичної точки зору власність є виявом волі певного суб'єкта і правове оформлення цієї волі в юридичних актах, у праві власності.

Право власності – це сукупність узаконених державою прав та норм економічних взаємовідносин фізичних та юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення і використання об'єктів власності.

Історія розвитку власності на майно і землю вказує на те, що вони прямо й опосередковано пов'язані з характером привласнення матеріальних і духовних благ тими особами, які володіють ними. У найконцентрованішому вигляді кількісний аспект власності виражається в її структурі, що має багато вимірів. Одним із них є зосередження засобів виробництва і землі як об'єктів власності в руках держави, фермерів, товариств, кооперативів тощо. Відносини власності закріплюються законодавчими актами, і з цієї точки зору вони пов'язані в більшій мірі не з економічною, а з юридичною стороною справи, коли право на привласнення надається не працею, а законом, державою.

У силу того, що юридичне поняття власності не збігається з економічним, останнє можна розглядати з трьох пунктів бачення: володіння, розпорядження і користування, які є категоріями юридичної власності.

Володіння – це початкова форма власності, що виражає відносини, пов'язані із наявністю у певного суб'єкта об'єктів власності із необмеженим строком їх використання. Це право власника розпоряджатися майном і землею як своїм власним. Право на володіння надається законом або договором, чи іншим юридичним актом, державою певній особі чи приватною особою – іншій особі, яка вже надає їй право на форму розпорядження.

Розпорядження – це передача іншим особам права здійснювати певні дії стосовно об'єктів власності, приймати певні рішення щодо управління ними, обміну, дарування і т.д. Це право, надане індивідууму чи колективу на використання засобів праці та землі для реалізації функціональних засад у сфері матеріального виробництва. Якщо право власності на майно і землю має індивідуум, то розпорядник – це лише виконавець волі власника, і тоді він функціонально виступає лише користувачем.

Користування – означає право використовувати певні блага для виробничих та особистих цілей. Це право надається, як правило, на визначений термін та за певну плату. Це форма використання майна та землі з метою створення матеріальних благ. Воно може здійснюватись на правах найму, оренди чи кредиту.

У випадку приватного власника в більшості варіантів різниця між володінням, розпорядженням і користуванням розмивається, оскільки приватний власник здебільшого є і володарем, і розпорядником, і користувачем майна й землі за винятком випадку оренди, застави тощо. Зате при організації виробництва, наприклад у формі кооперації, зазначена різниця має місце.

Юридична форма власності завжди визначається характером економічних відносин, тобто економічні відносини є базисними, а юридичні надбудовними.

Рух продуктів від виробника до споживача в безпосередній формі чи через посередника визначається, в першу чергу, виробничими зв'язками, їх станом і потребою на макроекономічному рівні. Наприклад, якщо продукція того виробника, що виробляє засоби виробництва, буде необхідною для іншого виробника, який використовує її як засіб виробництва, то через відносини розподілу й обміну він опиниться саме у споживача. У свою чергу, цей виробник віддасть свою продукцію іншому виробнику, що використовує її в процесі виробництва або вона буде спожита ним безпосередньо. Рух товарів у суспільстві відбувається не стихійно, а за законами ринкової економіки, де регулювальними чинниками виступають попит і пропозиція.

Цей рух характеризується наявністю зв'язків, напрям і характер яких обумовлюється лише економічними відносинами, які в умовах розвинутої, навіть ринкової, економіки чітко регулюються державою.

Центральне місце в економічній системі займають відносини власності.

Існує два основних типи власності: приватна і суспільна. **Приватна власність** – це така форма власності, при якій виключне право на володіння, розпорядження та користування об'єктом власності належить одній особі. Вона може виступати у декількох формах: індивідуально-трудова – означає, що власник як фізична особа у підприємницькій діяльності одночасно використовує засоби виробництва і свою робочу силу; сімейна – використовується праця членів сім'ї (фермерське господарство); індивідуальна з використанням найманої праці; партнерська – об'єднання капіталів кількох фізичних або юридичних осіб (кооператив) та корпоративна – капітал утворений завдяки продажу акцій.

Суспільна – означає спільне привласнення виробництва і його результатів. Вона існує у двох формах: державній і колективній.

Державна це форма власності, при якій суб'єктом власності виступає держава у вигляді своїх певних інститутів і всі права та управління та розпорядження власності здійснюють органи державної влади. **Муніципальна** – це власність яка перебуває в розпорядженні регіональних державних органів (області, району).

Колективна – це форма власності, при якій суб'єктом власності виступає група об'єднаних певним чином індивідів. Сюди відносять **кооперативну власність** – це об'єднана власність членів одного кооперативу, створеного на добровільних засадах для здійснення спільної діяльності; **власність трудового колективу** – суспільна власність передана державою чи іншим суб'єктом у розпорядження колективу підприємства; **власність громадських та релігійних об'єднань** – створюється за рахунок власних коштів, пожертвувань громадян чи організацій. Суб'єктами такої власності є партії, профспілки, спортивні товариства, церкви тощо.

Змішана власність – поєднує різні форми власності: приватну, державну, колективну, кооперативну, в тому числі і власність іноземних суб'єктів.

Виходячи із форм власності розрізняють також два типи власності на результат: **трудовий та нетрудовий**. До першого типу належить власність, отримана в результаті привласнення чинників та продуктів, створених працею самого виробника. Коли ж відбувається привласнення результатів чужої праці, то має місце нетрудовий тип власності.

Основними законодавчо-правовими актами, що регулюють відносини власності в Україні є Конституція і Закон України „Про власність” від 7 лютого 1991 р.

Закон України „Про власність” визначає право власності і врегульовує суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном. Цим законом визначено такі форми власності: **державна, приватна та комунальна**. Усі форми власності є рівноправними. Суб'єктами права власності визнаються громадяни, юридичні особи та держава, а також майно може належати на праві спільної власності. Власник на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається належним йому майном і він має право вчиняти будь-які дії підприємницького, комерційного характеру, що не суперечать закону, в тому числі не завдавати шкоди навколишньому середовищу. Всім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав. Власник відповідає за своїми зобов'язаннями своїм майном. Збитки заподіяні власнику підлягають відшкодуванню на загальних підставах.

3. Трансформація форм власності в Україні

В Україні після перемоги революції перевага надавалася суспільній власності у двох її формах: державній і колгоспно-кооперативній. Командна система управління яка була притаманна в Радянському Союзі в певній мірі змогла швидко нагромадити ресурси і перерозподіляти їх на користь тих чи

інших галузей. Проте її життєздатність обумовлювалася низкою чинників. Серед них найважливішими були:

- нарощування виробництва – відбувалося за будь-яку ціну із зростанням праці, землі і капіталу, тобто екстенсивний метод, використання якого не було безмежним;
- зростали витрати на виробництво, енергію, добування сировини, що спричиняло нестабільність цін і здороження як однієї, так і іншої продукції;
- надмірна централізація породила корупцію і хабарництво;
- неспроможність створити дійову систему господарювання в сільському господарстві – вимагало величезних субсидій і дотацій;
- основним показником діяльності було виконання кількісного завдання, а не прибуток. Якість, асортимент, витрати виробництва на іншому плані;
- ускладнювалися зв'язки між галузями, підгалузями та виробниками. Не спрацьовують методи планування;
- перепони до нововведень, інновації – не впроваджувалися.

Все це обумовило перехід України до ринкових відносин, які ускладнювалися тим, що:

- існувала догма пріоритету розвитку першого підрозділу над другим;
- економіка надзвичайно була надмонополізована і догма переваги великого машинного виробництва. Вона вважалася правильною для всіх галузей економіки;
- було успадковано застарілий виробничий апарат;
- високий рівень одержавлення і приватного сектору майже не існувало. Це породжувало відчуження від неї трудящих, ігнорування особистих інтересів;
- економіка характеризувалася сильною регулятивною роллю держави;

- високий рівень криміналізації економічного життя. Заомовлення конфлікту з приводу перерозподілу власності і зростання корупції;
- погіршення галузевої структури національної економіки (зросла чорна металургія, знизилася інші галузі);

Становлення України, як політично незалежної держави, співпало у часі з розпадом адміністративно – командної системи управління народним господарством та переходом національної економіки на ринкові засади господарювання. Ці зміни супроводжувалися процесами глибоких реформувань сільського господарства, в основу яких покладені радикальні зміни в земельних і майнових відносинах власності.

Трансформація – це процес перетворення однієї економічної системи в іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис і властивостей і появою інших. В ході трансформації відбувається послаблення одних типів і форм власності й посилення інших, а отже відбувається зміна типу відносин у відповідність їм.

Реформування – процес трансформації існуючої економічної системи кожного із найважливіших елементів (продуктивних сил, відносин та господарського механізму). Воно може відбуватися еволюційно, тобто поступово і революційно – швидкими методами.

Хоча слова “реформування” і “трансформація” (з часом вживається “трансформування”) мають спільний корінь **форм**, в термінологічному плані вони не є тотожними. Виходячи із семантики, зміст процесу реформування повинен полягати у здійсненні певних кардинальних змін, тоді як зміст процесів трансформації пов’язаний з **перетворенням** чогось у щось. В такому випадку трансформацію можна розглядати як невід’ємний елемент процесів реформування, який характеризує якісну сторону останнього. З не меншою підставою на трансформацію можна дивитись як на напрямок, як на завдання і, в кінцевому підсумку, як навіть на основу і основний шлях здійснення реформування. Адже для того, щоб щось замінити на щось, потрібно мати це нове “щось”.

Можна з достатньою підставою сказати, що трансформація перебуває у такому ж відношенні стосовно до реформування, як саме реформування у відношенні стосовно до економічної політики, будучи основним напрямом, завданням і засобом (шляхом) реалізації останньої.

З цього можна зробити висновок, що трансформація як процес має більш внутрішній для економіки характер, ніж весь процес реформування, оскільки трансформація охоплює лише явища всередині цієї сфери, а реформування – і ті, що виходять за її межі (цінова, податкова політика і т.п.). Разом з тим, без вирішення проблем загального характеру не можна очікувати відповідної ефективності від здійснення заходів, спрямованих на вирішення завдань внутрішнього характеру, тобто – трансформаційних.

4. Приватизація державного майна в Україні

Із переходом України до ринкових відносин відбулася трансформація відносин власності у напрямку роздержавлення та приватизації.

Роздержавлення – це зменшення ролі державної власності шляхом перетворення державних підприємств у такі, що засновані на інших формах власності.

Приватизація – це процес передачі майна, що перебуває загальнодержавній та комунальній власності у власність фізичних та недержавних юридичних осіб.

У квітні 1992 р. був прийнятий Закон України „Про приватизацію майна державних підприємств”. Усі підприємства, що підлягали приватизації були поділені на окремі групи.

Групу А склали об’єкти малої приватизації. Законом передбачалось 4 способи їх приватизації:

1. викуп робітниками;
2. продаж на аукціоні;
3. продаж за комерційним конкурсом;
4. продаж за некомерційним конкурсом (неринковий).

Група Б – велика приватизація. Сюди відносилися підприємства монополісти, законсервовані підприємства і об'єкти незавершеного будівництва та інші. Усі вони мали недоліки. На 2000 р. було роздержавлено і приватизовано 71877 об'єктів. Найбільше – у торгівлі, громадському харчуванні – 31805 об'єктів; побутового обслуговування – 12481 об'єкт, промисловості – 7203 підприємства, будівництва – 3392 об'єкти, сільське господарство – 3202 підприємства.

Тема 4. Товарне виробництво. Закономірності його розвитку

1. Товарне виробництво, його характерні риси і умови виникнення
2. Товар і його властивості
3. Двоїтий характер праці втілений в товарі
4. Закон вартості, його суть та механізм дії

1. Товарне виробництво, його характерні риси і умови виникнення

Історичний розвиток людства супроводжувався розвитком різних форм суспільного виробництва. У всіх формаціях до капіталістичного виробництва єдиною його формою було *натуральне*. Натуральна форма залишалася панівною ще довгий час у перехідному періоді від феодалізму до капіталізму. Характерною рисою натуральної форми було виробництво продукту який, переважно, не виходив за межі господарської одиниці. Господарство повністю було відокремлене від інших як у виробництві, так і споживанні продукту. Форма виробництва у ньому була примітивною, була зумовлена і підпорядковувалася задоволенню лише власних потреб, тому обсяги виробництва були обмеженими, що відповідало розвитку продуктивних сил і типу виробничих відносин. Рівень споживання у даній структурі залежав лише від рівня власного виробництва.

Тип господарювання, за якого продукти праці призначаються для задоволення власних потреб виробництва, для споживання всередині господарства, де вони вироблені, називають **натуральним**.

Суспільний поділ праці при такій формі виробництва був надзвичайно слабким, хоча в середині підприємства між окремими його підрозділами він спостерігався на виробництві окремих товарів. Селяни вирощували хліб, худобу, виготовляли взуття, одяг тощо. Не дивлячись на високу замкненість і обмеженість окремих господарств, в міру потреби, все таки деякі продукти його праці обмінювалися на інші. Натуральне виробництво було малоефективним, існуючі відносини власності стримували розвиток

продуктивних сил, виробничі відносини мали характер відносин між людьми і не уречевлювалися у продуктах.

Виникла нагальна потреба обміну продукцією між виробниками і, на шляху задоволення зростаючих запитів людей та розвитку продуктивних сил перешкодою стояло натуральне виробництво. Натуральне господарство перестає бути панівним типом виробництва. Відбувається суспільний поділ праці, тобто спеціалізація виробників на виготовленні певних видів продукції і цей поділ спричиняє обмін продуктами між окремими виробниками і характеризує як **товарне виробництво**. Зародившись ще у період розкладу первісного ладу воно, існує й сьогодні і є визначальною формою виробництва в усіх розвинутих країнах.

Товарне виробництво – це тип господарювання, за якого продукти праці виробляються відокремленими господарюючими суб'єктами не для власних, а для суспільних потреб, що визначаються ринком.

Звідси випливає, що основними **рисами товарного виробництва** є:

- суспільний поділ праці;
- приватна власність на засоби виробництва;
- повна соціально-економічна відокремленість виробників;
- економічні зв'язки між відокремленими товаровиробниками через обмін;
- стихійний та анархічний характер розвитку.

Умовами виникнення товарного виробництва є такі:

- суспільний поділ праці та спеціалізація виробництва;
- обмежених сукупних виробничих ресурсів і матеріальних благ, що споживаються;
- економічна відокремленість виробників, яка виявляється у власності останніх на продукти праці, що стають товарами.

Суспільний поділ праці має три основні форми:

- загальний – це поділ національного виробництва на окремі роди і сфери: промисловість, сільське господарство тощо;
- частковий – це окремі галузі: тваринництва, рослинництва, садівництва;

- одиничний – поділ праці всередині окремого підприємства.

Товарне виробництво поділяється на:

- просте, що ґрунтується на одноосібній приватній власності й особистій праці виробника. В економіці США близько 20 млн. ділових одиниць. Продукт праці в простому належить товаровиробнику.

Просте товарне виробництво ґрунтується в основному на праці самого товаровиробника, якому і належить вироблений ним продукт. Таке виробництво є дрібним, у ньому відсутній глибокий поділ праці.

- підприємницьке-товарне розширене виробництво – ґрунтується на різних формах приватної власності та найманні працівників. Продукт належить власникові засобів – капіталісту. Воно передбачає спільну працю багатьох найманих працівників, його мета – одержання прибутку капіталістом, чим породжує антагонізм.

Розвинуте, або капіталістичне, товарне виробництво – це форма організації господарства, при якій продукти створюються працею найманих працівників, а присвоюється власником засобів виробництва, який і виступає його організатором.

Сучасне товарне виробництво тільки-но виростає з попереднього і тому має багато спільних з ним (великомасштабність, масовість, розвиненість матеріальної сфери) і специфічні риси, що тільки починають формуватись. Це знаходить вияв у пріоритетних напрямках розвитку.

Просте товарне виробництво має обмежений характер, бо частина вироблених продуктів використовується безпосередньо на особисте споживання, друга – на ринок, а капіталістичне – на ринок і має загальний характер.

Результат товарного виробництва називають продуктом. Продуктом є також послуга. **Продукцією**, здебільшого, називають матеріально-речовий продукт, створений у процесі матеріального виробництва.

Товарна організація виробництва і адекватна їй форма зв'язків еволюціонують разом з розвитком продуктивних сил, суспільним поділом і

кооперацією праці. Відповідно розрізняють – просте, розвинуте, або капіталістичне, та сучасне товарне виробництво.

2. Товар і його властивості

Товар – продукт праці, що завдяки своїм корисним властивостям задовольняє потреби людей і вироблений для обміну на основі суспільно необхідних витрат. З визначення товару можна зробити висновок, що він має дві властивості:

- здатність задовольняти певну потребу людини;
- придатність для обміну на інші товари.

Корисність товару надає їй споживної вартості. Товари виробляються для обміну, при цьому певна кількість одного товару обмінюється на певну кількість іншого, тобто прирівнюється один до одного у певній пропорції, яка називається міноюю вартістю. Щоб обмінити товари, потрібно здійснити їх оцінку, тобто знайти єдиний для обмінюваних товарів критерій їх співвиміру, визначити їх вартість.

Різні товари задовольняють різні потреби людини: одні споживчу мають вартість (продовольство, одяг, взуття, автомобіль) інші – блага і є частиною виробничих ресурсів. Споживча вартість залежить від природних властивостей речей, наприклад вміст білка у м'ясі.

Споживча вартість – певна річ або послуга, яка завдяки своїм корисним властивостям задовольняє різні людські потреби.

Споживча вартість є речовою основою і матеріальним носієм суспільних відносин і мети виробництва і вона є проміжною ланкою між виробництвом і споживанням.

У процесі обміну товарів встановлюються мінові пропорції. Які полягають в тому, що певний товар обмінюється на інший, через якусь спільну рису.

Мінова вартість – властивість товару обмінюватися, пропорція в якій один товар обмінюється на інший.

Спільним у них є те, що вони – втілення суспільної праці, витраченої на їх виробництво, яка робить їх кількісно зіставленими. Вони і формують їх вартість. На відміну від споживчої вартості вартість виражає суспільні виробничі відносини.

Товар – це продукт праці, що завдяки своїм корисним властивостям задовольняє потреби людей і вироблений для обміну на основі суспільно-необхідних затрат.

Товар – це економічне благо, що задовольняє певну потребу людини і використовується для обміну.

Вартість – це уречевлена в товарі праця. Величина вартості товару визначається кількістю праці необхідної для виробництва товару. Вимірником праці є робочий час і величина вартості визначається кількістю затраченого часу.

Робочий час, який окремий товаровиробник затрачає на виробництво товару є **індивідуальним робочим часом**. Він може мати різні відхилення, тоді як час потрібний для виготовлення споживчої вартості для задоволення потреб суспільства за існуючих нормальних умов виробництва і за середнього в даному суспільстві рівня вмілості та інтенсивності праці називаємо **суспільно-необхідним робочим часом**. Він є характерним до індивідуального робочого часу тих підприємств, які виробляють основну масу товарів. Співвідношення суспільно-необхідного та індивідуального робочого часу залежить від суспільних потреб, платоспроможного попиту тощо. Якщо товарів виробляється більше чи менше – рівень регулюючих витрат змінюється і поява товарів такої ж якості через певний період часу з меншими витратами суспільно-необхідного робочого часу знижує вартість попередніх товарів до вартості останньої партії. Формування суспільно-необхідних витрат відбувається в процесі конкуренції виробників. Індивідуальні витрати більші за суспільні в процесі конкуренції не створюють вартості і не визнаються суспільством. Покупець – не буде платити більше грошей за однаковий за якістю товар, на виготовлення якого затрачено більше індивідуального часу, ніж суспільно-необхідного.

Поряд з вартістю є поняття **корисності товару**. Власне корисність створює їх споживчу вартість і виражає відношення таких властивостей до потреб людей. Споживач при купівлі товару співставляє якість, дає оцінку споживчій вартості товару, при цьому відображається зіставлення об'єктивної і суб'єктивної сторін. Тому споживча вартість глибше і ширше, більш містке поняття, ніж корисність. **Корисність** товару показує ступінь задоволення, який отримує конкретна людина від споживання того чи іншого товару. Дуже часто на ринку відбувається зіставлення корисності (попиту) з суспільними витратами (пропозицією). У випадку коли ринок визначив ціну і кількість за яких збігається попит і пропозиція ціна відповідає суспільно-необхідним витратам. Ціна при цьому визначає граничну корисність товару. У випадку коли попит переважає пропозицію то вартість наближається до індивідуальних затрат. І якщо пропозиція переважає попит, то вартість визначається суспільно-необхідними затратами.

Гранична корисність – це додаткова корисність яку людина отримує від кожної додаткової одиниці спожитого товару. При цьому величина задоволення від кожної наступної одиниці зменшується (касети для відео).

3. Двоїстий характер праці втілений в товарі

Визначивши, що продукт праці стає товаром лише за наявності двох невіддільних сторін – споживної вартості та вартості, слід з'ясувати *причину цієї двоїстості*. Вона полягає у втіленні у товарі праці, яка також має двоїстий характер. Праця товаровиробника виступає, з одного боку, в особливій доцільній формі, а з іншого – у вигляді витрат фізичних і розумових сил людини як праці взагалі.

Праця в особливій доцільній формі характеризує працю з якісного боку. Водночас є й інша, кількісна сторона праці, яка знаходить відображення у витратах праці у фізіологічному значенні. Це друга сторона праці, яку називають абстрактною. Отже, **абстрактна праця** – це праця товаровиробника, що характеризується витратою робочої сили взагалі,

незалежно від її конкретної форми, створює вартість і є специфічною формою праці в умовах товарного виробництва.

Розвиток двоїстої природи праці виявляється в русі основної суперечності товарного виробництва – антагонізмі між приватною і суспільною працею, яка супроводжується стихійним коливанням цін, розоренням одних та збагаченням інших виробників товарів.

Джерелом виробництва споживчої вартості є конкретна праця. Така праця має певну мету, характер операцій тощо.

Конкретна праця – суспільна праця, що витрачається в особливо доцільній формі з використанням певних засобів і предметів праці, характеризується метою і створює специфічну споживчу вартість. Знаряддям праці сталевара є мартенівська піч, кравця – швейна машинка. Крім конкретної праці розрізняють абстрактну працю. Це витрати людської робочої сили і людської енергії.

Конкретна праця характеризується як вона здійснюється і, що виробляє, а абстрактна – скільки праці витрачається і скільки часу вона триває.

Отже, виробник виконує конкретні виробничі операції, використовує певні знаряддя праці та матеріали, а отже, виготовляє певні блага. Працю, що їх створює, називають **конкретною**.

Продукт праці стає товаром лише за наявності двох його взаємопов'язаних сторін — споживної вартості та вартості. Причина цієї двоїстості зумовлюється двоїстим характером втіленої у товарі праці. Праця товаровиробника набуває, з одного боку, особливої доцільної форми, а з другого — форми витрат фізичних і розумових сил людини як праця взагалі.

У першому випадку виробник виконує конкретні виробничі операції, використовує певні знаряддя праці та матеріали, а отже, виготовляє певні блага.

Наприклад, швець використовує шкіру, нитки, голки, спеціальну машину та інші знаряддя виробництва, щоб виготовити чоботи, черевики. Результатом такої праці є створення різних споживних вартостей. Працю, що

їх створює, називають конкретною. Праця в особливій доцільній формі характеризує якісний бік праці. Кількісний бік праці відображується у витратах праці у фізіологічному значенні. Йдеться про працю взагалі як певну частину суспільної праці, яка вимірюється витратами людської робочої сили (й м'язів, мозку, нервів) незалежно від своєї форми. Цю сторону праці називають абстрактною. Вона створює вартість товару. Абстрактна праця є специфічною формою праці, суспільний характер якої виявляється лише під час обміну.

Таким чином, абстрактна праця є специфічною економічною категорією, що властива лише товарному виробництву. Тому створена нею вартість є не природною, а суспільною властивістю товару. Інакше кажучи, вартість відображує відносини між товаровиробниками, які виникають під час обміну товарами. Двоїстий характер праці зображено на рис. 24.

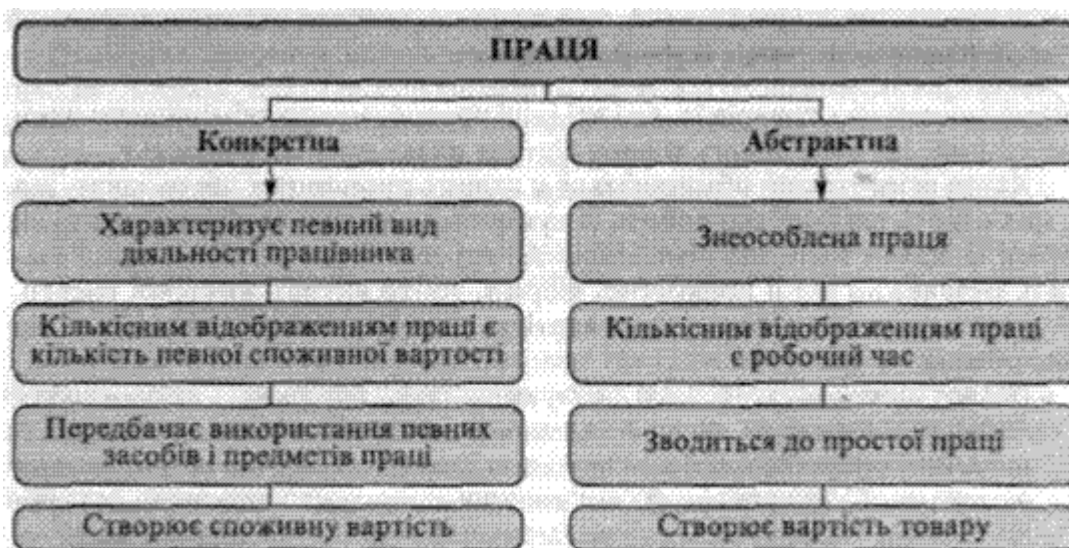

Рис. 24. Двоїстий характер праці

Визначення цінності товару в матеріально-речовій формі, у формі послуги чи інформації — одна з головних проблем економічної теорії, яку здавна намагається розв'язати людина. Існує багато підходів до визначення цінності товару, кожний з яких ґрунтується на певній теорії. Найпоширенішими є теорії трудової вартості, граничної корисності, попиту і пропозиції, чинників виробництва, інформативна.

Конкретна праця – це історична форма корисної та цілеспрямованої праці в умовах товарного виробництва, тоді як **абстрактна праця** є суспільною формою витрат фізичних та розумових сил людини загальною економічною категорією виробництва.

Конкретна праця є безпосередньо приватною працею на приватному підприємстві і надає їй прихованого суспільного характеру, який проявляється лише в обміні. Тоді як праця кожного на підприємстві перестає бути економічно відокремленою і набуває форми суспільної, продукт якої буде реалізований на ринку. Суперечність між приватною і суспільною праці – це основна суперечність товарного виробництва. Яка супроводжується стихійним коливанням цін розоренням одних і збагаченням інших.

Змінюючи природу в процесі виробництва людина утверджує себе, як соціальний суб'єкт. В процесі виробництва відбувається його взаємодія, як з зовнішньою, так і з оприлюдненою природою. На відміну від засобів праці людина розвивається в процесі виробництва: вона збагачує свій досвід, поглиблює знання, удосконалює навички і тому подібне. Безперечно, що на початку процесу праці вона має менші знання, ніж в його кінці. Отже, в процесі праці розвиваються якісні характеристики людини, як продуктивної сили, підвищується рівень її кваліфікації. Це є надзвичайно позитивним, оскільки в процесі праці виникає ряд протилежностей: людина – предмет праці; людина – засіб праці; засіб праці – предмет праці. Вказані протилежності фіксують внутрішні протиріччя, що складаються між основними елементами продуктивних сил і тому працю звести лише до простих елементів відносин не можливо. Вона повинна включати в себе поділ праці і її кооперацію, технологічне і наукове забезпечення процесу праці і інші елементи.

Жодна людина в світі не може заперечити важливість праці і зайнятості в господарському поступі. Погляди на роль цих категорій у продовж тисячоліть змінювались разом з еволюцією економічного світогляду, що

зародився ще здавен. В перше економічна думка у дещо сформованому вигляді виступила в епоху античності, і саме з неї варто починати трактування ролі людської праці в господарському процесі.

Праця – основний засіб існування. Такий лейтмотив багатьох світоглядних концепцій різних народів на початку розвитку цивілізації.

Багато вчених розглядають працю, як джерело вартості та багатства і тому прагнення збільшити багатство за допомогою багатства є справжньою причиною, що стимулює людей до праці, робить їх корисними у примноженні багатства держави.

Отже, праця була, є і буде основним джерелом багатства людей. Лише за допомогою живої праці можуть бути включені в процес виробництва всі інші засоби. Саме жива праця повинна перетворити засоби виробництва у діючі. Яким би не був високим рівень науково-технічного прогресу, вирішальним чинником на виробництві є людина і її праця не втратить своєї визначальної ролі ніколи.

Під *працею* розуміють – цілеспрямовану діяльність людини в процесі якої вона (людина) використовує свої сили і знання, щоб пристосувати сили природи до своїх життєвих потреб.

Працею називають лише працю людей і вона вимірюється затратами робочого часу. Не можна ототожнювати працю і роботу. Трактор, кінь теж працюють, проте вони виконують роботу, вода несе каміння з гори, обертає турбіну – це теж робота, але вимір її має інші одиниці. Отже, праця притаманна лише людині.

В процесі виробництва люди вступають у певні стосунки, працюють один на одного і тому праця завжди є суспільною.

Праця - це є природна необхідність людей, які володіють певною робочою силою. Споживання її в процесі виробництва відображається в одержаному результаті. Результат же, в значній мірі, залежить від рівня розвитку продуктивних сил. Отже, процес праці, який включає в себе саму працю, засоби праці і предмети праці слід розглядати не лише як процес

створення споживчих вартостей, а й як певні взаємовідносини самих людей, людей і засобів праці, людей і суспільства.

Праця, що виробляє товар поділяється:

- ❖ Проста праця – праця, яка не потребує відповідної освіти та кваліфікації, наприклад праця землекопа;
- ❖ Складна праця – праця для виконання якої потрібна спеціальна підготовка, оволодіння певною спеціальністю, що у свою чергу передбачає потребу у здобутті освіти.

Серед цих взаємопов'язаних елементів творча функція властива лише живій праці. Лише вона створює нову вартість і лише вона є джерелом національного доходу. Праця здійснюється з різною інтенсивністю.

Інтенсивність праці – це витрати праці за одиницю часу.

Продуктивність праці – це здатність конкретної праці виробляти за одиницю часу певну кількість споживчих вартостей, виконувати відповідний обсяг робіт або надавати визначену кількість послуг.

Зростання продуктивності праці означає збільшення кількості продукції виробленої за одиницю часу або економію робочого часу витраченого на одиницю продукції. У процесі виробництва жива конкретна праця є джерелом створення нової вартості, а також перенесення робочого часу, матеріалізованого в речових елементах виробництва на створюваний продукт. Тому підвищення продуктивності праці в значній мірі відображає ефективність, як живої, так і сукупної праці. Конкретно воно полягає в тому, що частка живої праці зменшується, а уречевленої збільшується, в такий спосіб, що загальна величина трудомісткості товарів і послуг зменшується. В цьому полягає економічний зміст дії закону неухильного зростання продуктивності праці.

Прямі затрати – це затрати безпосередніх виробників, що зайняті на виробництві продукції рослинництва і тваринництва, це найбільш активна і цінна праця.

Непрямі затрати – це затрати пов’язані з організацією і управлінням виробництвом. сюди відносять затрати праці спеціалістів, адміністративного персоналу, облікового апарату і т. д.

Проте, для розрахунку рівня продуктивності праці приймають лише прямі затрати праці – безпосередніх виробників. Це пов’язано із складністю розподілу непрямих затрат праці по окремих видах продукції.

Для визначення прямих показників продуктивності праці використовують вироблену продукцію і затрати живої праці. Їх визначають діленням обсягу продукції в натуральному або вартісному обчисленні на час, який затрачено на її виробництво.

$$P_n = \frac{B_n}{T} \quad \frac{ц, грн.}{люд.-год.},$$

де: B_n – валова продукція в натуральному або вартісному виразі, ц, грн.;

T – затрати праці на виробництво продукції, люд.-год.

4. Закон вартості, його суть та механізм дії

В процесі обміну товарів через ринок виникають суспільні товарні відносини між виробниками, які виробляють аналогічні види продукції. Проте підприємства, що виробляють однотипний вид продукції, мають різний рівень оснащення технікою, кваліфікацію кадрів, організацію виробництва і продуктивності праці. Тому на виробництво одного і того ж виду товару ними витрачається не однаковий робочий час і на основі витрат складається різна індивідуальна собівартість. Величина ж вартості визначається не просто затратами живої і уречевленої праці, а масою затрат суспільно необхідного робочого часу. Тому індивідуальні собівартість завжди зіставляється з суспільною вартістю, в якій втілені суспільно – необхідні затрати часу, що склалися в умовах масового виробництва даного виду товару. В цих умовах величина суспільно – необхідного робочого часу з розрахунку на одиницю товару змінюється в залежності від зміни рівня продуктивності праці.

Формування суспільно – необхідних затрат відбувається в процесі конкуренції товаровиробників. І кожний виробник може порівняти свої індивідуальні витрати з суспільно – необхідними, які служать своєрідним суспільним нормативом, що проявляється в процесі обміну на ринку і в який товаровиробники повинні вкладатися. Затрати більші від суспільно – необхідних не визнаються на ринку. Покупець ніколи не заплатить дорожче за пшеницю товаровиробнику у якого більша індивідуальна вартість (ціна), якщо поряд продається така ж по якості пшениця з нижчою ціною (меншими затратами). В цьому і проявляється суть закону вартості, який регулює зв'язки між товаровиробниками на основі зіставлення суспільно – необхідних затрат праці на виробництво товару з індивідуальними.

Товарний характер відносин не замикається на процесі зіставлення однотипних товарів відносно їх прирівнювання до вартості іншого, а розвивається в плані обміну і одержання окремими особами або підприємствами необхідних їм різних товарів. Все це відбувається під дією закону вартості, основним змістом якого є еквівалентність обміну, безпосередньо через торгівлю, де особливим товаром виступають гроші. Маючи статус всезагального еквіваленту, гроші можуть обмінюватися на будь – який товар безпосередньо, а відносини між учасниками такого обміну набувають форми товарно – грошових.

Товарно – грошові відносини притаманні будь – якій економічній формації і відіграють надзвичайно важливу роль в економіці як країни, так і кожного підприємства, зокрема. В умовах активної дії товарно – грошових відносин важливим для підприємства є не лише забезпечити умови для вирощування високого урожаю і зібрати його, але й зберегти його, підготувати до реалізації і вміло продати.

Закон вартості здійснює значний вплив на весь процес суспільного виробництва виконуючи функцію перерозподілу суспільної праці і її результатів між галузями товарного виробництва. Механізм його дії проявляється через коливання ринкових цін і їх відхилення від суспільної вартості. При цьому ціна на товар мала б співпадати з його вартістю лише

тоді, коли є рівність попиту і пропозиції, коли виробництво товару є платоспроможним.

Якщо не має такої відповідності, відхилення ціни від вартості відповідно впливає на зміну попиту і пропозиції і тим самим відбувається перерозподіл праці і засобів між різними галузями. Зниження ціни проти рівня вартості викликає скорочення його виробництва і навпаки зростання ціни над вартістю стимулює виробництво.

Таким чином, відхилення ціни від вартості товару відбувається не за бажанням товаровиробників, а регулюється законом вартості, який в кінцевому рахунку виступає механізмом регулювання суспільного виробництва.

Відносини між товаровиробниками в процесі обміну з приводу результатів їхньої діяльності ґрунтується на еквівалентній основі. Це явище є загальним, повторюваним і постійно відтворюваним в умовах товарного виробництва, тобто воно є об'єктивним законом. Закон, що регулює еквівалентний обмін товарів відповідно до кількості втіленого в них суспільно необхідного робочого часу, називають **законом вартості**.

Закон вартості виконує такі *основні функції*:

- стихійного регулятора пропорцій товарного виробництва, але не відокремленого, а в поєднанні з іншими економічними законами;
- рушійної сили стихійного розвитку продуктивних сил;
- основи диференціації товаровиробників.

Закон вартості – є законом розвитку товарного виробництва. Він регулює зв'язки між товаровиробниками, розподіляє і стимулює суспільну працю.

Закон вартості – це закон, який передбачає, що виробництво і обмін товарів має здійснюватися на основі їх вартості, тобто як обмін еквівалентів. Він діє через відхилення цін від вартості. Коливання цін є механізмом дії закону вартості.

Він виконує такі функції:

- ❖ Стихійно регулює суспільне виробництво. Відхилення цін від вартості економічно сигналізує товаровиробнику про зміну кон'єктури ринку, а відповідно орієнтує виробництво яких товарів недостатньо, а яких надмірно. Якщо товару недостатньо, то ціна зростає і це приваблює галузь і робочу силу на збільшення обсягів виробництва. І навпаки, коли виробництво перевищує попит – то ціна і прибутки знижуються;
- ❖ Стимулює розвиток продуктивних сил суспільства. Кожний товаровиробник в умовах конкуренції прагне здобути найбільший прибуток. Цього можна досягнути, якщо індивідуальна вартість товару буде нижчою, ніж суспільна ринкова вартість, а це можливо на основі впровадження нової продуктивнішої техніки, поліпшення організації виробництва тощо;
- ❖ Обумовлює економічні і соціальну диференціацію товаровиробників. Ті товаровиробники, які домоглися зниження індивідуальної вартості своїх товарів порівняно із суспільною мають прибутки, збагачуються, процвітають, зміцнюють своє економічне становище, інші не можуть покрити своїх витрат, зазнають збитків і банкрутують.

Тема 5. Гроші та їх функції

1. Гроші як засіб розвитку товарно-грошових відносин.
2. Суть і функції грошей.
3. Грошовий обіг та його еволюція.
4. Вартість грошової одиниці.
5. Інфляція грошей, її суть, види і причини.

1. Гроші як засіб розвитку товарно-грошових відносин

В життєдіяльності людей первинним завжди виступав інтерес забезпечити свої потреби самим необхідним в межах своїх можливостей. В однаковій мірі це стосувалося розвитку людства в будь-якій формації. Але проявлявся й інший інтерес – обміняти надлишок своїх речей на речі інших людей, які не виробляються у своєму господарстві. Первісні люди у разі вдалого полювання могли обміняти свій надлишок на рибу як результат діяльності інших людей. Цей обмін продуктами відбувався на основі вартості яка відображала більше обсяги товару, що обмінювався, ніж затрати праці на його добування. Наприклад, одне плем'я могло обміняти надлишок однієї туші тварини, добутої внаслідок полювання, на 300 одиниць виловленої риби іншим плем'ям. В основі цього обміну лежала найпростіша форма вартості, носила випадковий, бартерний характер і відображала найпростішу форму відносин між товаровиробниками. Так виникла проста форма вартості, коли один товар виражав свою вартість у протиставленій йому певній кількості другого.

Проста форма вартості була не лише найпростішою формою відносин, що виражала бартерний обмін товарами між двома товаровиробниками, а й випадковою, оскільки такий обмін не мав регулярного характеру. При цьому:

одиниця товару А = x товару В

Товар А виступає еквівалентом по відношенню до товару В і його роль є активнішою, оскільки він виражає свою одиничну вартість у певній кількості товарів В. Такий обмін не відображав вартості вираженої безпосередньо у затратах робочого часу на добування товарів, але прирівнювання у певній міновій пропорції двох різновидних товарів давало можливість в певній мірі виразити його.

З розвитком людства і виникненням товарного виробництва і суттєвим поділом праці виникає необхідність не випадкового, а регулярного обміну надлишків продукції. Скотарі намагаються обміняти продукти свого виробництва: м'ясо чи вовну на товари землеробів: хліб, овочі тощо. За цих умов одні товари набувають відносної форми вартості до інших. У формі еквівалента могли виступати різні товари. Коли мінові пропорції між товарами стали мати регулярний характер обмін одного товару на інший нерідко ставав неможливий. Для цього необхідний був товар, який би мав споживчу вартість для всіх членів суспільства. Тому роль еквівалента став виконувати один певний товар, а чисельні товари обмінюються на один, наприклад на хліб, який став еквівалентом.

x товару А = y товару В або = z товару С або n товару К

Такий обмін між товарами набув характеру розгорнутої форми вартості.

Розгорнута форма вартості це така форма, коли відбулося поглиблення суспільного поділу праці і коли виникла необхідність еквівалентної вартості та обміну на неї безліч кількості інших товарів. Еквівалентом в одній місцевості була худоба, в іншій – хутро, ще в інших – хліб тощо.

В результаті насичення ринку різними товарами, і коли один товар виступає еквівалентом по відношенню до інших, товарообмін ускладнювався і міг взагалі не відбутися, оскільки у учасників обміну не збігалися інтереси. Наприклад, власник зерна не міг обміняти його частину на сокиру, оскільки вона йому була без потреби. Виникла необхідність на різних місцевих ринках мати найбільш ходовий товар, який би виконував роль еквівалента і

обмінювався на всі інші, це спричинило виникнення загальної форми вартості. Отже, *загальна форма вартості* – це розширення кола обмінюваних продуктів на один, що виступає еквівалентом-посередником.

2. Суть і функції грошей.

Засобом вираження вартості всіх інших товарів за розвинутого виробництва або еквівалентом-посередником стали *гроші*, а товари набули грошової форми вартості.

Гроші – специфічний товар, який виконує роль загального еквівалента, завдяки чому в ньому виражається вартість усіх інших товарів і встановлюються економічні відносини між суб'єктами господарської діяльності. З розвитком товарних відносин, роль загального еквівалента з першу виконували дорогоцінні метали, срібло та золото, а пізніше лише золото. Це обумовлено його природними властивостями: рідкісність, однорідність, тривалість зберігання тощо.

З появою грошей наче б то усі товари стали по одну сторону, а гроші – по другу, а наявність товарно-грошових відносин дала можливість трансформувати бартерний товарообмін $T - T'$ в товарно-грошовий обіг $T - G - T'$.

Виконуючи роль загального еквіваленту, коли товари вимірюють свою вартість по відношенню до грошей вони набули загально-споживчої вартості, завдяки своїй здатності обмінюватися на усі інші товари, і таким чином стати абсолютно ліквідним товаром. Крім цього гроші забезпечують певні економічні відносини, які виникають між товаровиробниками з приводу обміну товарами праці через ринок.

Завдяки таким рисам гроші є об'єктивною категорією ринкової економіки і непідвласні скасуванню чи зміні згідно рішення людей чи держави.

Розвиток теорії грошей характеризується певною концепцією:

- металева – її представниками були У.Стаффорд, Д.Норе, які визнавали лише металеві гроші із благородних металів, золота і срібла;
- номіналістична – Дж. Берклі, Дж.Стюарт – які вважали гроші суто умовними знаками, номінальними розрахунковими одиницями, що їх встановила держава;
- кількісна – Дж.Локк, Д.Юм вважали, що вартість грошей та рівень товарних цін визначаються кількістю грошей в обігу.

З розвитком товарно-грошових відносин гроші своєю дією стали виконувати п'ять функцій.

Функція міри вартості полягає в тому, що вартість усіх товарів виражається у грошах, що за їх допомогою порівнюються вартості різних товарів. Виражена у грошах вартість товару називається **ціною товару**. В епоху товарних та повноцінних паперових грошей використовувалося поняття масштаб цін.

Масштаб цін – це суто технічна функція, яка полягає у законодавчій фіксації певної кількості монетарного металу (золота чи срібла), що закріплюється державою за грошовою одиницею. Наприклад, у США масштабом цін був долар який втілював, після реформи 1973 р., 0,736736 г чистого золота. У кожній країні грошова одиниця має свою назву – в Україні – гривня, у Європейському союзі – євро, у Китаї – юань, в Росії – рубль і т.д. Нині функцію міри вартості, вважають, виконує споживчий кошик, який має реальну вартість.

Функція засобу обігу представляє собою роль посередника, коли забезпечують обіг товарів в процесі їх обміну. Тобто гроші є засобом реалізації товарів. Т – Г – Т. Як засіб обігу ця функція завжди поєднується із функцією міри вартості, тільки в єдності вони дають визначеність призначення і ролі грошей.

Функцію обігу гроші виконували у формі монет і паперових грошей. **Монета** – це зливоч металу певної ваги, форми, проби, що узаконено державою як засіб обігу. У процесі обігу золоті монети поступово

зношувались, в них зменшувався вміст золота, і в обігу почали функціонувати неповноцінні гроші. З часом монети були замінені паперовими грошима, які не мають вартості.

Паперові гроші – грошові знаки або символи повноцінних грошей, які наділені державою примусовим курсом обігу і нею випускаються.

Функція засобу нагромадження, або утворення скарбів впливає з попередньої функції грошей. Якщо товаровиробник продав свій товар і отримані гроші не обміняв на інший товар, то гроші вилучаються із сфери обігу і перетворювалися на скарб, засіб нагромадження бо за них завжди можна купити будь-який інший товар. Отже, гроші є засобом збереження вартості і скарб може бути у золото-монетній формі або естетичній (ювелірні вироби).

Функція платежу носить характер обслуговування. Гроші стають засобом оплати боргового зобов'язання, коли продавець є кредитором, а покупець – боржником. З розвитком товарно-грошових відносин функція грошей як засобу обігу поступово звужується і розширюється функція грошей, як засобу платежу. Засобом платежу в таких відносинах є вексель.

Вексель – письмове боргове зобов'язання, яке дає його власнику право вимагати від боржника зазначену в ньому суму платежу після закінчення встановленого терміну.

Кредитні гроші – найрозвинутіша форма грошей, яка є знаком вартості, виконує роль загального еквівалента, забезпечує рух позичкового капіталу та еволюцію кредитних відносин. Такими грошима є й чеки.

Чек – письмове розпорядження власника поточного рахунка в банку про виплату певній особі зазначеної в ньому суми грошей.

Із розвитком міжнародного поділу праці та міжнародного ринку гроші починають обслуговувати і міжнародну торгівлю як світові гроші. Цю **функцію світових грошей** найліпше виконувало золото. Нині як міжнародний платіжний і купівельний засіб використовуються резервні національні валюти – американський долар, англійський фунт, євро та ін.

3. Грошовий обіг та його еволюція

Основою на всіх стадіях виробництва продукту: розподілу, обміну та споживання є грошовий оборот. Гроші авансуються на придбання чинників виробництва, спрямовуються у сферу виробництва, обслуговують реалізацію продукту і розподіл між власниками чинників виробництва і державою. Грошові доходи від цього спрямовуються у сферу виробничого і особистого споживання, що забезпечує новий цикл суспільного відтворення. Цей процес можна представити як безкінечний: $G - T - G' - T - G'' - T - G''' - \dots$

Грошовий обіг – це рух грошей у готівковій і безготівковій формах, який забезпечує безперервність відтворення суспільного продукту.

Це надзвичайно складний процес, оскільки допускаються впливи різних чинників. Якщо вилучення грошей із сфери обігу можливе за умови зменшення у ній маси товарів або значного збільшення обігу грошової одиниці, то наявність паперових грошових знаків зумовлює кожного із суб'єктів економічних відносин спрямувати гроші в обіг, щоб не зазнати збитків від можливого їх знецінення. Вилучення грошей з обігу вимагає значних витрат і держава часто вдається до регулювання їх кількості, шляхом перекладання цих витрат на суб'єкти ринку і в першу чергу на широкі версти населення. Стабільність економіки, де збалансовані процеси відтворення в народному господарстві завжди підтримує і стабільний грошовий обмін. І у випадку виникнення диспропорції у відтворювальному процесі, уколи відбувається падіння виробництва держава не може збалансувати надходження та видатки і грошовий обіг підринається інфляційними процесами. Грошовий оборот має і мікроекономічний рівень, де гроші рухаються в межах індивідуального кругообігу, який залежить від того яку суму доходів одержує і як він витрачає отримані доходи. Гроші в цьому випадку можуть виступати як елемент багатства.

Грошовий обіг здійснюється відповідно до певних грошових законів.

Закони грошового обігу – це особливі економічні закони, які виражають внутрішньо необхідні, сталі та суттєві зв'язки між кількістю необхідних для обігу грошей, цінами товарів, що підлягають реалізації і вартістю грошей. Одним із найважливіших законів є закон грошового обігу.

Закон грошового обігу передбачає, що протягом певного часу в обігу має бути відповідна об'єктивно-зумовлена грошова маса. Він віддзеркалює внутрішні зв'язки між кількістю грошей в обігу і масою товарів, рівнем цін і швидкістю обороту грошей.

Загальний закон кількості грошей в обігу визначається формулою, в якій кількість грошей залежить від суми цін товарів і швидкості обігу однойменної грошової одиниці:

$$K = C / O,$$

де K – кількість грошей, необхідних для товарного обігу в певному році;

C – сума цін товарів, що реалізуються у певному році;

O – середнє число оборотів за рік грошової одиниці.

або запропонованої Фішером,

$$M \times V = P \times Q$$

де, M – маса грошей в обігу;

V – середня швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари та послуги;

Q – кількість товарів та послуг, що є на ринку.

Звідси: $M = P \times Q / V$

Грошова маса – це сукупність усіх грошових засобів у готівковій і безготівковій формах, які забезпечують реалізацію товарів, послуг і усі інші платежі у народному господарстві.

Грошова маса складається із **готівкових грошей**: розмінні білонні монети, банкноти, казначейські білети. **Безготівкові гроші** – чекові внески, депозитні сертифікати і державні цінні папери тощо.

Грошову масу можна поділити на **активні гроші**, які постійно використовуються в готівковому і безготівковому обігу і **пасивні гроші**, які потенційно можуть бути використані як гроші за певних умов.

4. Вартість грошової одиниці

Коли панівною була металічна теорія грошей, то питання вартості грошової одиниці не стояло гостро, оскільки вона визначалася вартістю золота вагова кількість якого була взята за стандарт грошової одиниці. Наприклад, якщо на видобуток одного грама золота затрачалося 10 люд-год суспільно-необхідного часу і ця вагова кількість була взята за основу грошової одиниці – гривню, то вартість її буде дорівнювати 1 граму золота або 10 годин СНРЧ. Якщо вартість якогось товару дорівнювала 100 годинам, то згідно вартість грошової одиниці її ціна мала ю дорівнювати 10 грамам. Що рівнозначно дорівнювало 10 грамам золота. Звідси видно, що вартість грошової одиниці є по суті коефіцієнтом переводу вартості товару вираженої в одиницях часу у вартість товару вираженої за допомогою грошових одиниць. Тобто,

$$W = Z \times k$$

Знаючи вартість товару і його ціну можна визначити вартість грошової одиниці:

$$k = W / Z$$

Ціна – це сума грошей яку необхідно заплатити за товар. Отже, **ціна** – це грошовий вираз вартості товару. Це вказує на те, що вартість і ціна тотожні поняття. Лише вартість виражається в одиницях часу, а ціна в грошових одиницях і є похідною від неї. Залежно від того яку кількість часу (праці) буде закладено у вартості грошової одиниці, таким буде і грошовий вираз вартості товару. Для зручності виміру грошової одиниці її поділяють на дрібніші частини – гривня дорівнює 100 копійкам, долар = 100 центам. Грошова одиниця з її поділами служить **масштабом цін**, а ціна – це та кількість грошових одиниць, якою виміряно вартість товару. Тому ціна товару залежить від встановленого масштабу цін, зокрема від коефіцієнта переводу, тобто від того яку кількість праці відображає грошова одиниця.

Держава може змінювати час або золотий вміст грошової одиниці (масштаб цін). Але вона не спроможна змінювати мінове співвідношення

вартостей золота і інших товарів. Наприклад, вартість 1 грама золота буде дорівнювати вартості столу, якщо на них буде затрачено однакову кількість праці, незалежно від того який буде встановлено золотий вміст грошової одиниці. Якщо 1 гривня = 1 граму золота = 10 люд-год, то ціна столу буде дорівнювати 1 гривні, якщо 1 гривня = 0,5 граму золота = 5 люд-год, то ціна столу буде дорівнювати 2 гривні. Зміна ціни з 1 до 2 гривень столу відбулася тому, що співвідношення вартості столу і золота залишилося незмінним, а змінився лише масштаб цін.

Збільшення кількості грошей у сфері обігу при всіх інших незмінних умовах означатиме зменшення вартості грошової одиниці, а отже і збільшення цін товарів. Зменшення золотого вмісту у грошовій одиниці також веде до зменшення її вартості. Якщо за вартість грошової одиниці взяти меншу кількість, наприклад 0,1 грам золота то це буде означати, що вона рівнозначна одній годині СРНЧ, а тому ціна товару буде вже дорівнювати не 10, як раніше гривням, а 100.

5. Інфляція грошей, її суть, види і причини

Коли з різних причин зменшується кількість товарів, а грошова маса в обігу зростає, а навіть може бути сталою то відбувається знецінення грошей, яке обумовлює інфляцію.

Інфляція – це знецінення грошей унаслідок перевищення кількості грошових знаків, що перебувають в обігу, суми товарних цін, що виявляється у зростанні цін.

Відповідно до темпів інфляційного процесу розрізняють **три різновиди інфляції**: повзуча, галопуюча та гіперінфляція.

Повзуча інфляція – це така,, що досягає щорічно не більше одного цифрового числа, наприклад. 6 % і проявляється у постійному зростанні цін. Така інфляція не є серйозною загрозою і має певні позитивні наслідки, що переважають негативні. Вона може виступати дійовим чинником збалансування грошово-фінансових і речових ресурсів, прискорення

технічного переозброєння виробництва, стимулювати виробників до зниження матеріаломісткості продукції і зниження затрат живої праці.

Галопуюча інфляція – це така інфляція, яка набирає розміру двозначного числа щорічно. Вона супроводжується стрімким стрибкоподібним підвищенням цін, охоплює усі сфери господарського життя і викликає негативні наслідки в економіці та соціальній сфері. Вона є практично некерованою, може швидко деформувати структуру виробництва.

Гіперінфляція – надвисока і вкрай небезпечна. Як правило веде до економічного паралічу і гострих соціальних конфліктів. За таких умов гроші втрачають свої функції, падає їх роль в економіці, відбувається бартерний обмін товарами.

Економічні наслідки інфляції – вона руйнує нормальні господарські зв'язки, посилює диспропорції в економіці, дезорганізовує інвестиційний процес, капітали переливаються з виробництва у сферу обігу, широко розповсюджуються спекулятивні комерційні структури, які мають величезні прибутки і гроші переходять за кордон для організації надійного прибутку. Зростає спекуляція, тіньова економіка і корупція. Порушується нормальне функціонування кредитно-грошової системи, розриваються угоди, великі відсотки під кредит. Широко застосовуються бартерні операції. Інфляція впливає і на міжнародне економічне і валютно-кредитне становище країни.

Соціальні наслідки – знижується життєвий рівень населення, знецінюються гроші заощадження, посилюється безробіття, виникає соціальна напруга в суспільстві.

У розвинутих країнах основними причинами інфляції є:

- монополістичні тенденції в економіці та панування монополій;
- крах золотого стандарту;
- надмірне зростання державного дефіциту та державного боргу;
- розвиток диспропорцій у економіці;
- кризові явища у валютно-фінансовій системі та ін.

В цілому розрізняють причини інфляції щодо товарів (інфляція пропозиції) і щодо грошей (інфляція попиту).

У 1996 р. купоно-карбованці замінені на гривні.

Щоб не було інфляції слід передбачити: зростання виробництва і насичення ринку товарами; структурну перебудову економіки; обмеження емісії грошей, скорочення дефіциту державного бюджету, стимулювання нагромаджень та інвестицій, проведення обґрунтованої кредитної та податкової політики; збільшення безготівкового обігу; регулювання валютного курсу; роздержавлення і приватизація; розвиток підприємництва.

Дефляція – загальне зниження середнього рівня цін в економіці. Процес протилежний інфляції.

Тема 6. Основи ринкової економіки

- 1. Сутність, риси, структура та функції ринку.**
- 2. Суб'єкти ринку.**
- 3. Ринковий механізм. Закон попиту і пропозиції. Ціна в ринковій економіці.**
- 4. Монополізм і конкуренція.**

Поняття ринку та його характерні риси. Місце ринку в відтворювальному процесі. Функції ринку. Об'єкти і суб'єкти ринку. Види ринку. Необхідність переходу України до ринкової економіки. Механізм дії ринку.

Структура ринку. Ринок засобів виробництва. Ринок праці. Ринок науково-технічної продукції. Фінансовий ринок та ринок цінних паперів.

Ціна і ціноутворення в ринковій економіці. Роль і функції цін. Система цін в економіці України. Сутність економічних законів попиту і пропозиції. Ціна рівноваги та її дотримання.

Конкуренція та її роль в ринковій економіці. Форми конкуренції. Поняття монополізму та її вплив на економічні процеси.

1. Сутність, риси, структура та функції ринку.

Продукт вироблений товаровиробниками, не залежно від форми власності підприємства, в формі товару поступає у споживання лише через операцію купівлі – продажу на ринку. В багатьох джерелах ринок розглядається як механізм взаємодії покупців і продавців по досягненню своєї мети кожним, або як сфера, де в конкретній формі є прояв товарно – грошових відносин і де безпосередньо здійснюється обмін грошей на товари і навпаки.

Звести поняття ринку лише до конкретного місця в просторі, де відбуваються торгові операції недостатньо, як і недостатньо сприймати

ринок лише як систему відносин між виробником і споживачем на стадії обміну. Якщо розглядати ринок лише як суб'єкт ринкових відносин, неодмінно прийдемо до висновку, що це є сукупність продавців і покупців в процесі взаємодії яких можливий обмін товару. Але при цьому не відслідковуються в достатній мірі відносини між виробниками і посередниками, а також вплив споживача на господарську діяльність виробника і обсяги виробництва того чи іншого виду продукту.

Не обов'язковим повинен бути і безпосередній контакт між виробником і споживачем товару. Нинішній розвиток засобів зв'язку дозволяє учасникам здійснити товарно-грошові відносини за допомогою реклами і замовлень. Видана реклама по телебаченню ввечері, а на ранок можна зібрати сотні замовлень по телефону і в такий спосіб реалізувати товар.

Ринок – певна сукупність економічності відносин між домогосподарствами, різними типами фірм та організацій і державою з приводу купівлі товарів і послуг у сфері обігу та механізм забезпечення цього процесу відповідно до законів товарного виробництва і грошового обігу.

Основою рисою ринку є те, що він вирівнює пропозицію і попит на товари з допомогою ціни. В разі появи надлишку продукції певного виду на ринку, ціна на неї падає, чим приваблює споживачів до придбання товару. Як наслідок, кількість продукції зменшується і цим самим обмежується її пропозиція на ринку. Якщо ж товар стає в дефіциті - підвищується ціна на продукцію, покупці ведуть себе стримано і пропозиція товару зростає.

Тому ринок слід розглядати ширше, як сукупність економічних відносин з допомогою яких здійснюється обіг суспільного продукту в товарно – грошовій формі з опорою на виробництво товарів, що підлягають реалізації шляхом купівлі – продажу. І ринок виступає не як зв'язковою ланкою між виробництвом і розподілом, між виробництвом і споживанням, а як єдине ціле середовище, де в однаковій мірі є зацікавленість товаровиробника, посередника і підприємця направлена на розвиток і задоволення потреб споживача. При такому підході можна говорити, що **ринок являє собою**

систему економічних відносин в умовах яких відбувається виробництво, обіг і розподіл товарів.

Пізнати ринок як економічну категорію неможливо без глибокого аналізу його структури, тобто елементів, з яких він складається і які взаємодіють між собою.

Структура ринку – сукупність окремих ринків у межах національної економіки або внутрішнього ринку, світового господарства та його окремих регіонів і взаємодія між ними.

Ринок надзвичайно складне утворення і має багату структуру. Його складовими є ринок товарів; капіталу; фінансово-кредитний; валютний; трудових ресурсів; інформації, а також вони поділяються за рівнем розвитку свобод, адміністративними ознаками тощо.

➤ **За рівнем розвитку економічних свобод** можна виділити:

- ✓ вільні або стихійні – це ринки з великою кількістю виробників однорідної продукції, які не в змозі впливати на рішення один одного. Тут вільне ціноутворення і відсутні штучні бар'єри при входженні на ринок;
- ✓ регульовані ринки – це ринки які контролюються і регулюються державою за допомогою спеціальних заходів економічного та адміністративного характеру;
- ✓ монополізований ринок – це ринок для якого характерна незначна кількість виробників даного товару. Тут погоджуються дії учасників ринкових відносин і недоступний вільний вхід.

Одним з критеріїв класифікації є **відповідність їх функціонування чинному законодавству**: легальні і нелегальні, або тіньові, ринки.

За **адміністративно-територіальною ознакою** розрізняють місцевий, національний та світовий ринок.

Найпоширенішим критерієм класифікації ринків є **економічне призначення об'єктів ринку**. За цим критерієм виділяють три групи ринків: споживчих товарів і послуг, чинників виробництва і фінансовий.

Ринку притаманні певні властивості та функції.

Ринок як система соціально – економічних відносин формується і діє на підставі ринкового механізму, основними елементами якого є попит і пропозиція товару. Надаючи інформацію товаровиробникам про попит на ту чи іншу продукцію і її пропозицію в просторі і часі, ціни на неї, процентні ставки, останні визначають обсяги, асортимент і місце збуту. Це дозволяє товаровиробникам постійно координувати власне виробництво у зв'язку зі змінами і умовами ринку. Цим самим ринок є регулятором обсягів виробництва продукції і її структури, здійснює регулюючий вплив на економіку країни в цілому та формує відносини між окремими галузями народного господарства. З його допомогою відбувається обмін товарів на основі еквівалентності. Запит на обсяг і структуру продукції поступають від споживача продукції через роздрібну торгівлю, легку і харчову промисловість до товаровиробників, а від них до виробників засобів виробництва і далі до виробників сировини. На запит постачальники сировини, збільшують обсяги її поставки виробникам засобів виробництва, які в свою чергу задовольняють потреби товаровиробників в засобах виробництва, сировині і матеріалах. Отже, стабілізуючи попит і пропозицію, не допускаючи ні дефіциту ні перевиробництва – ринок виконує **інформаційну** функцію і виступає **регулятором** виробництва. Використовуючи взаємодію попиту і пропозиції ринок дає відповідь на питання: Що виробляти? Скільки і для кого виробляти? Як виробляти?

Ринок виконує функцію **ціноутворення і стабілізації цін** на продукцію. Ринкове ціноутворення підпорядковане двом законам: закону вартості і закону попиту і пропозиції. Надто високі ціни можуть привести до скорочення попиту на продукцію і вона не знайде збуту, а низькі ціни не забезпечать повернення понесених витрат підприємством і її виробництво стане збитковим. Дія закону попиту і пропозиції базується на поведінці продавця і покупця. Раціоналізм продавця продати товар по вищій ціні і одержати більше прибутку, а покупця - задовольнити свої потреби по можливо нижчій ціні. Ринок вирішує цю задачу шляхом визначення

суспільно необхідних затрат праці, тобто тих затрат, які готовий компенсувати покупець. Акт купівлі – продажу не відбудеться до тих пір, поки не встановиться взаємовигідна ціна, яка зрівняє попит і пропозицію і її називають ціною рівноваги.

Ринок забезпечує *визнання суспільного характеру праці* і особливістю дії ринкового механізму є те, що суспільне визнання праці, втіленої в товарі, відбувається за межами виробництва у сфері обміну тоді, коли продукція продана. Лише ринок здатний визначити, які умови виробництва є суспільно необхідними і на основі цього встановити величину вартості товару.

Ринок виконує *посередницьку* функцію. Суспільний поділ праці не лише економічно відокремив виробників, але створив проблему обміну результатами їх діяльності. Лише в рамках ринкової економіки створено сприятливі умови для достатнього розвитку конкуренції і споживач може вибрати собі вигідного постачальника, а продавець - найбільш підходящого покупця.

Ринок сприяє *покращенню якості*. Продукції низької якості не буде користуватися належним попитом у споживачів, якщо поряд є достатньо продукції кращої якості. При такій ситуації продукція низької якості може залишитися не проданою або реалізованою за нижчою ціною, що не забезпечить високої доходності чи спричинить збитковість підприємству.

Ринок служить потужним засобом *зниження витрат* виробництва і собівартості продукції. Вироблена продукція з високою собівартістю вимагає високої ціни, щоб повернути витрати виробництву, але її ніколи не купить споживач, якщо поряд буде пропозиція аналогічного товару за нижчою ціною в основі якої лежить нижча собівартість. Знизити собівартість продукції підприємства зможуть за рахунок впровадження у виробництво ресурсо і енергозберігаючих технологій на основі комплексної механізації та автоматизації виробництва, застосування нових машин і обладнання.

Цінність ринку полягає в тому, що тут кожний товаровиробник має однакові права і шанс з всіма іншими товаровиробниками на реалізацію виробленої продукції і вони є рівноправними економічними партнерами, а

кожний споживач також одержує рівні з іншими покупцями можливості придбати необхідний йому товар. Саме розвиток товарно – грошових відносин і ринок виступають гарантом демократизації економічних відносин, як між окремими підприємствами - товаровиробниками і на самих підприємствах з одної сторони, так і товаровиробниками і споживачами з другої.

Для ефективного функціонування ринку необхідні певні передумови.

- Економічна свобода вибору видів і форм діяльності для всякого суб'єкта господарювання. Це означає, що підприємство самостійно вибирає, що і як йому виробляти і де реалізувати вироблену продукцію.
- Право власності господарюючих суб'єктів на засоби виробництва, землю, результат виробництва і доходи. Це означає, що фізичні юридичні особи повинні мати чітко визначені права на свою власність – володіти, користуватися і розпоряджатися нею. При цьому повинна забезпечуватися рівноправність різних форм власності.
- Вільна конкуренція. Багатоукладність економіки і вільна господарська поведінка між окремими суб'єктами автоматично підтримує умови конкурентної боротьби.
- Створення ринкової інфраструктури. Зокрема, наявність товарних бірж, системи оптової і роздрібної торгівлі, маркетингових організацій, фондових і валютних бірж, кредитних установ тощо.
- Передбачлива державна політика повинна давати можливість населенню і підприємствам прогнозувати свій стан і діяльність не боячись непередбачливих її рішень, державне втручання в діяльність підприємств має бути обмеженим, а інфляція і обкладення податками – стабільними.

В ринкових умовах багатогранну діяльність підприємства забезпечує система спеціалізованих ринків таких як: ринок землі; ринок засобів виробництва; ринок робочої сили; ринок фінансів; ринок інформації; ринок

інтелектуальної власності; ринок послуг; валютний ринок; ринок предметів споживання; ринок основних видів сільськогосподарської продукції.

2. Суб'єкти ринку

Основними суб'єктами ринкової економіки є домашні господарства, підприємці і держава. *Домогосподарство* – це економічна одиниця яка складається з однієї або більше осіб, постачає економіку ресурсами і використовує отримані гроші для купівлі товарів і послуг які задовольняють матеріальні потреби людини. Домогосподарство близьке до сім'ї, але ці поняття не однозначні. Сім'я – проживають разом, спільний бюджет, об'єднані родинними зв'язками. Домогосподарство прив'язане до територіальних меж і може включати членів котрі не є родичами.

Домогосподарство виконує чотири основні функції – постачальника ресурсів, споживача ресурсів, заощадника доходів і інвестора доходів. Домогосподарство постачає ресурси на ринок або споживає їх самостійно. Основною проблемою є суперечність між безмежними потребами і обмеженими грошовими доходами. Фінансовою основою домогосподарства є бюджет, який відображає обсяг і структуру всіх його доходів і видатків за певний період часу який формує рівень споживання і життя. Певна частина їх доходів надходить державі у вигляді особистих податків. Заощадження це та частина доходу яка не витрачена на сплату податків або купівлю споживчих благ, а надійшла на банківські рахунки.

Основними суб'єктами, що представляють підприємців є фірми, підприємства тощо. Підприємці представляють попит на ресурси, пропонують товари та послуги, як для підприємницького і державного секторів, так і для домогосподарств (споживчі товари) та інвестування отриманих доходів.

Фірма чи підприємство є місцем прикладання землі, праці, капіталу та підприємницького хисту. Вона концентрує всі економічні інтереси, які

виникають в національному господарстві. Вона виробляє пропозицію товарів і послуг, має на них попит, розвиває соціальну інфраструктуру, створює робочі місця. Фірми намагаються задовольнити безмежні потреби людей і суспільства і раціонально використати їхні безмежні ресурси. При різних обставинах одні процвітають, другі – банкрутують. Завдання фірм – це сформульована конкретна, кількісна ціль якої фірма прагне добитися за певний період часу.

Підприємство – це економічна одиниця в якій поєднуються чинники виробництва.

Держава – пред'являє попит на економічні ресурси для здійснення економічної діяльності в державному секторі економіки, пред'являє попит на засоби виробництва для виробництва суспільних та інших благ, пропонує гроші та пред'являє попит на них, пропонує суспільні блага без безпосередньої їх оплати, що поліпшує продуктивність підприємницького сектору і зменшує витрати на споживання домогосподарств, здійснює урядове регулювання ринкової економіки.

Головне завдання держави в ринкових економічних системах:

- ✓ Правове забезпечення функціонування ринкового механізму;
- ✓ Організація грошового обігу;
- ✓ Захист і сприяння розвитку конкуренції;
- ✓ Виробництво суспільних благ;
- ✓ Стабілізація макроекономічних коливань;
- ✓ Перерозподіл доходів через податкову систему;
- ✓ Реалізація національних інтересів у світовій економіці.

3. Ринковий механізм. Закон попиту і пропозиції. Ціна в ринковій економіці

Ринок – це механізм, що зводить разом покупці і продавців з метою реалізації їх цілей. Найпростішими і водночас найголовнішими економічними підйомами, які діють на ринку і регулюють його

функціонування як системи, зокрема впливають на процес формування цін і обсягів виробництва, є попит і пропозиція.

Попит – це бажання і можливість споживача придбати товар або послугу в певний час і в конкретному місці. Бажання не завжди відповідає можливості. Бажання лише тоді стає реальним, коли підкріплюється фінансовими можливостями споживача. І якщо цього немає, то бажання не забезпечене платоспроможністю і попит залишається не задоволеним. Звідси випливає, що попит звичайно розглядається з позиції вигідності ціни. Інакше кажучи, попит показує кількість продукту, яку споживачі купуватимуть за різними можливими цінами. При незмінності всіх інших параметрів зниження ціни веде до відповідного зростання величини попиту, і навпаки, тобто існує зворотній зв'язок між ціною і величиною попиту. Він має назву закону попиту.

Попит можна подати у вигляді графіка, що показує кількість продукції, яку споживачі можуть купити за певною ціною протягом якогось періоду часу (рис.1).

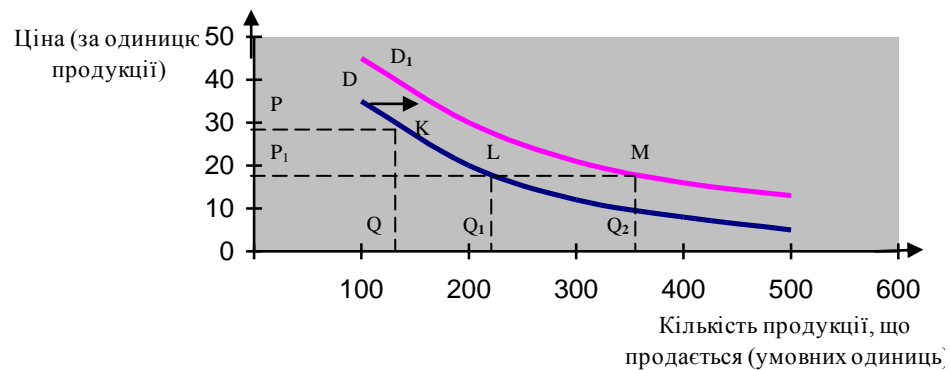

Рис. 14.5. Зміна ринкового попиту

Часто некоректно використовують термін “зміна попиту”. Якщо ціна зростає з P_1 до P , а продаж зменшується з Q_1 до Q , кажуть, що попит знижується. Уподобання споживачів не змінюються, і крива попиту залишається на місці. У даному випадку може йтися про зміну в кількості попиту внаслідок зміни в ціні. Перехід з однієї точки до іншої на одній і тій самій кривій (в даному разі з L до K) не характеризує зміну попиту. Вона має місце лише тоді, коли вся крива попиту зсувається на нову позицію.

Припустимо, D зсунулося на позицію D_1 . Це дійсно зростання попиту, оскільки за такою самою ціною тепер можна придбати більше, ніж за попередньою кривою попиту. За ціною P_1 , наприклад, можна придбати тепер 550, одиниць продукції замість 325. зсув від L до M являє собою зміну попиту, а від L до K – ні.

Попит від D до D_1 може зрости в основному внаслідок діяння головних детермінант попиту: уподобань споживачів, їх доходів, зміни цін на інші товари, кількості покупців на ринку, термінів кредитів, реклами. Всі точки на кривій попиту відображають реальність даного моменту. Вони характеризують альтернативні можливості, лише одна з яких може бути реалізованою. За ціною P може бути придбано Q кількість продукції. за ціною P_1 - відповідно Q_1 . але лише одна з цих можливостей може бути реалізована на конкретному ринку, в конкретний час.

Криві плавно спадають зліва направо, але в реальному житті такої плавності може й не бути. Деякі товари мають дуже круту криву попиту, яка показує, що споживачі купуватимуть за високою ціною майже таку саму кількість продукції, як і за низькою. В іншому випадку крива може знижуватися під більш гострим кутом до зростання цін, тобто є більш пологою.

У встановленні ринкової ціни не менш важливу роль відіграє пропозиція.

Пропозиція - це та кількість товарів, які продавці можуть і бажають запропонувати покупцю в певний час і в конкретному місці.

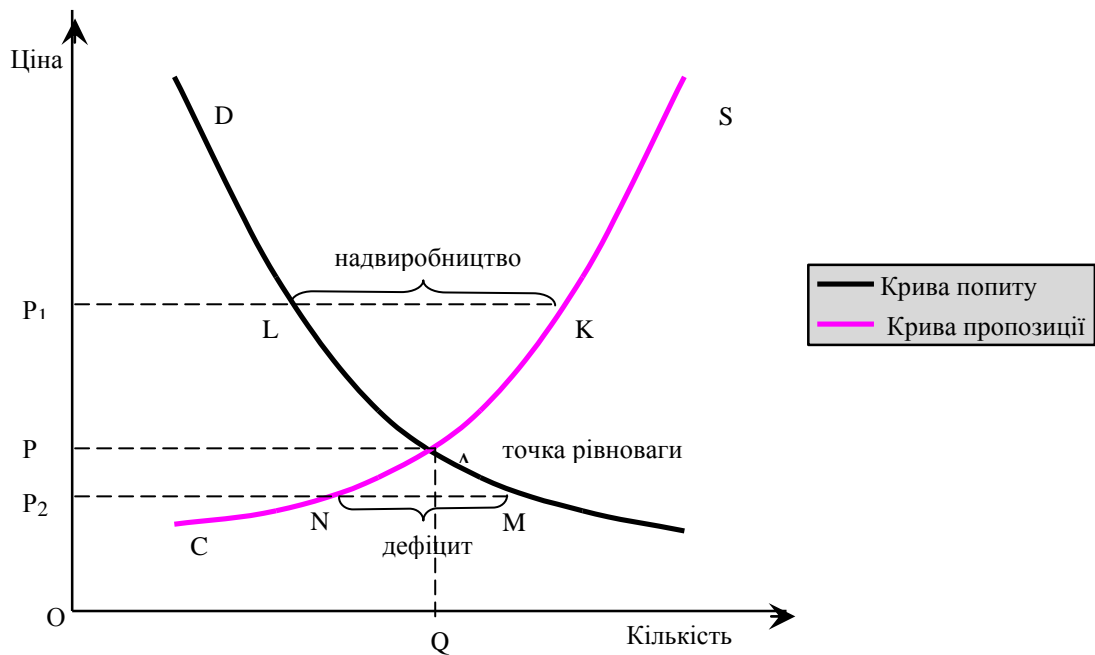

Рис. 14.6. Попит, пропозиція, рівновагова ціна

Пропозиція теж може виражатись у вигляді кривої, але вже висхідної (рис.14.5, крива CS). Між ціною і кількістю продукту, що пропонується, існує позитивний зв'язок: з підвищенням цін зростає величина продукції. Він називається законом пропозиції. Кожна точка на кривій попиту показує відповідність між ціною (P) і кількістю товару (Q), який буде придбано по даній ціні. Крива попиту встановлює зворотно пропорційну залежність між ціною товару і його кількістю. Чим вища ціна, тим менше знайдеться споживачів яких вона задовольняє і тим менше товару по даній ціні може бути придбано. Попит може зростати в наслідок діяння головних детермінант попиту: уподобань споживачів, їх доходів, зміни цін на інші товари, кількості покупців на ринку, термінів кредитів, реклами. Всі точки на кривій попиту відображають реальність даного моменту. Вони характеризують альтернативні можливості, але лише одна з них може бути реалізована на конкретному ринку, в конкретний час.

Крива пропозиції характеризує пропозицію товарів прямо пропорційною залежністю між ціною і кількістю товару. Вона пояснює той

факт, що чим вища ціна товару, тим більше буде його запропоновано на ринку.

Але, як і у випадку з попитом, існує ряд нецінових детермінант, у разі зміни хоча б однієї з яких пропозиція зазнає змін, положення кривої пропозиції теж змінюється. До таких основних нецінових детермінант пропозиції належать: ціни на ресурси; технологія виробництва, податки і дотації; ціни на інші товари; кількість продавців на ринку. зміщення кривої вправо на графіку означатиме збільшення пропозиції; виробники при цьому постачають більшу кількість продукції по кожній з можливих цін. Різниця між змінами в пропозиції і змінами величини пропозиції така сама, як різниця між змінами в попиті та змінами величини попиту.

Тепер можна звести разом поняття пропозиції і попиту, яке характеризуватиме взаємодію рішень споживачів про купівлю продукту та рішень виробників про його продаж, що визначає ціну продукту та його кількість, яка реально продається і купується на ринку. На рис.14.5 видно, що при ціні P на ринку немає ні надлишку, ні дефіциту. Лише за такою ціною кількість продукції, яку виробники бажають поставити на ринок, дорівнює тій кількості, яку споживачі бажають купити. Надлишок продукції на ринку знижує ціну на неї, а нестача – викликає її підвищення. Ціну, за якої немає ні дефіциту, ні надлишку, а також немає ніяких підстав для того, щоб реальна ціна на продукцію відхилялась від неї, з економічної точки зору можна назвати ціною ринкового клірингу, або рівновагою, а кількість продукції, що може бути продана на ринку за цією ціною – рівно ваговою кількістю. Графічно, точка перетину кривої пропозиції з кривою попиту на продукцію і є рівно ваговою точкою (рис.14.5). інакше кажучи ціна на продукцію встановлюється на рівні, за яким рішення виробників про продаж і рішення покупців про купівлю взаємно узгоджуються. За будь-якою вищою ціною постачальники бажають продати більшу кількість продукції, ніж споживачі можуть придбати, в результаті виникає надлишок; і навпаки. Розходження між пропозицією продавців і попитом покупців породжують зміни ціни, які в

кінцевому підсумку завершуються узгодженням між собою цих двох протилежних бажань.

Таким чином, сам ринковий механізм забезпечує свою стабільність. Завданням кожного учасника ринку є прагнення до максимального прибутку і раціонального вибору. Угода може бути чинною лише в тому випадку. Коли жоден з контрагентів повністю не реалізує своєї мети, а знаходиться третій, компромісний варіант. Продавець за інших незмінних умов віддасть перевагу тому покупцю, який пропонує за товар більшу ціну. Водночас покупець віддасть перевагу аналогічному товару з найменшою ціною, або з такою ж ціною, але, можливо, з кращим дизайном чи вищої якості. При цьому раціоналізм підприємця полягає в тому, що він ніколи не вироблятиме товар, якщо на нього немає попиту на ринку, або його виробництво не забезпечить йому прибутку, тобто перевищення доходу над витратами. Втім раціоналізм покупця визначається тим, що він не купуватиме товари, які йому не потрібні з якоюсь конкретною метою.

Специфіка ринкового механізму є такою, що кожен з його учасників має суб'єктивну мету, але в цілому єдність їх суб'єктивних прагнень створює зовсім інші об'єктивні закономірності. З'являється за визначенням Адама Смітта, невидима рука ринку, коли кожен підприємець діє лише у власних інтересах, але невидима рука дозволяє йому одержувати результати, які не входили до його намірів. Дбаючи про свою власну мету, він, навіть не бажаючи цього свідомо, сприяє інтересам суспільства більш ефективно, ніж тоді, коли б він бажав цьому сприяти.

Особливість вільного ринку полягає в тому, що при певній кількості запропонованої продукції він сам по собі прагне до рівноваги. При цьому знаходиться компроміс між продавцем та покупцем і відповідність, що при даній ціні є така кількість покупців, що може придбати дану кількість товару. Така точка перетину кривої попиту і пропозиції називається *точкою рівноваги*. Проте стан рівноваги попиту і пропозиції ніколи не буває статичним із-за впливу великої кількості чинників на ці процеси. Як наслідок цього впливу є постійне зміщення кривих попиту і пропозиції в результаті

якого порушується рівновага. Нова рівновага встановлюється в іншій точці, якій буде відповідати нова ринкова ціна. Ініціатива порушення рівноваги може бути, як із боку попиту так і з боку пропозиції.

Ціни є основним контролюючим механізмом ринкової економіки. Вони, в широкому розумінні, включаючи ставки заробітної плати і ставки позичкового процента виконують три основні функції:

- Є збуджуючими чинниками виробництва;
- Засобами розподілу продукції;
- Сигнальним механізмом, який відображає потребу в передаванні ресурсів від одного користувача до іншого.

Стимулююча функція є очевидною і ясною. Люди працюють з метою заробити гроші і заощадити їх для одержання процентів і дивідендів. Підприємства, фірми, компанії виробляють продукти, оскільки їх ціни є достатньо високими, щоб покрити витрати. Ніхто нікому не вказує, що робити. Споживачі і виробники орієнтуються на ціни, і цього достатньо для підтримання економічної машини в русі.

Розподільча функція вимагає значної уваги. Щоб наявну на місяць кількість пального між усіма автомобілями, існує кілька шляхів. Можна випустити талони за нормами чи просто створити чергу біля заправних станцій за принципом “перший прибув – перший обслуговується”. Або встановити таку високу ринкову ціну, щоб кількість бажаючих купити пальне дорівнювала наявній його кількості. На ринку чистої конкуренції ціна встановлюється саме на такому рівні: кількість товарів, яка постачається, розподіляється між споживачами автоматично.

Ціна виступає як форма зв'язку виробника товару і його споживача. Від рівня цін залежить можливість купівлі-продажу товару, а отже, і економічне існування товаровиробника. **Ціна** – це грошова сума, що сплачується за конкретний товар. Суть ціни повніше виявляється таких функціях: обліковій, розподільчій та стимулюючій. **Облікова функція ціни** полягає в тому, що ціна є засобом обліку суспільно необхідної, а отже, й корисної праці. **Розподільча функція ціни** реалізується у процесі внутрігалузевої та

міжгалузевої конкуренції. **Стимулююча функція** полягає в тому, що ринкові ціни спонукають підприємців через механізм конкуренції впроваджувати нову техніку, досконаліші форми й методи організації виробництва тощо.

Ціноутворення – це процес обґрунтування, затвердження та перегляду цін і тарифів, визначення їх рівня, співвідношення та структури.

Існують різні критерії поділу цін. Так, відповідно до критерію власності розрізняють *державні, кооперативні, індивідуальні* та інші види цін. Залежно від форми конкуренції розрізняють *ринкові ціни, олігополістичні та монополні*. Залежно від типів ринкової системи виділяють регульовані та нерегульовані ціни. В Україні класифікація цін здійснюється їх поділом на *гуртові ціни підприємства, гуртові ціни промисловості та роздрібні ціни*.

Стратегія ціноутворення тісно пов'язана з головним завданням підприємства чи фірми на певний момент часу. Наприклад, фірма, яка орієнтує власне ціноутворення на зростання ринків збуту, виходить з стратегії проникнення. Вона готова зменшити дохід з одиниці товару компенсуючи це розширенням обсягу продажу та економією власних витрат у зв'язку з більшою масовістю виробництва. Така стратегія дає ефект у тих випадках, коли споживачі є чутливими до ціни, а нижчі ціни відштовхують існуючих і потенційних конкурентів. Крім того, ще однією умовою цієї стратегії повинен бути споживчий ринок.

Орієнтація ціни на максимум прибутку має місце в тих випадках, коли фірма розраховує на покупців, які купують товар через його якість, унікальність, престижність, не зважаючи на ціни. Така політика ціноутворення може принести успіх, якщо цей продукт захищений патентами та існує контроль за постачальниками сировини. Ця стратегія, як правило, будується спочатку на престижній (вищій) ціні, яка у фазі зрілості життєвого циклу поступається місцем ціні проникнення. Після початкового насичення сегмента ринку зниження ціни може перевести даний товар з розряду престижного в товар масового попиту. Стратегія ціноутворення, що виходить із збереження стабільного становища на ринку, ставить своєю метою уникнути різких спадів рівня своєї доходності і прибутковості та скоротити

до мінімуму втручання в її діяльність конкурентів і уряду. При встановленні ціни можуть враховуватися також виробничі витрати, витрати обслуговування і накладні витрати, до яких додається бажаний прибуток. Метою такої системи ціноутворення є одержання прибутку щодо здійснення інвестицій. Реалізація цінової стратегії може здійснюватися різними шляхами. Ціни можуть бути стандартними, змінними, єдиними і гнучкими. Великою популярністю може користуватися стратегія не круглих цін, коли ціна встановлюється дещо нижче круглих величин, наприклад, 99 грн., а не 100 грн.

Таким чином, основними принципами ринкової економіки є: координування ринкової економіки тісною мережею ринків товарів і ресурсів виробництва та вільне ринкове ціноутворення на основі попиту потенційних покупців і постачання потенційних продавців в умовах загальної конкуренції.

4. Монополізм і конкуренція

Важливим складовим компонентом механізму ринкової економіки є конкуренція. Основне завдання і головна функція конкуренції – завоювати ринок, в боротьбі за споживача перемогти своїх конкурентів, забезпечити одержання сталого прибутку.

Конкуренція – боротьба між товаровиробниками за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів і послуг, за привласнення найбільших прибутків.

Залежно від умов, за яких здійснюється конкуренція, розрізняють кілька її форм:

- ✓ **вільна, або досконала** – досконала означає, що на ринку діють багато покупців і продавців, вільний доступ фірм на ринок. Жоден із продавців або покупців не може вплинути на ринкову ціну товару;
- ✓ **внутрішньогалузева** – конкуренція між товаровиробниками, що діють в одній галузі народного господарства. Через різний рівень

техніки, організації виробництва, продуктивності праці та її інтенсивності встановлюється індивідуальна вартість товару. Внутрішньогалузева конкуренція сприяє зниженню витрат виробництва;

- ✓ *міжгалузєва* – конкуренція між товаровиробниками які діють в різних галузях народного господарства;

Існуванню конкуренції загрожує монополія. **Недосконала конкуренція** – виступає у формах монополістичної та олігополістичної конкуренції. Монополістична конкуренція діє на ринку з відносно великою кількістю економічних суб'єктів кожен з яких має певний вплив на ціни в наслідок специфічного товару який він виготовляє і може мати та реалізувати монопольну владу. Крива попиту має спадний характер. Олігополія – це тип ринкової структури, коли декілька великих фірм монополізують виробництво та збут основної маси продукції і ведуть між собою нецінову конкуренцію.

В широкому розумінні **монополія** – це така ситуація, за якої продавців настільки мало, що кожен з них може впливати на загальний обсяг пропозиції та ціну продукції, що реалізується. Практика засвідчує, що залежно від характеру і причин є такі види монополії: **природна, легальна і штучна**. Загроза монополії полягає в тому, що там, де панують монополісти зникає вільна конкуренція, тобто припиняється суспільний вплив на виробництво. Монополісти дістають можливість маніпулювати цінами для власної вигоди і на шкоду суспільству в цілому. Тому для захисту конкуренції розробляється антимонопольне законодавство.

Тема 7. Ринкова інфраструктура

1. Інфраструктура ринку та її основні елементи.
2. Біржі, їх види і функції.
3. Банки, їх види та функції. Банківська система України.
4. Розвиток ринкових відносин в Україні.

1. Інфраструктура ринку та її основні елементи.

Нормальне функціонування ринку передбачає наявність розвиненої системи засобів, що забезпечують здійснення обміну між його суб'єктами.

Поняття „інфраструктура” ринку відображає сукупність різноманітних установ та інститутів, які забезпечують рух грошей і цінних паперів, робочої сили, засобів виробництва, предметів споживання, послуг, інтелектуальної власності та валюти. До них належать банки, фондові й товарні біржі, біржі робочої сили та ін. головне призначення інфраструктури ринку – забезпечити цивілізований характер діяльності ринкових суб'єктів.

Інфраструктура ринку – це комплекс інститутів, служб, підприємств, організацій, які забезпечують нормальний режим безперебійного функціонування ринку.

Функції інфраструктури:

- інфраструктура здійснює правове забезпечення ринку;
- сприяє підвищенню оперативності та ефективності діяльності ринкових суб'єктів;
- постійно підтримує конкуренцію;
- інформаційно забезпечує ринок.

Важливим елементом інфраструктури є:

Аукціони – форма продажу у визначений час і у визначеному місці товарів попередньо виставлених для ознайомлення. Як правило ці товари користуються підвищеним попитом. Це продаж реальних товарів, наприклад хутро. Особливість – обмежена відповідальність продавця за якість товару.

Торгово-промислові палати – це комерційні організації головним завданням яких є сприяння розвитку економічних і торговельних зв'язків із партнерами зарубіжних країн. Вони надають цільові і інформаційні послуги.

Торгові дома – це торгівельні фірми, що закупають товари оптом і реалізують роздрібним споживачам. Вони на самоокупності.

Ярмарки – (всесвітні, міжнародні, національні, регіональні, місцеві) – це торги, ринки товарів які періодично організують у встановленому місці. Ярмарки можуть бути виставки зразків товарів, які можна замовляти.

2. Біржі, їх види і функції.

Одним з найважливіших елементів ринку є *біржа*. *Біржа* – це місце де оперативно для партнерів укладаються угоди купівлі-продажу товарів. вона є організаційною формою ринку на якому відбувається вільна торгівля купівля-продаж цінних паперів, валюти та масових товарів, що реалізуються за стандартами або зразками. Історично першим видом бірж були товарні.

Товарна біржа – це організація, що діє на основі самоокупності з метою надання посередницьких послуг із укладенням торгових угод, упорядкування торгівлі товарами, регулювання торгових операцій і розв'язання торгових спорів, збирання і публікації відомостей про стан виробництва та інших факторів, що впливають на ціни. Це комерційне підприємство, що організовує ринок однорідних товарів (зерно, цукор) можуть бути публічні або приватні.

Товарна біржа характеризується такими **рисами**:

1. здійснення купівлі та продажу не товарів як таких, а контрактів на їх поставку;
2. продаж контрактів лише на стандартизовані види товарів, тобто такі, що можуть бути продані великими партіями за зразками або технічним описом;

3. регулярність торгів, що дозволяє зосередити на біржі велику кількість покупців і продавців та виявити ринкові ціни;
4. вільна купівля і продаж контрактів;
5. дія ринкових цін, що формуються під впливом реального співвідношення попиту та пропозиції;
6. здійснення торгів за єдиними біржовими правилами;
7. активна і безпосередня участь у торгах біржових посередників;
8. наявність типізації, контрактів та мінімальних поставок, що спрощує ведення торгів.

Відповідно до характеру біржових операцій виділяють **товарні біржі реального товару і ф'ючерсні**;

залежно від кількості і якості найменувань товарів, що реалізуються, розрізняють **універсальні та спеціалізовані біржі**;

за характером угод – **закриті та відкриті**; залежно від міри впливу держави – **приватні, публічні та змішані**.

Фондова біржа – установа, організований ринок, на якому власники здійснюють процес купівлі-продажу цінних паперів, акцій, облігацій. Найважливіша мета фондової біржі – забезпечити швидку і ефективну купівлю-продаж цінних паперів, а для власників – можливість обміну на гроші. До функцій фондової біржі належать: забезпечення високої ліквідності цінних паперів та відображення економічного стану, ділової активності й політичної стабільності країни.

Акція – це цінний папір, який засвідчує внесок певної частки в капітал акціонерного товариства. Випускаються згідно статутного фонду.

Світова практика розрізняє **три типи** фондових бірж: публічно-правова біржа, біржа зі статутом приватної особи у формі акціонерного товариства та змішана біржа.

Важливим елементом інфраструктури ринку є **біржа праці**.

Вона аналізує стан ринку праці, прогнозує попит і пропозицію робочої сили, веде облік громадян, що звертаються за працевлаштуванням,

сприяє працевлаштуванню, здійснює професійну орієнтацію молоді, виплачує допомоги по безробіттю.

Це посередницька організація, яка має забезпечити узгодження інтересів працівників та роботодавців, узгодження попиту та пропозиції праці, надання допомоги безробітнім. Діяльність біржі праці регламентується як національним законодавством, так і рядом конвенцій Міжнародної організації праці.

Інфраструктура ринку включає і такі елементи, як валютні біржі, інвестиційні, лізингові та страхові компанії, аудиторські та консалтингові фірми, різні форми торгових точок.

Валютна біржа – це організаційно оформлений і регулярно функціонуючий ринок, на якому відбувається торгівля валютами різних країн.

Страхова компанія – комерційна організація, що ставить за мету отримання прибутку від здійснення страхових операцій.

Аудиторська фірма – висококваліфікована організація, яка на замовлення контролює і аналізує діяльність підприємств і організацій різних форм власності, їхні річні звіти та баланси.

Холдингова компанія – акціонерна компанія капітал якої використовується переважно для придбання контрольних пакетів інших компаній з метою встановлення контролю за їх діяльністю і отримання доходів. Здійснює лише фінансові операції.

Брокерська фірма – за допомогою брокерів купують і продають товари, акції тощо від імені інших осіб.

3. Банки, їх види та функції. Банківська система України.

Одним із найважливіших суб'єктів фінансового ринку є банк.

Банк – особливий фінансовий інститут, що акумулює кошти та інші нагромадження (цінні папери, золоті запаси тощо), надає кредити, випускає в обіг гроші та цінні папери, здійснює грошові розрахунки, операції з золотом

та інші функції. Свої функції банки здійснюють через два види операцій – пасивні і активні. *Пасивними* називаються операції, через які банки формують свої ресурси для здійснення операцій із залучення грошових коштів у розпорядження банку, формування кредитних ресурсів. *Активні операції* – це операції із розпорядження банками наявних у їх розпорядженні ресурсів.

У будь-якій країні функціонують різні банки, які у взаємодії формують банківську систему. **Банківська система** – сукупність різних видів банків та банківських об'єднань у їх взаємозв'язку та взаємодії.

Головний елемент банківської системи – центральні емісійні банки, які здійснюють керівництво і контроль за функціонуванням і розвитком усієї банківської системи країни.

Банківська система в Україні має дворівневу побудову: на першому рівні – **Національний банк України**, на другому – **комерційні банки**.

Банківська система – складова частина кредитної системи.

Тема 8. Економічні основи функціонування підприємства.

Підприємництво

- 1. Підприємство – первинна ланка економіки.**
- 2. Організаційно-правові умови функціонування підприємств.**
- 3. Підприємництво і його види.**
- 4. Капітал як економічна категорія товарного виробництва.
Кругооборот капіталу і його стадії.**
- 5. Оборот капіталу. Основний і оборотний капітал.**
- 6. Фізичний і моральний знос основних фондів.**

1. Підприємство – первинна ланка економіки

Для забезпечення нормального рівня життєдіяльності суспільство здійснює безліч видів конкретної праці. В наслідок суспільного поділу праці народне господарство будь-якої країни поділяється на окремі сфери. Їх можна поділити на виробничі, що виробляють предмети споживання (харчі, одягу, взуття), інші створюють інвестиційні товари, що використовуються в процесі виробництва (трактори, автомобілі, комбайни, станки і т.д.) або сировину для переробної промисловості (руда, шкіра, зерно, цукрові буряки, льон і т.д.). Є організації діяльність і робота яких необхідна, щоб доставити, за допомогою транспортних засобів, сировину і готову продукцію до місця споживання. Є цілий ряд організацій іншого типу, що надають виробничі послуги організаціям, що зберігають продукцію, переробляють її, забезпечують електроенергією, засобами зв'язку, матеріально-технічними засобами. І на кінець є необхідність надання послуг самим людям, які потребують створення життєвого комфорту, звільнення їх від побутових і життєвих повсякденних турбот, за що вони готові платити.

Об'єднуючись в трудові колективи, люди створюють окремі організації, які виконують певну місію і досягають орієнтованої мети. Дії їх відбуваються

на засадах визначених правил і процедур. Мета і характер діяльності організацій надзвичайно обширні.

В умовах ринкової економіки вони володіють економічною свободою, автономністю, незалежно вибраною інформованістю, розвиваються і діють згідно статуту. Ці організації називають підприємствами.

Підприємство – первинна ланка суспільного поділу праці і одночасно є основна ланка народного господарства, самостійний суб'єкт, який забезпечує планомірне виробництво товарів і послуг, здійснює науково-дослідницьку комерційну діяльність з метою одержання і привласнення прибутку. В чинному законодавстві України зазначено, що **Підприємство** – це самостійний суб'єкт господарювання створений підприємцем або групою підприємців, має права юридичної особи і здійснює свою діяльність по виробництву продукції, виконання робіт чи надання послуг з метою задоволення суспільних потреб і одержання прибутку.

Підприємство являє собою виробничу одиницю, що має виробничо-технічну цілісність, свою організаційно-адміністративну структуру і господарську самостійність. Кожне підприємство має історично сформовану конкретну назву – завод, фабрика, шахта, майстерня, ательє, кооператив, агрофірма, товариство, асоціація, фермерське господарство і таке ін.

Якщо не брати до уваги різновид виробленої продукції кожним конкретним підприємством, то можна виділити загальні ознаки, що притаманні всім підприємствам. Це сукупність продуктивних сил і відносин економічної власності.

Підприємство як організаційно-технологічна одиниця характеризується рядом ознак, зокрема, воно має відособлений матеріально-технічний базис; характеризується наявністю робочої сили; має закінчений технологічний цикл; є юридичною особою.

Засоби виробництва для кожного підприємства, що виробляє певний вид продукції має свої особливості, специфіку технології і способи виготовлення продукції. Наприклад, технологія виробництва продукції скотарства має

істотні відмінності від виробництва продукції птахівництва як в способі утримання генетичного матеріалу, так і в годівлі, і одержанні продукції.

Суттєвою ознакою всіх підприємств є *сукупність працівників*, що об'єднані загальним процесом праці.

Ознакою підприємства як, юридичної особи – це є наявність у нього свого статуту, балансу доходів і витрат, рахунка в банку і права укласти договори з іншими юридичними особами, має свою назву і печатку. Самостійність підприємство набуває тоді, коли воно діє на принципах комерційного розрахунку, ефективно господарює, привласнює доходи і здійснює власні витрати. В середині нього виникає ціла гама відносин, які називаємо виробничими відносинами. Вони включають:

- організаційні відносини обумовлені особливостями технології виробництва і поділом праці в границях даного підприємства (послідовність виконання робіт, взаємодія окремих підрозділів і ланок)
- зв'язки, які обумовлені власністю на засоби виробництва (це розподіл, управління і т.д.)

На підприємстві відбувається, в основному, одиничний поділ праці. Він здійснюється між працівниками за професіями і спеціальностями. Залежно від технологічного процесу і розміру підприємства в ньому функціонують основні і допоміжні цехи, дільниці, різні служби, відділи.

Кожне підприємство вступає у відносини кооперації з іншими купуючи комплектуючі вироби, сировину, матеріали чи отримуючи послуги; з державою – сплачуючи податки; банками – отримуючи кредити і сплачуючи відсотки за них. Цим самим стає важливою ланкою економічних відносин.

Всі ці і інші зв'язки не існують окремо один від одного, а характеризуються сукупністю і єдністю, і таким чином надають визначеність і цілісність підприємства як особливої окремої ланки господарської системи країни.

Зарубіжний досвід свідчить про певну відмінність підприємств від фірм і компаній. Фірма переважно складається з декількох підприємств і кожне з них виготовляє один вид продукції. Тобто вона є багато профільною і більша

за розмірами та вкладає інвестиції в різні галузі. Це забезпечує вищу стійкість в період несприятливої кон'єктури. Якщо ж фірма складається з одного підприємства то вони є тотожні.

На підприємстві відбуваються поєднання працівників із засобами виробництва. Від характеру такого поєднання значною мірою залежить тип підприємства. Отже, основний критерій розмежування підприємств це тип власності. Відповідно до цього критерію в Україні функціонують такі основні підприємства:

Індивідуальне – засноване на особистій власності де використовується особиста праця. Самостійно здійснюється виробництво і весь дохід належить виробнику.

Сімейне – засноване на власності та праці членів однієї сім'ї.

Приватне – засноване на власності окремого громадянина з правом наймання робочої сили. Це вид підприємства в якому суб'єктом є одна фізична особа, що несе повну відповідальність перед кредиторами і самостійно управляє всіма стадіями виробничої та комерційної діяльності.

Державне – засновані на державній формі власності. Вони можуть бути засновані на загальнодержавній та комунальній, тому і підприємства можуть бути загальнодержавні і комунальні.

Колективно-трудове – засновані на власності трудового колективу (народні підприємства, кооперативні підприємства).

Приватнокапіталістичне – засновані на власності окремої особи, яка наймає робочу силу.

Спільне – засноване на поєднанні різних форм власності в тому числі із залученням іноземного капіталу.

Орендне – підприємство різних форм власності, що їх держава на певних умовах і на певний час передає в користування

Акціонерне – засновані на власності декількох власників капіталу.

Відповідно до форм організації підприємства можуть виступати як партнерство або товариство. Розрізняють такі види партнерства:

Товариство з обмеженою відповідальністю. Це добровільне об'єднання фізичних та юридичних осіб і майно, яке створене ними є їх власністю. Товариство має статутний фонд поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність у межах їхніх вкладів. Товариство основане на приватній формі власності і одержаний результат є його власністю. Воно має назву, рахунки в банку і печатку.

Повне товариство. Має ту особливість що всі його учасники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім свої майном. Відносини між учасниками регулюються установчим договором, в якому зазначається розмір частки (паю) кожного учасника (засновника), розмір, склад та порядок внесення вкладу у товариства, регламентується участь кожного у справах товариства. Як перевагу даної форми господарювання слід відзначити простоту у створенні та високі можливості для залучення інвестицій.

- **Командитне товариство.** Воно поєднує ознаки повного товариства і товариства з обмеженою відповідальністю, де один або кілька учасників (засновників) несуть повну відповідальність за результати його господарської діяльності, а решта учасників відповідають лише своєю часткою (паєм).

Кооператив. Кооператив – це організаційна форма кооперації. Кооператив – організація, створена на добровільних засадах власниками, які мають взаємний інтерес спільного ведення господарської або іншої діяльності, на базі майна, що йому належить на правах власності, самостійності, самоуправління і самофінансування, а також матеріальної зацікавленості членів кооперативу і найбільш повного поєднання їх інтересів з інтересами колективу і суспільства.

Кооператив функціонує на правах юридичної особи, демократично управляється його членами. Членами кооперативу можуть бути будь-хто: індивідуальні підприємці, фермери, підприємства, товариства і інші. Вони утворюють кооператив, який не має статутного фонду. Об'єднання

здійснюється на добровільних засадах і мотивом для цього є економічні проблеми, які вони можуть вирішити лише при спільній роботі. Кооперативи поділяються на типи і види.

Типи кооперативів є: виробничий; обслуговуючий; комерційний і змішаний.

Види кооперативів – рослинницький, тваринницький, будівельний, багатогалузевий і інші.

Основними **принципами** створення і функціонування кооперативів є:

- Добровільність вступу в кооператив і безперешкодний вихід з нього;
- Поєднання особистих, колективних і державних інтересів;
- Господарська самостійність;
- Матеріальна зацікавленість і соціальна справедливість;
- Безпосередня участь членів кооперативу в управлінні його справами на основі кооперативної демократії;
- Дотримання діючого законодавства.

Відповідно до Закону “Про господарські товариства”, в Україні, передбачались такі суб’єкти господарювання: акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство, командитне товариство.

- **Корпорації або акціонерні товариства.** Воно створюється установчим договором і діє відповідно до свого статуту. Особливістю акціонерного товариства є те, що на суму вартості його майна випускаються цінні папери (акції) і кожен власник майнового паю, частки отримає певну кількість акцій еквівалентну вартості його паю. Акціонерні товариства можуть бути відкритими і закритими. У відкритих товариствах акції розповсюджуються серед всіх бажаючих їх придбати. Відкриті акціонерні товариства більш приваблюють інвесторів, тут можна придбати контрольний пакет акцій, стати реальним власником та інвестувати виробництво. В закритих акціонерних товариствах право придбати акції мають лише члени даного товариства. Викупити акції можуть тільки співвласники, зовнішній інвестор доступу сюди не має. Це не перспективна форма господарювання.

Акція – це вид цінного паперу без встановленого терміну обігу який засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує право на участь в управлінні товариством, дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду. Є прості **акції, іменні, акції на пред'явника, привілейовані**. В Україні, у 2001 р. було 40 млн сертифікатів, а кількість акціонерів 15 млн. ,

- **Картель** – угода між незалежними підприємствами щодо проведення єдиної цінової політики, розподілу ринків збуту, узгодження умов обміну, патентами, ліцензіями тощо. Виробнича діяльність картельною угодою не регламентується.

- **Синдикат** – форма об'єднання підприємств які виробляють однорідну продукцію при цьому є самостійна виробнича діяльність, але спільна у реалізації продукції.

- **Трест** – форма об'єднання яка передбачає втрату юридичної та економічної самостійності, як у виробництві так і в реалізації. Трест несе повну відповідальність за господарську діяльність усіх підприємств. Частка кожного підприємства визначається пакетом акцій пропорційно якій розподіляються і доходи.

- **Концерн** – об'єднання багатьох промислових фінансових, торговельних підприємств, які формально зберігають свою самостійність але фактично підпорядковані керівництву головної фірми яка несе повну відповідальність за господарську діяльність об'єднаних підприємств у межах пакетів акцій кожного з них.

- **Венчурні фірми** – займаються розробкою науково-технічних проектів. Є у науковомістких галузях, працюють з високим рівнем ризику.

- **Інноваційні фірми** – реалізують науково-технічні розробки, різні проекти.

- **Брокерські** – виступають як посередники в торгівлі товарами та послугами.

- **Аудиторські** – перевіряють фінансово-господарську діяльність підприємств на їх замовлення.

- **Лізингові фірми** – це фірми, що надають майно певним господарюючим суб'єктам.

Підприємства за розмірами класифікуються на:

✓ **Малі підприємства** – засновуються на будь-якій формі власності та здійснюють діяльність у будь-якій сфері. Вони відіграють важливу роль у ринковій економіці, оскільки є гнучкою формою виробництва, активно впливають на кон'юктурні зміни, забезпечують насичення ринку товарами, послугами тощо. Через свою масовість малі підприємства забезпечують високу зайнятість населення. Забезпечують розвиток конкуренції, сприяють послабленню монополізму, насичують ринок товарами та послугами, швидко відшкодовують витрати. Малими в Україні вважаються за кількістю осіб від 15 до 200. За опитуванням, в Англії, головною умовою виникнення понад 90 % малих фірм є прагнення їх власників бути незалежними і отримувати задоволення від своєї діяльності. Свої зобов'язання вони виконують з точністю. Велика кількість банкрутів. В Японії із 10 банкрутує 7, впродовж 5 років.

✓ **Середні підприємства** – здійснюють виробництво невеликої але стійкої номенклатури виробів у зазначених кількостях. Їх асортимент дуже різноманітний, вони обслуговують сегмент ринку крупних підприємств. Вони створюють конкурентне середовище для крупних підприємств, є проміжною ланкою до монополізації.

✓ **Великі підприємства** – виготовляють масу продукції. Стабільного асортименту, здійснюють великомасштабне фінансування у розробку науково-технічних проектів. Велике підприємство виробляє не менше 300 тисяч штук автомобілів за рік. До великих відносять за кількістю зайнятих понад 1000 осіб. В Радянському Союзі було широко розгорнуто великомасштабне виробництво. Перевагами його є високі технічні і технологічні можливості, для використання науково-технічного прогресу, економія від масштабу виробництва, висока стійкість і стабільність фінансового становища, більші можливості використання кредиту.

Як малі, так і крупні, підприємства мають свої позитивні і негативні риси. При плановій економіці крупними підприємствами управляти легше і виробництво в них ефективніше і стабільніше. Тривалість окупності фондів є значно нижчою, ніж на дрібних. На крупних підприємствах за рахунок кооперації, запровадження нової техніки і технології, що їм під силу, підвищується якість продукції і знижується її собівартість. При виробництві продукції великих обсягів застосовується обладнання і технологія, як правило, з високими економічними і технологічними показниками, ніж виробництво дрібних партій. Наприклад, будівництво цеху по переробці молока, потужністю 50 т. на добу, не вигідно для агрофірми, яка має щоденне виробництво молока 5-7 тонн. Такий цех буде приносити збитки з першого ж дня його роботи, оскільки витрати на амортизацію, ремонт і обслуговування зберігаються в повному обсязі відносно балансової вартості, а використання потужності складає лише 10-12%. Таким чином, високопродуктивна нова техніка для малих підприємств є не вигідною і недоступною.

Разом з тим, малі підприємства легко реагують на запити ринку і здатні виробляти продукт по якості не гірший, виробленого на крупному підприємстві, але зробити це можуть швидше. Їх виробництво є мобільнішим і піддається більше ризику. Наприклад, фермеру доступніше виконати замовлення кондитерської фірми на мак, ніж агрофірмі, в якій масштаби і обсяги виробництва продукції, на якій вона спеціалізується, є потужними (виробляє велику кількість цукрових буряків, соняшнику, овочів і т. д.).

Малі підприємства можуть бути не лише конкурентами, а й в ролі партнерів. Крупні підприємства можуть видавати технологію і технічну документацію малим підприємствам і замовлення на виробництво певного виду продукції. Наприклад, агрофірма, що має цех по переробці овочів може укладати угоди з фермерами на виробництво спецій. Це вигідно обом підприємствам: крупній агрофірмі недоцільно налагоджувати у себе мілко серійне виробництво, а фермер отримує постійні замовлення і має "дах" крупної фірми.

2. Організаційно-правові умови функціонування підприємств

Економічну основу ринкової економіки складають відособлені господарські суб'єкти в якості власників. В силу цього кожний власник вільний і в змозі вирішувати як і для чого використати ресурси, що належать йому, виробляти саме ті чи інші товари, що необхідні суспільству, або об'єднуватися з іншими власниками для цієї мети.

Кожне підприємство не залежно від форми власності має діяти і вести свою господарську діяльність в межах чинного законодавства.

Основними юридичними актами, що регламентують роботу підприємства є Закони України “Про підприємництво” від 7.02.1991 р. і “Про підприємства в Україні” від 27.03.1991р., Статут підприємства і колективний договір, що регулює відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства.

Закон України визначає види та організаційні форми підприємств, правила їхнього створення та ліквідації, механізм здійснення ними підприємницької діяльності, створює однакові умови для діяльності підприємств не залежно від форми власності, визначає їх права та форми відповідальності у здійсненні господарської діяльності, регулює відносини з іншими суб'єктами господарювання і державою.

Згідно Закону України “Про підприємства в Україні” будь-яке підприємство може бути створене відповідно до рішення власника або власників майна. Підставою для створення підприємства може бути примусовий поділ іншого підприємства згідно з чинним антимонопольним законодавством або через відокремлювання зі складу діючого підприємства окремих структурних підрозділів за рішенням їх трудових колективів і за згодою власника майна.

Створене підприємство підлягає реєстрації за місцем перебування, на підставі заяви, рішення засновника про створення, статуту і інших документів визначених Кабінетом Міністрів України. Реєстрація

здійснюється за плату. Підприємству присвоюється ідентифікаційний цифровий код і на його основі заноситься до державного реєстру України.

Підприємство може припинити свою діяльність у випадку прийняття відповідного рішення власником майна, порушення встановлених законодавством норм господарювання або визнання його банкрутом. Ліквідацію підприємства здійснює створена власником майна комісія, а із-за банкрутства – суд або арбітраж. Про ліквідацію підприємства повідомляється через пресу і протягом встановленого строку приймаються претензії. Ліквідаційна комісія оцінює майно, проводить розрахунки з кредиторами і складає ліквідаційний баланс, який передає власнику. Підприємство визнане ліквідованим з часу виключення його з державного реєстру України.

Законом визначено загальні принципи управління підприємством, яке здійснюється відповідно до його Статуту. Передбачається поєднання прав власника і принципів самоврядування трудового колективу. Власник майна може сам безпосередньо або через уповноважених здійснювати управління підприємством. Управлінські права можуть бути делеговані правлінню. В такому разі вищим органом підприємства є загальні збори власників майна, а виконавчі функції належать правлінню.

Підприємство визначає структуру управління, встановлює штати, здійснює поділ його на підрозділи самостійно. Власник майна може наймати або призначати на посаду керівника підприємства з яким укладається угода, що визначає строки найму, права, коло обов'язків, відповідальність і умови матеріального забезпечення. Керівнику надається право приймати на роботу і звільняти при потребі заступників, спеціалістів і керівників окремих структурних підрозділів підприємства.

Трудовий колектив має конкретні повноваження щодо участі в управлінні і вирішенні широкого кола питань з господарської та соціальної діяльності підприємства. В залежності від права власності на засоби виробництва, ці повноваження можуть мати різну гамму. Наприклад, трудовий колектив з правом найму працівників може прийняти участь у розробці проекту колективного договору, надання соціальних пільг певним

категоріям персоналу, розглядати і вносити зміни та доповнення до Статуту підприємства, приймати участь в обговоренні питань про його вступ до якогось добровільного об'єднання або вихід з нього, про створення нових підрозділів підприємства і інше.

До майна підприємства, джерелами формування якого є грошові і матеріальні внески засновників, відносять матеріальні активи та оборотні кошти і інші цінності, вартість яких відображається в балансі і яке належить підприємству на правах власності або господарського використання. Збільшення обсягів майна відбувається за рахунок доходів від реалізації продукції, надання послуг, від цінних паперів, кредитів банку і інвесторів, дотацій з державного і місцевого бюджетів, добродійних внесків підприємств, організацій і окремих громадян, надходження від роздержавлення та приватизації власності.

Підприємство може продавати майно, здавати в оренду, обмінювати, передавати в користування іншим підприємствам або громадянам засоби виробництва і інші матеріальні цінності. Підприємство може володіти землею і іншими природними ресурсами, але при цьому здійснювати ряд природоохоронних заходів.

Використання чинників виробництва і ведення господарської діяльності відбувається на засадах самоокупності. Підприємство самостійно планує діяльність і визначає свої оперативні цілі і передбачає перспективи розвитку виходячи з попиту на його продукцію. Воно реалізує продукцію споживачам за угодою або через мережу бірж і власних торговельних підприємств за цінами, що їх встановлює самостійно або за цінами регульованими державою чи ринком.

Основним узагальнюючим показником результатів господарської діяльності є прибуток. Його використання визначає власник підприємства. Підприємство сплачує податки визначені податковим законодавством і встановлює фонд оплати праці, мінімальний розмір якої не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум, установлений державою.

Виробничо–економічні відносини з державними і іншими підприємствами та організаціями, і окремими громадянами будуються на основі договорів. Держава охороняє і гарантує права підприємства і його інтереси. Підприємству дозволено здійснювати будь-яку діяльність і приймати будь-які рішення, що не суперечать чинному законодавству України. Втручання державних і громадських органів, політичних партій і рухів у діяльність підприємства не дозволяється. Заподіяні від такого втручання збитки відшкодовуються за рахунок винних.

Держава створює для всіх підприємств однакові економічні і правові умови господарювання. Вона сприяє розвитку ринку, регулюючи відносини з допомогою економічних методів і антимонопольного законодавства, стимулює впровадження прогресивних технологій і створення нових робочих місць, надає пільги за оподаткування і державного кредитування.

Окремі види діяльності підприємства контролює податкова інспекція та державні органи за наглядом безпеки виробництва і праці, в межах їх компетенції встановленої законами України.

В основі діяльності будь-якого підприємства лежить Статут, що відображає обов'язкові правила взаємовідносин в самому підприємстві і у відносинах з іншими суб'єктами господарювання. Статут повинен відповідати вимогам і положенням Закону України “Про підприємства в Україні”.

У Статуті підприємства вказується його найменування і місце знаходження, власник чи засновники, мета і напрями діяльності, органи управління та порядок їх формування, повноваження трудового колективу та його виборних органів, джерела і порядок формування майна, господарська діяльність, реорганізація і ліквідація підприємства. В окремих підприємств може бути передбачена зовнішньоекономічна діяльність.

3. Підприємництво і його види

Виробництво може успішно і динамічно розвиватися за умови наявності чинників, що характеризують постійний рух виробничих ресурсів і результатів господарської діяльності між підприємствами і галузями економіки. Механізм регулювання потоків є простий і побудований на принципах саморегуляції. Ресурси спрямовуються в те виробництво, де можна одержати більше прибутку. Формування і використання потенціалу виробництва за своєю суттю є поняттям – *підприємництва*.

Підприємництво – це економічний ресурс суспільства, який разом з ресурсами праця, земля, капітал забезпечує функціонування суспільного виробництва. Об'єкт підприємництва – це сукупність певних видів економічної діяльності в межах якої шляхом комбінації ресурсів підприємець домагається максимізації доходу.

У Законі України „Про підприємництво” *підприємництвом* – називають ініціативну господарсько-комерційну діяльність окремих фізичних і юридичних осіб зорієнтовану на одержання прибутку. Така діяльність може здійснюватися однією особою на власний ризик і під особисту відповідальність окремої фізичної особи-підприємця або юридичної особи – підприємства не залежно від форм власності, без будь-якого втручання.

Підприємства повинні дотримуватись у своїй бізнесовій діяльності *певних принципів*:

- вільний вибір бажаного виду діяльності на добровільних засадах,
- залучення на добровільних засадах матеріальних і трудових ресурсів;
- самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників ресурсів і споживачів продукції;
- вільне ціноутворення, що передбачає встановлення цін на товари та послуги, які підприємство вбачає за доцільне;
- самостійне і вільне розпорядження прибутком, що залишився після сплати обов'язкових платежів і податків;
- самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Функції підприємництва: самостійність, новаторство (продукування нових ідей, створення нових товарів), ініціативність, творчість, ризиковість, економічна та соціальна відповідальність, масштабність мислення, діловитість.

Головним завданням підприємницької діяльності є:

1. вибір сфери діяльності;
2. вибір місця розташування підприємства чи компанії;
3. вибір форми підприємницької діяльності та назви фірми;
4. фінансування і інвестування;

Підприємницька діяльність означає працю індивіда, засновану на розвитку особистих чинників, спрямовану на досягнення найкращого результату в господарській діяльності на отримання економічної вигоди.

Підприємництвом не можна вважати виконання будь-якого завдання отриманого від іншої особи, якщо у дії не внесено хоча б одного особистого фактору, що змінило би його виконання.

Державні закони, що діють в економічній сфері визначають, в основному, компетенцію держави і дозволена межу втручання в роботу підприємств лише в окремих випадках. Приватні, кооперативні, акціонерні і інші підприємства не звільняються від державного контролю за:

- прибутками і сплатою податків;
- санітарними умовами виробництва і техніки безпеки;
- екологічною безпекою діяльності підприємства;
- правовим захистом працюючих.

Відповідно до чинного законодавства підприємства несуть повну відповідальність за всі види своєї діяльності. При цьому, діяльність підприємства не повинна створювати перешкод для умов роботи і діяльності інших підприємств і організацій, а також погіршувати умови проживання громадян в будинках, що розташовані поряд з ним.

Держава, як правило, не несе відповідальність за зобов'язаннями підприємства, як рівнозначно і підприємство, за зобов'язання держави або інших суб'єктів господарювання.

Прийнято розрізняти дві моделі підприємництва з альтернативним варіантом їх поєднання.

Класична модель в основному орієнтується на найефективніше використання наявних ресурсів підприємства. При цьому дії підприємця зосереджуються на оцінці наявних ресурсів і виявлення реальних можливостей досягнення мети виробництва та ставиться завдання забезпечити максимально ефективну віддачу від наявних фінансових, матеріальних і нематеріальних ресурсів.

- **Інноваційна модель** базується на активному використанні інноваційних організаційно - управлінських, технологічних і економічних рішень у сфері бізнесу.

Органи влади і інші організації не мають права втручатися в діяльність підприємства і виконання ними внутрішніх адміністративних і господарських функцій. Їм надано право лише контролювати правомірність господарської діяльності і вимагати від керівництва підприємства виконання діючого законодавства країни.

4. Капітал як економічна категорія товарного виробництва.

Кругооборот капіталу і його стадії

Довший час термін „капітал підприємства” асоціювалося із терміном „капітал капіталістичного підприємства” і його розуміли як засоби виробництва інше майно та цінності, які обслуговують процес виробництва. З цього випливає, що капітал це виробниче відношення за якого знаряддя праці, певні матеріальні блага, мінової вартості є засобом експлуатації привласнення частини чужої неоплаченої праці. Проте, засоби виробництва не на всіх етапах людської цивілізації були засобом експлуатації, наприклад в час рабовласницького ладу раб сам належав до знарядь праці і не був вільним. Знаряддям експлуатації засоби виробництва стають в період розвитку капіталізму. Виробники продаючи свою робочу силу власникам засобів одержують лише частину витрачених фізичних і розумових сил у

формі заробітної плати. В період розвитку лихварського капіталу гроші в руках лихваря теж ставали знаряддям привласнення частини праці дрібних товаровиробників. В економічній теорії сформувалися різні підходи до суті капіталу. Капітал, як будь-яка економічна категорія має зміст і суспільну форму.

Капітал – самозростаюча авансована вартість; вкладення, які дають змогу отримувати дохід.

Предметно-функціональний підхід ототожнює капітал із нагромадженою працею призначеною для подальшого виробництва або продажу і одержання доходу. Іншими словами капітал виступає як чинник виробництва і приносить дохід його власнику.

Грошовий підхід – капітал виступає як фінансовий ресурс, що приносить дохід його власникові у вигляді відсотка.

Капітал як певні вкладення – завдяки чому забезпечується одержання доходу.

Людський капітал як міра вцілення у людини здатності приносити дохід.

Капітал походить від латинського слова „*capitalis*” що означає головний – само зростаюча авансована вартість; вкладення які дають змогу отримати дохід.

За сферами застосування капітал є: промисловий; торгівельний; позичковий.

За напрямом інвестування – речовий, людський.

За масштабами функціонування – національний, міжнародний.

За роллю у створенні додаткової вартості – постійний і змінний.

Постійний капітал (С) – це частина авансованого капіталу яка бере участь у процесі виробництва у вигляді засобів виробництва є чинником і речовим його змістом у створенні споживчих вартостей, переноситься на новостворений продукт не збільшуючи його вартості.

Змінний капітал – це частина авансованого промислового капіталу вкладеного в найм робочої сили, яка змінює свою вартість у процесі виробництва і є джерелом додаткової вартості.

Додаткова вартість – це вартісна форма додаткового продукту створеного додатковою працею найманих робітників.

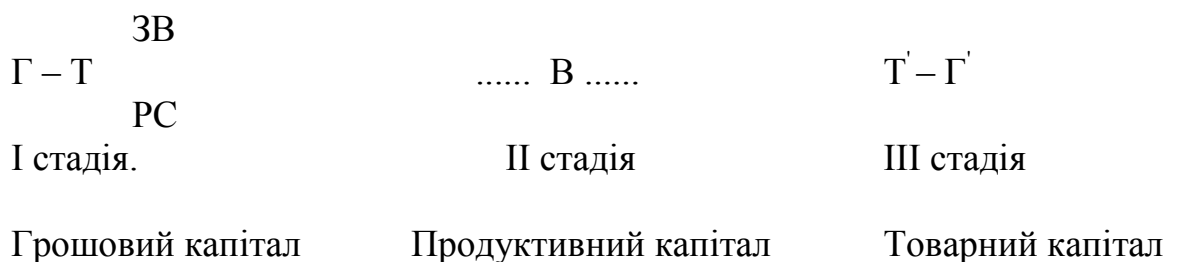
За джерелами формування – капітал є власний і залучений.

За способом обороту та перенесення вартості на готову продукцію – основним і оборотним.

5. Оборот капіталу. Основний і оборотний капітал.

Суть капіталу повніше виявляється у його русі. Рух капіталу, в процесі якого він проходить кілька стадій і набуває певних функціональних форм, називається **кругооборотом капіталу**.

Кругооборот капіталу – це безперервний рух капіталу в якому він перетворюється із однієї форми в іншу і робить повний кругооборот з приростом і виражається формулою.

T' – товар в якому втілена вища вартість (додаткова вартість)

$\text{Г}'$ – гроші з приростом отримані в наслідок реалізації товару T'

Постійно повторюваний кругооборот називається **оборотом капіталу**. Час, протягом якого авансований у грошовій формі капітал проходить всі стадії кругообороту і повністю повертається у грошовій формі з прибутком, називається **часом обороту**.

У процесі обороту різні складові частини продуктивного капіталу обертаються неоднаково. Неоднаково ці різні складові частини капіталу впливають і на вартість створюваної продукції. Виходячи з цього, продуктивний капітал поділяють на основний та оборотний.

Основний капітал – це елементи продуктивного капіталу, що беруть участь у багатьох виробничих циклах, зберігають натуральну форму, а свою вартість на створювану продукцію переносять частинами. До нього входять будівлі, споруди, машини, механізми, устаткування й засоби праці, а також не фінансові активи підприємства.

Оборотним капіталом підприємства називаються ті елементи продуктивного капіталу, що використовуються у одному виробничому циклі, втрачають натуральну форму і свою вартість переносять на створювану продукцію. Він включає сировину, паливо, основні та допоміжні матеріали, а також заробітну плату.

Грошовий вираз сукупності засобів предметів праці необхідних для ведення виробництва називають **виробничими фондами**.

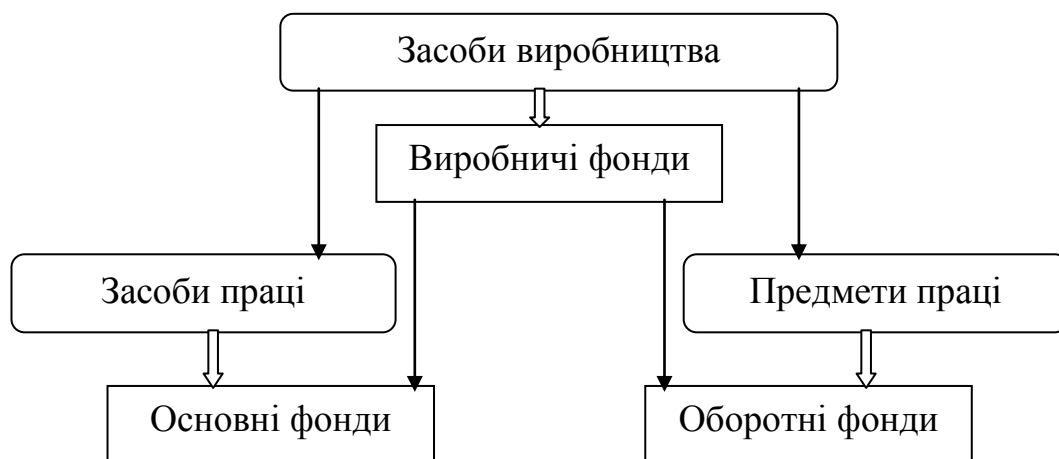

Рис.7. 1. Логічна структура засобів виробництва і виробничих фондів

Виробничі фонди перебувають у постійному кругообігу переходячи послідовно із стадії обігу в стадію виробництва, а потім знову у стадію обігу. На кожній з цих стадій виробничі фонди виступають у грошовій, продуктивній і товарних формах. В залежності від економічної ролі, способу

виробництва, призначення і характеру участі в процесі виробництва виробничі фонди поділяються на продуктивні і фонди обігу.

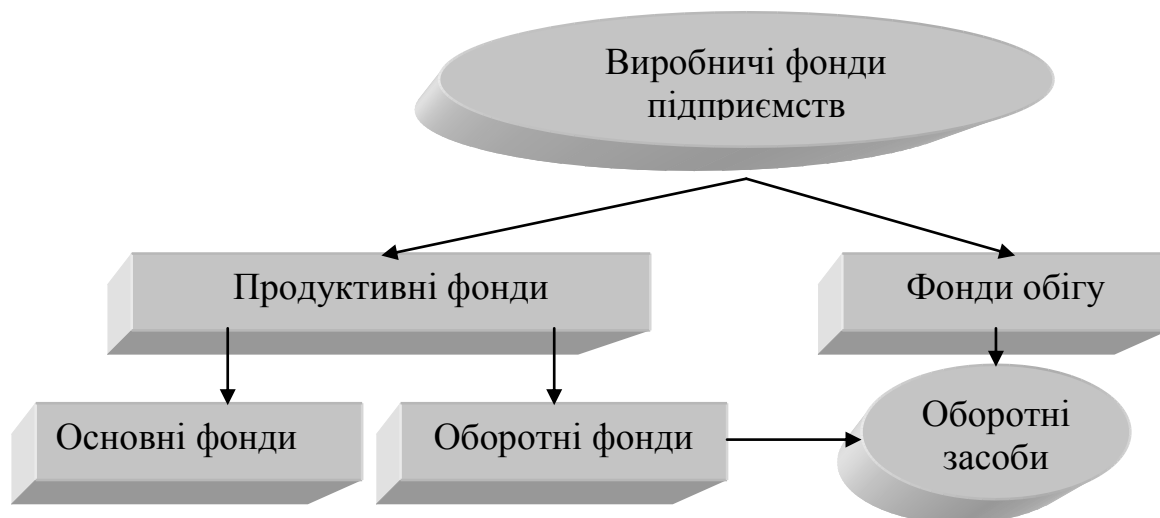

Рис. 7.2. Класифікація фондів підприємств

До продуктивних фондів належать основні і оборотні фонди, а до фондів обігу вироблена, але ще не реалізована продукція, кошти на поточних рахунках в банку, кошти в розрахунках і касі та інші активи. Сюди також відносимо упаковку, тару і обладнання для зберігання і реалізації продукції. Продуктивні фонди і фонди обігу обслуговують процес виробництва і обігу. При цьому перші знаходяться і функціонують безпосередньо у сфері створення матеріальних благ, а фонди обігу – в сфері реалізації продукції і розрахунків. Основним принципом, що покладено в основу поділу виробничих фондів на основні і оборотні є спосіб перенесення їх вартості на новостворений продукт.

Основні виробничі фонди (основний капітал) – частина продуктивного капіталу яка повністю бере участь у процесі виробництва але переносить свою вартість на новостворений продукт частинами в міру їх зношення (верстати, машини, будівлі, споруди).

Оборотні виробничі фонди (оборотний капітал) – частина продуктивного капіталу, яка повністю бере участь у процесі виробництва

витрачається за один виробничий цикл і повністю переносять свою вартість на вартість продукції, що виробляється.

Основні виробничі фонди є економічною формою засобів праці, а оборотні фонди відповідно – предметів праці. Оборотні фонди і фонди обігу складають оборотні засоби.

Рух виробничих фондів відбувається, як рух вартості і зумовлює необхідність їх розмежування на застосовувані і споживані. Застосовувані продуктивні фонди це фонди, які лише беруть участь у виробництві продукції, але споживаються не повністю, а споживані – які беруть участь і споживаються в процесі одного виробничого циклу повністю. До споживаних продуктивних фондів підприємств належать, насамперед, оборотні фонди і перенесена на готовий продукт вартість основних фондів, що приймали участь у виробництві, а також витрати на технічне обслуговування, поточний і капітальний ремонт, страхові платежі і витрати на зберігання основних фондів.

6. Фізичний і моральний знос основних фондів

Оскільки основний капітал функціонує протягом певного періоду часу, то виникає проблема його зносу. В процесі використання, всі види основних фондів зношуються, втрачають свої першопочаткові якості і роботоздатність. Поступово вони стають непридатними для подальшого використання і підлягають ремонту, модернізації та заміни. В міру зносу основних фондів відбувається процес перенесення їх вартості на новостворений продукт.

Розрізняють знос двох видів: фізичний і моральний.

Фізичний знос проходить, як в процесі використання фондів так і в результаті їх бездіяльності. Під фізичним зносом розуміють явище поступової втрати ними своїх первісних техніко-експлуатаційних якостей, тобто споживчої вартості, що призводить до зменшення їх реальної вартості – економічного спрацювання. Це проявляється у спрацюванні окремих

деталей, вузлів і агрегатів, або їх руйнуванні. Знос також виникає під дією природних умов та часового фактору, в результаті чого металеві вузли і механізми машин та знарядь піддаються корозії, дерев'яні – гниттю, а гума і пластмаса “старіють”. Фізичний знос називають матеріальним зносом. На швидкість і розміри фізичного спрацювання основних фондів впливають їхня надійність та довговічність, спосіб використання, особливості технологічних процесів, якість технічного догляду і ремонтного обслуговування, кваліфікація робітників і інші чинники.

Фізичне спрацювання будь-якого знаряддя умовно можна поділити на дві частини: ту, що періодично усувають проведенням ремонтів, і ту, що її в такий спосіб усунути не можливо. При цьому підприємства несуть великі матеріально-грошові затрати, які переносяться на собівартість продукції. Інколи ці витрати є не виправданими. З часом спрацювання поступово збільшується і стає таким, що унеможлиблює даліше використання засобу праці у виробництві, тобто настає момент повного фізичного спрацювання, коли треба замінити такий засіб праці на новий аналогічного призначення.

Фізичним зносом називається втрата основним капіталом своїх властивостей під впливом сил природи. У результаті тертя, окислення та інших природних сил, що впливають на елементи основного капіталу, вони втрачають свої якості.

Основні фонди піддаються також **моральному** зносу. Він має місце тоді, коли фізично основні фонди ще придатні для використання але економічно уже себе не виправдовують і вимагають заміни. Моральний знос буває двох видів:

- здешевлення виробництва існуючих машин і обладнання, що сталося в наслідок розвитку науково-технічного прогресу в галузях, що їх виробляють, де впроваджено більш прогресивні технології.
- виробництво нових більш продуктивних машин даного типу.

В першому випадку машини, що знаходяться в експлуатації знецінюються, оскільки підвищився рівень продуктивності праці в галузях,

де їх вироблено. Нові машини мають такі ж економічні характеристики, але мають більш низьку ціну. В другому випадку старі зразки техніки ще не мають повного фізичного зносу але замінюються новими, які мають кращу продуктивність і експлуатаційні характеристики.

Моральний знос основного капіталу – це втрата ним частини своєї вартості під впливом науково-технічного прогресу. При моральному зносі елементи основного капіталу за своїми фізичними властивостями ще придатні для використання, але з точки зору ефективності використання вони стають застарілими, втрачають частину своєї первісної вартості.

У практиці господарювання облік зносу основного капіталу відбувається через амортизацію.

Амортизація – це поступове перенесення вартості основного капіталу в міру його зносу на створену ним продукцію і нагромадження грошових ресурсів для його відновлення.

Основні методи амортизації:

- метод рівномірного прямолінійного списання вартості основного капіталу;
- метод прискореної амортизації.

Амортизаційні відрахування мають глибокий економічний зміст. Ці відрахування включають до собівартості продукції, як витрати виробництва і покриваються виручкою від її реалізації і одночасно формують суми, які стануть джерелом нових інвестицій для відтворення основних засобів.

До недавнього часу (до 1991 р.) підприємства країни використовували лише пропорційний (лінійний) метод нарахування амортизації. При лінійному методі річна сума амортизації нараховується рівномірно по роках і визначається виходячи із першопочаткової вартості основних фондів. Лінійний метод розрахунку амортизації простий, наочний і в певній мірі враховує процес рівномірного зносу основних фондів за весь строк їх служби. За лінійним методом амортизаційні відрахування розраховуються на основі балансової вартості основного засобу. За рахунок цих коштів створюється амортизаційний фонд на реновацію основних фондів.

$$A_{P1} = A_{P2} = A_{P3} = A_{P4} = \dots = A_{PI}$$

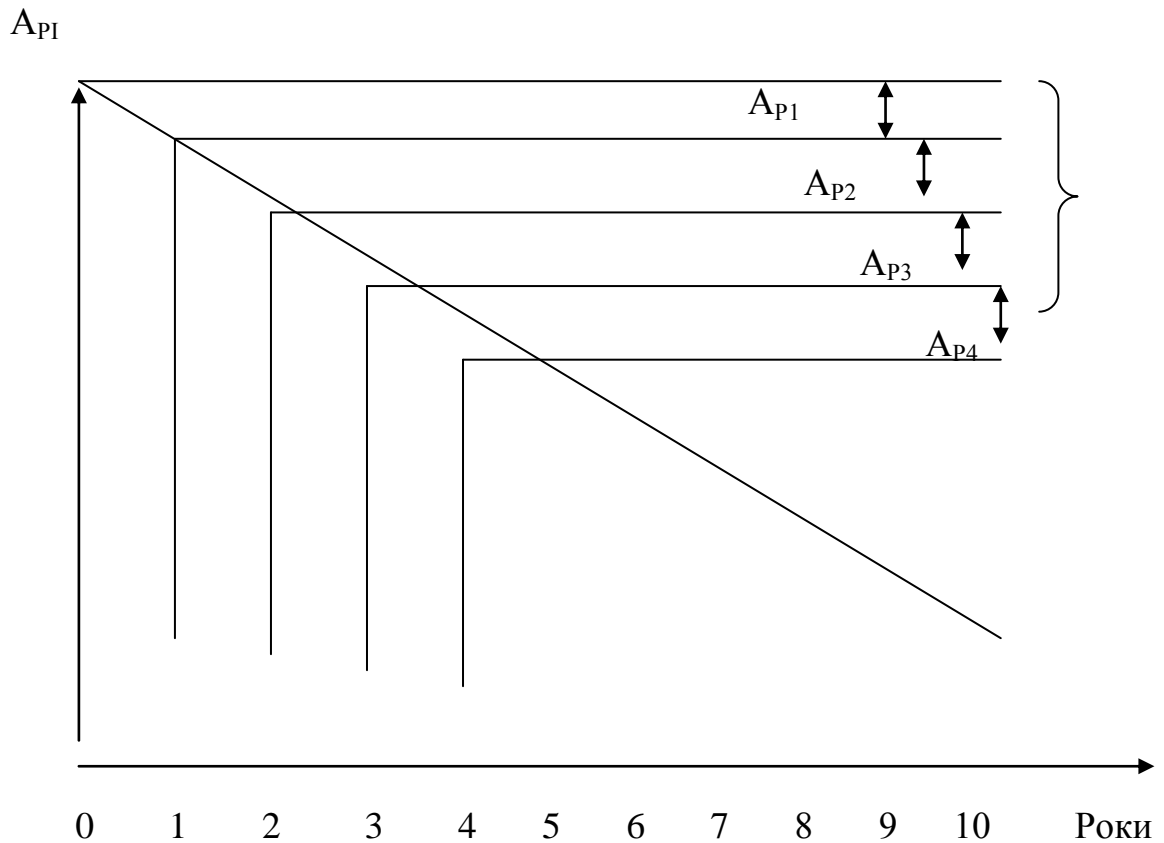

Рис. 7.5. Лінійний метод амортизації

Норма амортизації на повне відновлення основних фондів залежить від строку їх служби і обчислюється у відсотках до балансової вартості за формулою:

$$H_B = \frac{B_B - B_L}{B_B \times T} \times 100, \quad \text{де}$$

B_B – балансова вартість основних фондів, грн;

B_L – ліквідаційна вартість основних засобів, грн;

T – строк служби основних засобів, років.

Щорічна сума амортизації основних засобів визначається виходячи з балансової вартості і строку служби:

$$A_p = \frac{B_B - L_B}{T}, \quad \text{або} \quad A_p = H_B \times B_B$$

Рівномірний метод визначення величини амортизаційних відрахувань зорієнтований на рівномірний фізичний знос, проте такого припущення не може бути до морального зносу. Наука, техніка, технологія виробництва розвиваються не рівномірно, тому моральний знос основних фондів в більшості випадків проходить прискореними темпами і не відповідає передбаченим нормам амортизації. Тому підприємству потрібно мати достатню суму коштів, яка б забезпечила можливість заміни основних фондів при виникненні морального зносу. Цю проблему можна вирішити використовуючи метод прискореної амортизації основних фондів, коли в перші роки застосовуються підвищені норми, що дають можливість перенести на собівартість продукції біля 75 % їх першопочаткової вартості. Решта вартості переноситься за однаковими нормами амортизації до кінця служби засобу, в рамках прийнятого амортизаційного періоду.

Тема 9. ЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАПІТАЛУ (23с.)

1. Показники використання основних фондів
2. Витрати виробництва та їх види
3. Собівартість продукції та шляхи її зниження
4. Ефективність виробництва
5. Прибуток і його функції

1. Показники забезпеченості і використання основних фондів

Темпи виробництва продукції, рівень продуктивності праці в підприємствах та підвищення економічної ефективності господарської діяльності в значній мірі визначаються і залежать від забезпеченості основними засобами. Недостатня кількість засобів може привести до зниження обсягів виробництва продукції, низької продуктивності праці і зниження темпів розширеного відтворення і навпаки, наявність “лишніх” і не використовуваних основних засобів веде до їх омертвіння, збільшує затрати на їх збереження і на продукцію, що в кінцевому результаті веде до зниження економічної ефективності діяльності підприємства. Тому доцільно, щоб забезпеченість підприємств основними фондами була раціональною. Показники, що характеризують її рівень є - фондоозброєність праці і фондозабезпеченість.

Фондозабезпеченість – показує скільки основних виробничих фондів припадає на одне підприємство. Фактичні показники порівнюють з технологічними нормативами і мають уяву про забезпеченість підприємств основними фондами.

Фондоозброєність праці – показує скільки основних виробничих фондів припадає з розрахунку на одного середньорічного працівника. Темпи фондоозброєності праці зростають в міру впровадження у виробництво

підприємств нової техніки і прогресивної технології, переведення господарювання на індустріальну основу, постійного зменшення кількості зайнятих працівників і сезонності у використанні основних засобів.

На забезпеченість господарств основними виробничими фондами впливають ряд факторів. Серед них такі, як спеціалізація, технологія виробництва, рівень інтенсифікації, а також природнокліматичні умови. Систематичне зростання виробництва продукції за рахунок повного завантаження основних фондів дає змогу збільшити їхню віддачу, а отже, підвищити ефективність виробництва.

Використання основних виробничих фондів характеризується системою показників. Основними вартісними показниками використання основних фондів є фондівіддача і фондомісткість. Головним показником ефективності використання основних виробничих фондів є фондівіддача. Цей показник показує випуск продукції, що припадає на 1 грн. основних виробничих фондів.

Фондовіддача – показує скільки одержано валової продукції у вартісному виразі на одиницю вартості основних виробничих фондів і визначається діленням валової продукції на середньорічну вартість основних фондів. Її можуть розраховувати, як в цілому по підприємству так і по окремих його підрозділах і галузях (тваринництва, рослинництва).

Фондовіддача основних виробничих фондів може істотно відрізнятись по підприємствах. Це залежить від цілого ряду чинників, основними з яких є: рівень оснащення цим ресурсом, ступінь придатності, раціональне співвідношення між силовими і робочими машинами, між основними і оборотними фондами і інше. Інколи спад фондівіддачі може відбуватися в наслідок введення в дію нових складів, сховищ та інших інфраструктурних одиниць, які не виробляють продукцію. Тому не завжди зниження фондівіддачі об'єктивно відображає рівень господарської діяльності підприємства та ефективності використання основних фондів.

Оберненим показником фондівіддачі є **фондомісткість**. Вона показує скільки основних засобів у вартісній оцінці було використано на

виробництво одиниці продукції. Якщо фондovіддача повинна мати тенденцію до підвищення, то фондомісткість – до зниження, оскільки вони знаходяться в оберненій залежності.

Економічна ефективність виробничих фондів характеризується узагальнюючим показником їх рентабельності – нормою прибутку. Його розраховують, як процентне відношення прибутку до середньорічної вартості основних і оборотних фондів.

$$N_{\Pi} = \frac{P_p}{\Phi_{oc} + \Phi_{ob}} \times 100, \quad \text{де}$$

N_{Π} – норма прибутку, %;

P_p – прибуток від реалізації продукції, грн.;

Φ_{oc} – вартість основних виробничих фондів, грн.;

Φ_{ob} – вартість оборотних фондів, грн.

Величина норми прибутку показує скільки одержано прибутку на одиницю вартості виробничих фондів і уяву про їх окупність.

Кругообіг основних фондів здійснюється протягом кількох виробничих циклів. Період протягом якого нарахована амортизаційна сума дорівнює вартості основних фондів свідчить про час їх обороту основних фондів.

Від рівня використання виробничих фондів, в значній мірі, залежить розвиток і темпи виробництва підприємства, зниження собівартості продукції і підвищення рентабельності. Основними шляхами підвищення використання основних фондів є:

- Ріст рівня фондозабезпеченості підприємств;
- Удосконалення засобів праці, підвищення їх надійності і довговічності;
- Покращання технічного обслуговування машинно-тракторного парку і зростання його продуктивності;
- Здешевлення будівництва приміщень і споруд, використання місцевих будівельних матеріалів;

- Зниження ціна на машини і обладнання, що постачаються промисловими підприємствами;
- Удосконалення структури основних засобів, збільшення активної їх частини;
- Встановлення оптимальних пропорцій між основними виробничими фондами і оборотними засобами;
- Раціональна спеціалізація і концентрація виробництва;
- Впровадження прогресивних технологій виробництва продукції рослинництва і тваринництва;
- Підвищення кваліфікації кадрів і удосконалення матеріального стимулювання.

2. Витрати виробництва та їх види

Будь-яке підприємство в процесі своєї діяльності здійснює матеріальні, грошові і трудові затрати на просте і розширене відтворення основних фондів і оборотних засобів, виробництво і реалізацію продукції, соціальний розвиток трудового колективу і інші. Найбільшу питому вагу у всіх цих витратах займають *затрати на виробництво продукції*.

Затрати підприємства представляють собою сукупні затрати живої і уречевленої праці на виробництво певного виду продукції і вимірюються робочим часом. Це дійсні затрати підприємства не залежно від форми власності. В умовах товарного виробництва затрати виступають у вартісній формі. Як суспільні витрати, вони формують вартість продукту, величина якої визначається кількістю суспільно необхідної праці. Загальний вигляд суспільних витрат, які є вартістю товару виражаються формулою:

$$W = c + q$$

c – вартість спожитих засобів виробництва;

q – нова вартість створена працівником

$$q = v + m$$

v – вартість продукту, створеного необхідною працею;

m – вартість продукту, створеного додатковою працею.

$$W = c + (v + m)$$

Але кожне окреме підприємство несе індивідуальні затрати на виробництво продукції. Вони складаються із вартості спожитих у процесі виробництва матеріальних затрат (сировина і матеріали, комплектуючі вироби і напівфабрикати, паливо і електроенергія, упаковка, інструменти, інвентар) і затрат на оплату праці працівників підприємства. Крім того, підприємство несе витрати пов'язані з транспортуванням, зберіганням і реалізацією продукції її первинною переробкою. В короткостроковому періоді виробництва різні види витрат можуть бути віднесені до постійних або змінних.

Витрати виробництва – це вартісна оцінка затрат економічних ресурсів, здійснених підприємцями задля виробництва продукції.

Поняття витрат в економічній науці базується на загальній ідеї обмеженості ресурсів і можливості альтернативного використання їх, оскільки вибір певного варіанта виробництва зумовлює втрату вигод використання відповідних ресурсів найкращим із можливих способів.

$$ВВ = c + v$$

У зв'язку з цим дійсні витрати поділяються на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні (явні, або експліцитні) витрати – витрати на оплату економічних ресурсів, постачальники яких не є власниками фірми (грошові витрати на придбання сировини, палива, обладнання, трудових та транспортних послуг тощо).

Внутрішні (неявні, або імпліцитні) – витрати фірми на використання власних (неоплачуваних) ресурсів.

Залежно від строку впродовж якого можлива зміна економічних ресурсів залучених фірмою до виробництва певного виду продукції розрізняють:

- ✓ Витрати фірми в довгостроковому періоді – часовому інтервалі достатньому для зміни всіх зайнятих ресурсів;

- ✓ Витрати фірми в короткостроковому періоді – часовому інтервалі протягом якого хоча б один вид ресурсів залишився незмінним.

В коротко терміновому періоді всі види витрат, що несуть підприємства на виробництво продукції, мають з нею не однаковий зв'язок. В залежності від характеру цього зв'язку витрати поділяються на постійні і змінні.

Постійними витратами називають ті, розмір яких залишається незмінним, яка б кількість продукції не вироблялася, навіть тоді, коли виробництво її зовсім зупиняється.

Постійні витрати є функцією часу і величина їх не змінюється в залежності від обсягу виробленої продукції. В основному, постійні витрати пов'язані з функціонуванням виробничих засобів та обладнання підприємств і повинні бути оплаченими, навіть якщо вони не використовувалися у звітному періоді. Загальний показник постійних витрат залишається незмінним при всіх рівнях виробництва. До них відносять: амортизацію техніки, приміщень; орендну плату за землю, майно і інші ресурси; страхові платежі за посіви, майно і худобу; оплату праці постійних працівників рівень якої безпосередньо не пов'язується з обсягом виробленої продукції; витрати на організацію і управління виробництвом і підприємством; ремонт приміщень. Щоб зменшити ці витрати з розрахунку на 1 га або на 1 ц продукції необхідно, щоб використовувані тваринницькі приміщення були повністю заповнені, а придбана техніка відповідала відповідним нормам завантаження.

Змінними витратами виробництва є ті, розмір яких змінюється залежно від обсягу виробництва, а тому можна легко встановити зв'язок між витратами та виробництвом і їх сума безпосередньо залежить від обсягу виробництва продукції. До змінних витрат відносять: затрати на сировину електроенергію, вартість насіння і продуктивного корму; витрати на мінеральні і органічні добрива, отрутохімікати і засоби захисту тварин; витрати на технічний догляд, ремонт техніки і обладнання, витрати на електроенергію і воду; вартість паливно-мастильних матеріалів; оплату праці найманих працівників і оплату праці постійних працівників, рівень якої

безпосередньо пов'язується з обсягом виробленої продукції; вартість молока на випоювання телят, витрати на ветеринарне обслуговування і племінну справу; транспортні витрати тощо.

Поділ витрат на змінні та постійні спрощує визначення їхньої загальної суми на одиницю за певний період за формулою:

$$C_3 = C_{3в} + \frac{\sum Z_{пв}}{Вп} ,$$

де: C_3 – загальні (сукупні) витрати, грн.;

$C_{3в}$ – змінні витрати на одиницю продукції, грн.;

$\sum Z_{пв}$ – постійні витрати за певний період, грн.;

$Вп$ – обсяг виробленої продукції в натуральному виразі, ц.

З представленої формули випливає, що із зростанням кількості виробленої продукції її собівартість знижується за рахунок постійних витрат. Цю закономірність використано при визначенні критичного обсягу виробництва продукції, збільшення якої забезпечує прибутковість галузі.

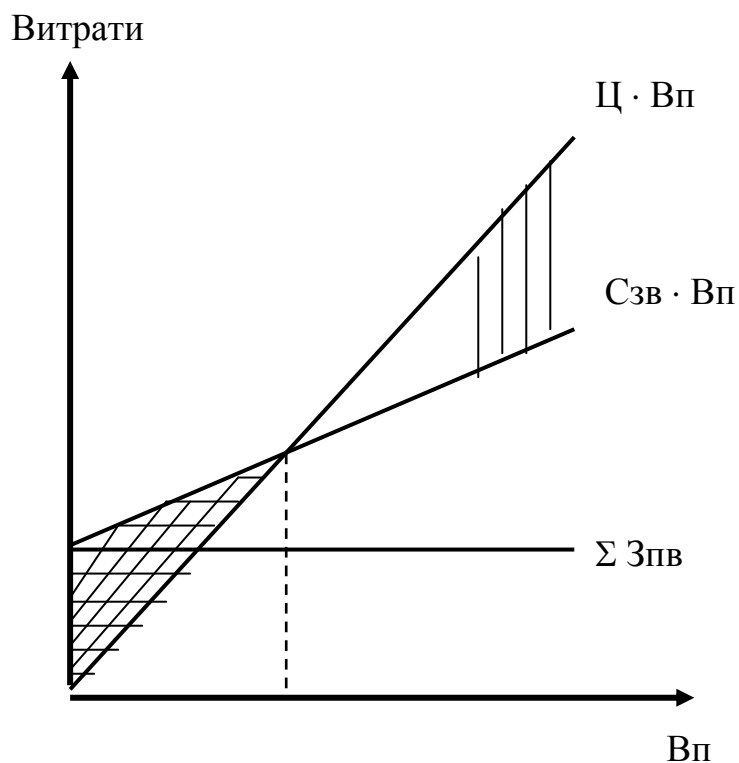

Рис. 1. Визначення точки беззбитковості в залежності від обсягу витрат і виробництва продукції

Графічний метод зображення процесу взаємодії постійних, змінних та сукупних витрат і грошової оцінки виробленої продукції висвітлює точку

критичного обсягу виробництва певного виду продукції. Її ще й називають точкою беззбитковості. За умови зростання обсягу виробництва частка постійних витрат в загальній величині знижується, в наслідок чого зменшуються збитки, а після досягнення критичної точки виробництво продукції стає рентабельним.

Поділ витрат на змінні і постійні має суттєве значення для кожного підприємства, оскільки змінними можна управляти в короткотерміновому періоді шляхом зміни обсягу виробництва і відповідно до цього процесу регулювати розмір постійних. Як правило змінні витрати на одиницю продукції на початку процесу виробництва зростають в деякій мірі нижчими темпами, ніж на його завершенні. Така поведінка змінних витрат обумовлюється законом спадної віддачі ресурсів. Його засвідчують такі поняття, як граничний ресурс і граничний продукт.

Граничний ресурс – це надлишкові витрати певного ресурсу застосовані для виробництва додаткової продукції. Його визначають, як різниця між величиною витраченого ресурсу на останньому етапі і його попередньою кількістю. Граничний ресурс формується за умови, коли в реальному житті є можливість в процесі виробництва внести різну кількість добрив, згодувати більшу кількість кормів тощо.

Граничний продукт – це та величина приросту продукції, що одержало підприємство від додатково використаного ресурсу. Його визначають, як різницю рівня виробництва продукції на останньому етапі і його попередньою кількістю.

Граничні витрати – це та величина витрат, яка необхідна для виробництва ще однієї додаткової одиниці продукції.

Щоб ефективним було використання витрат і досягнутий максимальний рівень їх віддачі на підприємстві повинно здійснюватись управління ними.

Управління витратами – це процес цілеспрямованого формування витрат щодо їхніх видів, місць та носіїв за постійного контролю рівня витрат і стимулювання їхнього зниження.

3. Собівартість продукції та шляхи її зниження

Матеріальні витрати і витрати на оплату робочої сили повинні бути відшкодовані за рахунок реалізації виготовленої на підприємстві продукції. Тому сукупність витрат, виражена у грошовій формі, яка йде на виробництво та реалізацію продукції називають собівартістю.

Собівартість продукції – це сукупність поточних витрат, які несе підприємство на виробництво і реалізацію продукції виражені в грошовій формі і показує в що обходиться конкретному підприємству виробництво і реалізація одиниці продукції. Витрати виробництва продукції при всіх формах господарювання є відокремленою частиною вартості продукції, причому відокремленість витрат і їх відмінність від вартості проявляється на всіх стадіях виробничого процесу. Саме в сфері виробництва, де йде формування витрат, вони виступають як початковий етап створення вартості. При цьому виробництво виступає як єдність процесу праці і процесу створення вартості. За допомогою конкретної праці переноситься на продукцію вартість спожитих засобів виробництва, а абстрактна – утворює нову вартість. Отже, за економічним змістом, собівартість є частиною вартості продукції. Спільним у них є те, що вони втілюють витрати виробництва. В процесі ж розподілу і обміну, як правило, собівартість відшкодовується і повністю повертається підприємству, тоді як додатковий продукт, що створений в підприємстві, лише частково. Відмінність між витратами підприємства і вартістю продукції в сфері виробництва мають велике практичне значення. Не раціональне і не ефективне використання виробничих ресурсів та затрат живої праці збільшить собівартість, але не можуть бути визнаними суспільством і не ввійдуть у суспільну вартість. З цього випливає, що будь-які витрати орієнтовано на певний результат. Тільки це виправдовує їхню доцільність. Відображаючи рівень витрат на виробництво, собівартість комплексно характеризує ступінь використання всіх ресурсів підприємства, а отже, і рівень техніки, технології та організації

праці і виробництва. Чим ліпше працює підприємство – інтенсивніше використовує виробничі ресурси, запроваджує у виробництво нову техніку і технологію та організацію праці, тим нижчою є собівартість продукції. Із зниженням собівартості зростає цінова конкурентоспроможність продукції, змінюються позиції підприємства на товарному ринку і зростає його прибутковість. Тому собівартість є одним з важливих показників ефективності виробництва.

Показник собівартості продукції відіграє велику роль при обґрунтуванні раціонального розміщення і спеціалізації виробництва, визначення його економічної ефективності і є основою для визначення цін на продукцію.

Розрізняють собівартість валової продукції, яка являє собою суму всіх виробничих затрат понесених на її одержання і собівартість одиниці продукції. Її визначають як відношення виробничих витрат до обсягу валової продукції кожного певного виду за формулою:

$$C_{\text{п}} = \frac{\sum Z}{\text{Вп}} \frac{\text{грн.}}{\text{ц, т}},$$

де: $\sum Z$ – сума виробничих затрат, грн.;

Вп – обсяг валової продукції певного виду, ц, т.

Основними статтями матеріальних витрат (собівартості продукції) є купівля:

- сировини й матеріалів;
- комплектуючих виробів та напівфабрикатів;
- палива, електроенергії;
- матеріалів для упаковки, зберігання та забезпечення технологічного процесу.

Залежно від обсягу витрат на промисловому підприємстві розрізняють виробничу і повну собівартість продукції.

Виробнича собівартість охоплює виробничі видатки підприємства в цілому.

Повна собівартість містить витрати підприємства на випуск і реалізацію продукції. Для її обчислення до виробничої собівартості додають позавиробничі видатки.

Розрізняють різні види собівартості.

Індивідуальна собівартість характеризує витрати на виробництво і збут продукції в умовах окремого підприємства.

Середньогалузева собівартість показує витрати на виготовлення і збут продукції в середньому в галузі.

Технологічну собівартість визначають за технологічними нормами споживання виробничих ресурсів.

Планова собівартість – це витрати, які підприємства встановлюють на певний період їх діяльності, виходячи з конкретних реальних умов виробництва.

Фактична собівартість показує фактичні витрати підприємств.

Товаровиробники в умовах конкуренції повинні прагнути до скорочення витрат виробництва, або собівартості продукції. Це зумовлено тим, що зниження цін, що у свою чергу, дає змогу підприємцю отримати більший прибуток. Зниження собівартості досягається за рахунок економії витрат за кожним елементом структури собівартості.

Важливою умовою підвищення ефективності господарської діяльності підприємств є зниження собівартості продукції. Величина собівартості продукції залежить від двох чинників першого порядку. Від кількості виробленої продукції і суми витрат з розрахунку на одиницю продукції.

Відповідно до вимог наведених варіантів основними шляхами скорочення матеріально-грошових витрат підприємств на виробництво продукції будуть:

- ✓ Впровадження комплексної механізації та автоматизації виробництва застосування нових машин і обладнання;
- ✓ Підвищення фондівіддачі основних виробничих фондів;
- ✓ Зниження матеріаломісткості виробництва продукції;
- ✓ Скорочення витрат по організації виробництва і управління;

- ✓ Запровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій;
- ✓ Удосконалення організації виробництва, форм праці і її матеріального стимулювання;
- ✓ Розвиток концентрації і раціональна спеціалізація виробництва;
- ✓ Розвиток механізації та запровадження індустріальних технологій у виробничій сфері.

4. Ефективність виробництва

Найважливішою узагальнюючою характеристикою результативності діяльності підприємств є ефективність виробництва. Кожний розуміє, що ефективно – значить якісно і добре. Проте ці слова не мають тотожності, а економічний зміст поняття ефективності зовсім не означає дешево. Ефективність служить критерієм повної і всебічної оцінки, оскільки об'єкт чи захід може бути добрим частково в якомусь розумінні, але недостатньо ефективним в цілому. Не варто також рахувати, що існує єдиний підхід до такої оцінки. Досвід і практика показують, інколи на перше місце можуть бути поставлені окремі сторони або елементи об'єкта, які вважаються найбільш важливими.

Термін “*ефект*” зводиться до латинського слова effectus, що означає: результат або наслідок дії будь – якої причини або сили. Виходячи з цього, “*ефективність*” слід розглядати як дієвість витрат, які вкладені в певну діяльність, з метою отримання бажаних результатів.

Ефективність це складна економічна категорія і пов'язана вона з цілеспрямованою, раціональною людською діяльністю. Вона відображає певні виробничі відносини, що складаються між суспільством в цілому і підприємствами, а також окремими працівниками. В ефективності відображається дія об'єктивних економічних законів, розвиток продуктивних сил, характер виробничих відносин і вона є формою вираження мети виробництва. Отже, поняття ефективності має зміст при наявності мети, яка

повинна бути досягнута. Основною ж метою виробництва – це віддача сукупних витрат виробництва, які беруть участь у процесі виробництва.

Ефективність має якісну і кількісну сторони.. Для оцінки ефективності виробництва і її виміру застосовують критерій і систему економічних показників.

Критерій – це ознака на основі якої дається оцінка діяльності або визначення параметрів на перспективу. Предметно, критерій слід розуміти, як якість, властивість ефективності, що відображає найістотнішу його суть, тобто є основним принципом оцінки. Він відображає певні виробничі відносини і якісну сторону цих відносин. А тому повинен знаходитися в нерозривному зв'язку з специфічними економічними законами і перш за все з основним економічним законом даного способу виробництва. Критерій, як мірило економічної ефективності, конкретизується через показники і вони, як правило, служать лише кількісним вираженням даного вимірника і відображають рівень і динаміку ефективності.

Основним критерієм економічної ефективності виробництва є обсяг національного доходу і максимізація його величини при найменших затратах живої і уречевленої праці. Цей показник виступає в якості оцінки економічної ефективності всього народного господарства. Для визначення економічної ефективності виробництва, окремих його галузей, господарської діяльності підприємств різної форми власності, їх підрозділів, виробництва окремих продуктів, проведення окремих операцій, впровадження у виробництво комплексів, нових технічних розробок, досягнень науки і техніки, передового досвіду тощо використовуються часткові або локальні критерії. В кожному окремому випадку критерій може набувати більш конкретну форму з урахуванням характеру і особливостей виробництва.

Ефективність це є досягнення найбільших результатів за найменших затрат живої та уречевленої праці і є конкретною формою вияву економії часу. Їх зв'язок здійснюється через зростання продуктивності праці. З цього випливає, що **ефективність** - це економічна категорія, яка відображає

виробничі відносини з приводу економії живої і уречевленої праці і показує кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці.

Необхідно розрізняти поняття “ефект” і економічна “ефективність”. **Ефект** - це є досягнутий результат у різних формах прояву від тих чи інших заходів, що проводяться у виробництві. Стосовно умов ринкової економіки – це насамперед ступінь фактичної або очікуваної реалізації об’єктивних економічних інтересів власників засобів виробництва. Виходячи з взаємодії витрат і результатів виробництва не слід забувати, що однаковий результат може бути отриманий різними способами і навпаки – однакові витрати можуть спричинити різний ефект.

Економічний ефект може мати, як додатню величину, так і відємну. Він може бути виробничим, виступати у формі продукції і характеризувати доцільність проведення заходу, і економічним - в сфері економії ресурсів, праці, одержання прибутку тощо, а також соціальним, що відображає стан умов праці і побуту працівників. Наприклад, ефект від застосування добрив проявиться у вигляді прибавки врожаю, а від застосування преміксів - у збільшенні приросту живої ваги тварин. Проте одержаний результат сам по собі не дає уяви про вигідність застосування добрив чи преміксів, оскільки недостатньо характеризує трудову діяльність людей і не показує ціною яких ресурсів він одержаний. Один і той же ефект можна одержати різними способами або з різним рівнем використання ресурсів, рівнозначно, як однакові затрати ресурсів можуть видати різний ефект. Робити висновок по одному ефекту і дати оцінку доцільності проведення заходу не можна. Ефект - це прибавка врожаю, проте він не свідчить про вигідність застосування добрив. Повну відповідь на це питання дає показник економічної ефективності, який показує кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці.

Процес взаємодії чинників і формування результатів виробництва можна представити у вигляді схеми (рис.2.).

У матеріальному виробництві суть поняття “**ефективність виробництва**”, в загальному підході, зводиться до зіставлення одержаного

результату з затратами живої і уречевленої праці і інших ресурсів, що пов'язані з його одержанням. Але на практиці є важливим визначитись з якими витратами слід зіставляти отриманий ефект. Рекомендуються три принципово відмінних підходи до вирішення цієї проблеми.

- Ресурсний, коли ефект зіставляється із вартістю виробничих ресурсів (основні і оборотні фонди);
- Витратний, коли ефект зіставляється з поточними виробничими витратами;
- ресурсно – витратний.

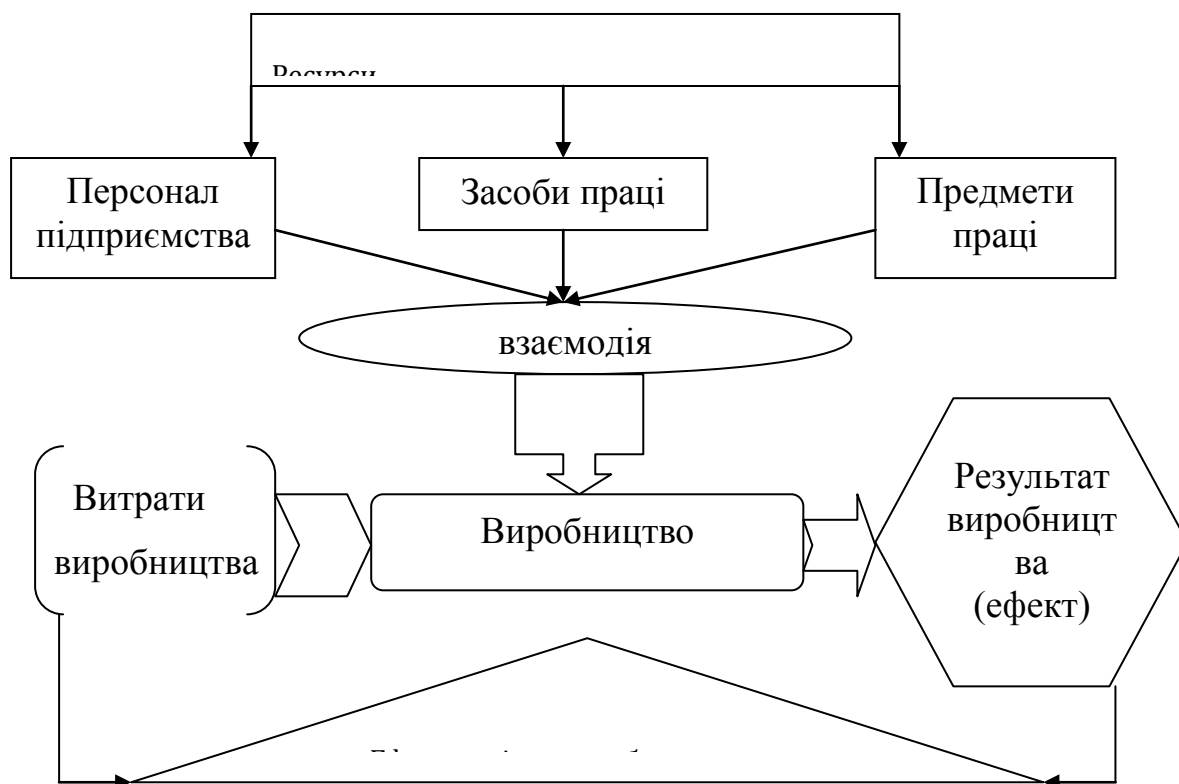

Рис. 2. Схема формування результатів і ефективності виробництва.

Найбільш прийнятним при визначенні економічної ефективності є ресурсно – витратний, за якого економічний ефект зіставляється, як з виробничими ресурсами, так і з виробничими витратами. Про вигоду застосування добрив можна судити лише після зіставлення одержаного ефекту з понесеними на нього затратами. Не ефект, а лише ефективність характеризують вигоду використання добрив.

Рівень економічної ефективності можна розрахувати по формулі:

$$E_{\text{еф}} = \frac{K_{\text{еф}}}{P_i} ,$$

де $K_{\text{еф}}$ - корисний ефект;
 P_i - застосований вид ресурсу.

Він показує скільки одиниць корисного ефекту одержано з розрахунку на одиницю затраченого ресурсу, або ціною яких ресурсів досягнуто економічний ефект. Вищою буде ефективність якщо на одиницю затраченого ресурсу буде одержано більше одиниць корисного ефекту, а зростання її рівня свідчить про економію живої і уречевленої праці.

Суть підвищення економічної ефективності діяльності підприємств зводиться до того, щоб на кожну одиницю затрачених матеріальних, трудових і фінансових ресурсів збільшити обсяг виробництва продукції. Це сприятиме зростанню доходів підприємств, що є основою розширеного відтворення виробництва, підвищенню оплати праці і поліпшенню соціальних і побутових умов його працівників.

Підвищення економічної ефективності виробництва є стержневою проблемою, головним чинником зростання підприємств в умовах використання обмежених ресурсів. Це зобов'язує підприємства використовувати ресурси раціонально і бережно, виробляти якісну продукцію.

Ефективність поділяють на виробничо – економічну і соціально – економічну.

Виробничо – економічна відображає результативність функціонування продуктивних сил, рівень використання підприємствами матеріально – технічної бази і трудових ресурсів і характеризується натуральними і вартісними показниками.

Соціально – економічна ефективність відображає ступінь досягнення результату, тобто досягнення мети виробництва. Економічну і соціальну сторони ефективності не слід протиставляти одна одній. Вони знаходяться в органічній єдності.

З позиції суспільства, ефективним є виробництво, коли виробляється необхідна кількість продукції при мінімальних затратах ресурсів.

З позиції підприємства, ефективним є виробництво, коли забезпечується його розширене відтворення.

З позиції особистих інтересів, ефективним є виробництво, коли створюються умови для задоволення матеріальних і духовних потреб працівників підприємств.

Враховуючи значення і важливість підвищення ефективності господарської діяльності, боротьба за неї повинна здійснюватися на кожному підприємстві, в кожному його підрозділі і на всіх рівнях виробництва. Результати виробництва повинні постійно зіставлятися з затратами.

Джерелом економії витрат виробництва є і скорочення різних непродуктивних витрат – штрафів, втрат від браку, відшкодування збитків.

Мінімізація витрат виробництва на рівні підприємства пов'язана і з правилом заміщення чинників, яке полягає у тому, що у випадку коли зростає ціна якогось чинника виробництва при незмінності цін на інші чинники, підприємство заміщує чинник, вартість якого зростає, тими, ціни на які залишаються незмінними.

5. Прибуток і його функції.

Прибуток складна економічна категорія. Меркантилісти вважали, що прибуток виникає у сфері обігу і його джерелом є зовнішня торгівля, Сміт вважав, що прибуток це є дохід на капітал, а Рікардо – як частина вартості, що залишається після вирахування заробітної плати. Карл Маркс досліджував прибуток як головні мету і мотив діяльності капіталіста, результат неоплаченої праці і його джерелом є авансований капітал.

Нині західні дослідники прибутком вважають:

- ✓ як плату за послуги підприємця або ініціативу поєднання економічних ресурсів;

- ✓ винагороду за новаторство, нововведення, управлінський талант підприємця;
- ✓ плату за ризик;
- ✓ форму доходу підприємця який здійснив капіталовкладення.

З витратами виробництва пов'язана ще одна категорія – прибуток.

Прибуток – це надлишок над витратами виробництва, або загальний дохід (виручка) підприємства за вирахуванням витрат виробництва. Оскільки останні поділяються на явні та приховані, то розрізняють бухгалтерський та економічний прибуток.

Бухгалтерський прибуток – це виручка фірми за вирахуванням явних, зовнішніх витрат виробництва.

Економічний прибуток визначається як різниця між валовим доходом та економічними витратами виробництва.

Засобами виміру прибутку є його маса та норма.

Маса прибутку – абсолютний розмір прибутку в грошовому вираженні.

Норма прибутку характеризує ступінь прибутковості капіталу і визначається як відсоткове відношення маси прибутку до всього авансованого капіталу.

$$\Pi' = \frac{\Pi}{K} \times 100 \%$$

Π' – норма прибутку
 Π – маса прибутку
 K – авансований капітал

Величина норми прибутку свідчить про ефективність функціонування авансованого капіталу і може залежати від двох чинників: маси прибутку і авансованого капіталу.

Сутність прибутку виявляється через *функції*, які він виконує. Отже, функціями прибутку є наступні:

- ✓ прибуток є показником оцінки діяльності підприємства;

- ✓ він регулює розподіл ресурсів між суб'єктами підприємництва, галузями і сферами виробництва і характеризує яку основне джерело розвитку фірм, підприємств та суспільства в цілому;
- ✓ прибуток виконує і стимулюючу функцію – є джерелом економічного розвитку та здійснення інвестицій і нововведень.

Економічна роль прибутку полягає в тому, що він є:

- ✓ рушійною силою функціонування і розвитку підприємства і спонукальним мотивом підприємницької діяльності;
- ✓ сприяє впровадженню досягнень науково-технічного прогресу;
- ✓ є джерелом розширення суспільного виробництва.

Якість роботи підприємства визначається за відносним показником, який відображає ступінь прибутковості стосовно того чи іншого фактора виробництва. Таким показником є рівень рентабельності.

Рівень рентабельності виробництва визначають як відношення прибутку від реалізації продукції до витрат на її виробництво.

Тема 10. Зайнятість та ринок робочої сили. Безробіття

1. Населення та трудові ресурси.
2. Зайнятість населення.
3. Безробіття.
4. Ринок робочої сили.

1. Населення та трудові ресурси

До складу національного багатства країни належать не лише створені і накопичені матеріальні блага, а й сукупність потреб, здібностей, творчих обдарувань людей, ступінь вправності населення, рівень освіти, майстерності тощо. Саме від рівня розвитку людей значною мірою залежить соціально-економічний розвиток держави, її політична роль на національному і міжнародному рівнях.

Людські ресурси – це специфічний і найбільш важливий з усіх видів економічних ресурсів. Люди не лише створюють, а й споживають матеріальні і духовні цінності, а тому багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю, а й потребує достатнього забезпечення потреби людини як особистості, в плані щодо інтелектуального і духовного зростання тощо. Тому однією з передумов успішного економічного розвитку країни є врахування інтересів людей в будь-яких діях спрямованих на підвищення соціально-економічного розвитку індивіда.

В залежності від місця і рівня розвитку людські ресурси можна посилити за окремими категоріями: населення, економічно активне населення, трудові ресурси, трудовий потенціал.

Населення – це сукупність людей, що проживають на визначеній території (місто, село). Це всі люди незалежно від їх характеристики і в той же час воно є джерелом утворення інших груп людей. Чисельність населення України останнім часом постійно скорочується, приблизно 0,4 мільйони щорічно. Це є тривожний показник, оскільки в цілому зменшення населення сталося за роки переходу до ринкових умов більш як на 2,5 мільйони.

Економічно активне населення або робоча сила, відповідно до методики МОП – це частина населення обох статей яка протягом певного періоду пропонує свою робочу силу для виробництва товарів і надання послуг. До нього відносять осіб, ті які зайняті економічною діяльністю особи у віці 15 – 72 років, що виконують роботу за винагороду, за наймом, на умовах повного або неповного робочого дня, працюють індивідуально або у окремих роботодавців. До економічно активного населення відносимо: осіб найманої праці; постійних працівників; сезонних працівників; сезонних і випадкових працівників та осіб, що тимчасово не працюють за об'єктивних причин; осіб, що навчаються у суміщають роботу в режимі неповного робочого дня; учнів та осіб, що проходять професійну підготовку на виробництві і одержують стипендію або заробітну плату.

Рівень економічної активності визначаємо як частку ділення чисельності економічно активного населення на загальну чисельність населення.

$$P_{e.a.} = \frac{H_{e.a.}}{H} \times 100\%$$

Економічно неактивне населення – це учні, студенти, особи, що одержують пенсії за віком чи на певних умовах, особи, що одержують пенсію за інвалідністю, особи які зайняті в домашньому господарстві або доглядають дітей і хворих, особи, що не бажають працювати, або зневірилися у шуканні роботи.

В складі продуктивних сил найважливіше місце займають трудові ресурси. **Трудові ресурси** – це частина населення країни, що за своїм фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями здатна працювати в народному господарстві.

Трудові ресурси – складна соціально-економічна категорія, соціальну суть якої становлять люди в певних виробничих умовах, а економічну – робочий час, необхідний для суспільно корисної праці. Люди є головним джерелом розвитку економіки, тобто їх майстерність, освіта і підготовка та мотивація діяльності. Склад трудових ресурсів підприємства формується та змінюється під впливом внутрішніх (характер виробництва, технології, організації виробництва) і зовнішніх (характер ринку праці, демографічні

процеси і інше) чинників. Ці чинники і їх розвиток можуть впливати на кількість активного населення, загально освітній його рівень, пропонування робочої сили, рівень зайнятості та потенціальний резерв. Тобто зумовлюють кількісні та якісні параметри трудових ресурсів.

Соціальну природу суспільства визначає робоча сила, що реально функціонує в процесі виробництва – це основна частина трудових ресурсів. Решта являє собою робочу силу, що може брати участь у виробництві продукції і виконанні послуг. І хоч в міру озброєння праці технікою, її удосконалення, застосування нових технологій, поступово проходить відмирання ручної праці і змінюється її характер, і відповідно змінюються в кількісному і якісному відношення трудові ресурси, проте роль трудових ресурсів у виробничому процесі була, є і залишається вирішальною.

Нові виробничі системи складаються не лише з удосконалених машин і механізмів, які практично не роблять помилок, вони включають також людей, які повинні працювати в тісній взаємодії, бути готовими до відпрацювання і реалізації нових ідей. Забезпечити тісний взаємозв'язок маси людей у процесі вирішення складних технічних і виробничих проблем не можливо без глибокої зацікавленості кожного в кінцевому результаті і свідомого відношення до роботи. Саме людський капітал, а не підприємства, обладнання і виробничі запаси, є основою конкурентоздатності, економічного росту і ефективності.

Трудові ресурси – це основна продуктивна сила суспільства. Розміри, структура і їх якість, а також забезпеченість і ступінь їх використання здійснюють вирішальний вплив на підвищення ефективності діяльності підприємства і його конкурентоздатність. Трудові ресурси приводять в рух матеріально-речові елементи виробництва, створюють продукт, вартість і додатковий продукт у формі прибутку. На відміну від інших елементів, які приймають участь у виробництві, трудові ресурси, тобто, наймані працівники можуть відмовитись від запропонованих умов праці і вимагати їх зміни, а також надання їм праці відповідно до набутої спеціальності, вимагати

матеріального стимулювання за відповідну працю і, на кінець, можуть звільнитися з підприємства за власним бажанням.

Не можна ототожнювати “трудові ресурси” і “робочу силу”.

До **робочої сили** відносять ту частину людей, які мають здатність до праці, володіють сукупністю фізичних і духовних здібностей і які залучаються безпосередньо до виробництва яких-небудь споживчих вартостей. Таким чином, до робочої сили необхідно віднести лише окрему найбільш рухому частину населення, тобто реальні трудові ресурси, які вже працюють. Тоді, як в склад **трудових ресурсів** включаються і потенційні, ті, що колись можуть бути залучені до конкретної праці.

До трудових ресурсів відносимо все працездатне населення, яке проживає на його території, уклало трудову угоду, зараховане до складу працівників цих підприємств і працюють в їхніх галузях виробництва. До трудових ресурсів відносять все працездатне населення – чоловіків віком від 16 до 60 років і жінок віком від 16 до 55 років. Крім цього, до складу трудових ресурсів відносять також підлітків, осіб пенсійного віку. У підлітків і пенсіонерів нижчі вимоги і до змісту праці і до рівня її оплати, тому вони не рідко знаходять місце роботи навіть в умовах високого безробіття.

Слід зазначити, що в багатьох розвинутих країнах межа працездатного віку на 5 – 10 років вища, ніж в Україні.

З розвитком продуктивних сил і появою простого і складного поділу праці виробнича діяльність людини стає часткою сукупної праці у створенні готових виробів. А сама вона перетворюється в елемент сукупного працівника.

Сукупний працівник виникає і функціонує як соціально-економічна і техніко-організаційна єдність робітників які органічно взаємопов'язані та створюють єдиний виробничо-технологічний механізм у процесі вироблення кінцевого продукту. Умовами формування сукупного працівника є: єдина виробнича мета, що ґрунтується на спільних економічних інтересах і потребах; колективна праця і її суспільний поділ та необхідність обміну продуктами індивідуального виробництва. За своєю суттю сукупний працівник є носієм тієї чи іншої форми поділу праці, характеризує стадію зрілості її кооперування. Тобто, це результат розвитку продуктивних сил.

Трудовий потенціал – це потенціал робочого часу населення, це маса можливих ресурсів праці, що визначаються чисельністю працездатних людей і тих які наближаються до цієї категорії. Складовою трудового потенціалу суспільства є населення, яке зайняте у виробничій і соціальній, нематеріальній сфері, неринковій діяльності тощо. Це люди працездатного віку, зайняті домашнім господарством, навчанням, військовою службою, працездатні пенсіонери тощо. Трудовий потенціал не слід пов'язувати лише з кількістю носіїв робочої сили.

Трудовий потенціал – це інтегральна оцінка і кількісних, і якісних характеристик економічно активного населення. Він може бути окремої людини, підприємства, регіону, суспільства. Головними компонентами є: здоров'я; освіта; професіоналізм; моральність; активність; організованість; творчий потенціал; колективізм тощо.

2. Зайнятість населення

Спад виробництва, поява відносного надлишку працездатного населення, загострення конкуренції на ринку праці – все це сприяло тому, що в загальних теоріях економіки щораз помітнішими стали проблеми зайнятості. Пошуки найефективніших моделей функціонування економіки завжди супроводять і моделювання зайнятості, бо вона персоніфікуючи

людський фактор є важливим чинником функціонування економічної системи в цілому.

Зайнятість, як економічна категорія, являє собою діяльність працездатного населення, громадян пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потребі приносить їм дохід в грошовій або іншій формі. Зайнятими вважаються ті, які приймають участь у виробництві продукції, виготовленню товарів і надання послуг. Повнота зайнятості економічно активного населення розраховується по кількості відпрацьованих днів за певний період часу.

Відповідно до Закону України „Про зайнятість” прийнятого у 1991 р. зайнятими вважаються:

- ✓ працюють за наймом, самостійно (підприємці, фермери, творчі працівники);
- ✓ обрані на оплачувану посаду в органах державної влади, в громадських об'єднаннях;
- ✓ які проходять дійсну службу в збройних силах;
- ✓ ті, що одержують професійну підготовку з відривами від виробництва (студенти, учні ПТУ);
- ✓ ті, що виховують малолітніх дітей;
- ✓ ті, що направлені на виконання громадських оплачуваних робіт;
- ✓ громадяни інших країн, які працюють в народному господарстві.

Розрізняють три види зайнятості:

Повна зайнятість – це надання суспільством усьому працездатному населенню можливості займатися суспільно-корисною працею, на основі якої здійснюється відтворення робочої сили і задоволення всієї сукупності потреб. Це означає, що в країні є достатня кількість робочих місць для тих хто потребує оплачуваної роботи і це здатність протягом певного робочого дня (тижня, сезону, року) забезпечувати дохід у нормальних для регіону розмірах. Повна зайнятість є соціальною гарантією і основою високоефективного використання трудового потенціалу і зростання могутності країни.

Раціональна зайнятість – має місце в суспільстві з врахуванням доцільності перерозподілу та використання трудових ресурсів, їх статево-вікової та освітньої структури. Це сукупність організаційних і технічних відносин (заходів), спрямованих на найефективніше використання наявних трудових ресурсів тобто важливою умовою. Що забезпечує раціональну зайнятість є кількісна і якісна відповідність роботи і робітника, структури робочих місць і трудових ресурсів. повнота і раціональність у комплексі визначають ефективність зайнятості.

Ефективна зайнятість – це зайнятість, що здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу відтворення та критерію економічної доцільності і соціальної результативності зорієнтована на скорочення ручної, непрестижної, важкої праці. Ефективна зайнятість є результатом ефективного розподілу трудових ресурсів, тобто такого, що задовольняє потреби суспільного виробництва за кількістю та якістю робочої сили і забезпечує найбільший його обсяг.

Фактична зайнятість – фіксує результат розподілу ресурсів праці. В умовах ринку фактична зайнятість характеризується водночас елементами ефективного і неефективного розподілу робочої сили.

Трудова діяльність за формами власності здійснюється на державних, акціонерних та приватних підприємствах. Виходячи із структури зайнятих то більшість населення у розвинутих країнах, майже 2/3 від загальної кількості працює в сфері нематеріального виробництва (у США – 75 %, у сільському господарстві – 2,5 – 5 %, в Україні близько 20 %).

Щоб досягнути зайнятості необхідно здійснити комплекс заходів:

1. інвестиційні та податкові, що сприятиме заохоченню підприємництва, створення нових технологій, нових підприємств, застосування гнучких режимів праці.
2. забезпечення прав та інтересів працівників через вдосконалення законодавства, створення сприятливих умов на виробництві.
3. проведення наукових досліджень, щодо змін у якості і розподілі робочої сили.

4. регулювання зовнішньоекономічної діяльності щодо залучення іноземної робочої сили.
5. сприяння створенню додаткових робочих місць та поліпшення умов праці.

3. Безробіття.

Центральна проблема ринку праці – безробіття. У відповідності із Законом України “Про зайнятість населення” (1992 р.) *безробітними* визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку (трудового доходу) через відсутність відповідної роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до праці.

За визначенням МОП безробітною є особа, яка хоче і може працювати але не має робочого місця.

В Україні склалися помітні територіальні відмінності в рівнях зайнятості населення, що пояснюється регіональними особливостями умов відтворення суспільного продукту, рівнем розвитку продуктивних сил, темпами роздержавлення і приватизації, становленням альтернативного сектора господарства, демографічною ситуацією, етноісторичними та культурними традиціями кожного регіону. Ці відмінності є визначальними при формуванні територіального ринку праці.

Безробіття – це складне економічне, соціальне і психологічне явище, що виникає і відбиває економічні відносини щодо вимушеної незайнятості працездатного населення.

Безробіття – це соціально-економічне явище в суспільстві пов’язане із перевищенням пропозиції робочої сили відносно попиту на неї, за якої частина активних працездатних громадян не може знайти роботу, яку вони здатні виконувати.

Фрикційне безробіття – є динамічним, при якому безробітні шукають або чекають на одержання роботи в найближчий час. Воно також пов’язане

із добровільним звільненням з низькооплачуваної і малопродуктивної роботи на більш високооплачувану, а також сприяє руху працівників з одних галузей в інші. Фрикційне безробіття часто переходить у структурне безробіття.

Структурне безробіття – пов’язане із структурними зрушеннями в економіці, закриттям застарілих підприємств і виробництв, скороченням випуску продукції у разі переорієнтації виробництва, закриття шкідливих підприємств. В силу цього виникає невідповідність між попитом і пропозицією робочої сили. Структурне безробіття характеризується тим, що працівники, які втратили роботу в одних секторах економіки не можуть бути використані на тих робочих місцях, які пропонуються в інших секторах. Воно є тривалим і має, як правило, хронічний характер. Отже, при структурному безробітті безробітні не можуть одержати роботу без відповідної перепідготовки, додаткового навчання а інколи і зміни місця проживання. Існує ще й циклічне безробіття.

Циклічне – безробіття, яке постійно змінюється за своїми масштабами і викликане спадом виробництва. Цей тип безробіття пов’язаний з дефіцитом попиту, коли попит на товари і послуги зменшується і зайнятість скорочується. Найбільшою мірою від циклічного безробіття страждають молодь, жінки, люди похилого віку і некорінне населення. Даний тип безробіття, після виходу економіки з кризи, коли об’єм виробництва нарощують, зменшується, оскільки зростає потреба в робочій силі для виробництва товарів і надання послуг.

Рівень безробіття визначається, як процентне відношення числа безробітних до загальної суми робочої сили.

$$P_{\text{б}} = \frac{K_{\text{б}}}{K_{\text{з}}} \times 100,$$

де $K_{\text{б}}$ – кількість безробітних, чол.;

$K_{\text{з}}$ – загальне число працюючих і безробітних, чол.

Сезонне – викликане тимчасовим характером виконання тих чи інших робіт, функціонування підприємств та галузей.

Приховане безробіття – наявність формально зайнятого населення.

Відкрите – означає існування явно незайнятого населення.

Добровільне – виникає в наслідок того, що робітники не хочуть працювати за пропоновану їм заробітну плату, але працювали б як би була вища.

4. Ринок робочої сили.

Рух товарів та послуг у здоровій економіці, орієнтованій на критерії ефективності і здатній до саморегулювання, відбувається на основі ринкових відносин, де всі товари, в тому числі і робоча сила купуються і продаються. Робоча сила – це особливий вид товару і його розвиток не можливий без функціонування ринку праці.

Ринок праці – це суспільно-економічна форма руху трудових ресурсів і являє собою складну систему відносин в сфері формування і реалізації попиту і пропозиції робочої сили між робітниками, підприємцями і державою. Ці виробничі відносини проявляються з приводу обміну індивідуальної здібності до праці на фонд засобів існування і необхідних для відтворення робочої сили, а також з приводу розміщення робітників в системі суспільного розподілу праці у відповідності до законів товарного виробництва та обігу.

Ринок праці – це суспільно-економічна форма руху трудових ресурсів, яка є складною системою відносин у сфері формування і реалізації попиту і пропозиції робочої сили між робітниками, підприємцями і державою.

Отже, складовою ринку праці є *ринок робочих місць*, оскільки в більшості пропонується абсолютно конкретне робоче місце.

Функції Ринку праці:

- оцінює робочу силу як ресурс суспільного виробництва;
- інформує своїх суб'єктів про необхідність коригування їхніх рішень;
- гарантує покриття суспільно-корисних витрат робочої сили;
- стимулює кількісне і якісне її зростання і ефективне використання;

- регулює розподіл робочої сили з метою раціонального використання;
- узгоджує величину і структуру сукупної робочої сили з обсягом і структурою виробничих потреб у ній.

Робоча сила є специфічним товаром, який:

1. не відчужується від власника в процесі купівлі-продажу;
2. не знищується в процесі його використання;
3. кількісно та якісно не може бути абсолютно однаковим і у різних індивідів;
4. оплачується роботодавцями після його використання протягом певного часу;
5. потребує юридичного оформлення умов свого використання у формі трудового договору.

Суб'єкти ринку праці – є роботодавець і найманий працівник. Суб'єктами ринку праці є також посередники між роботодавцями і найманими працівниками – держава, профспілки і спілки роботодавців.

Суб'єктами ринку праці в іншій формі:

продавці (наймані працівники) – товар (робоча сила) – покупці (роботодавці).

Суб'єкти ціноутворення на ринку праці:

профспілки – держава – союзи підприємців.

Механізм функціонування ринку праці відображає взаємодію попиту і пропозиції на робочу силу, які врівноважуються її ціною – заробітною платою.

Сукупний попит на робочу силу – це ринковий попит з боку усіх фірм, організацій, представлених на ринку.

Кон'юнктура ринку – це співвідношення попиту і пропозиції праці на даний період, яке визначає ставки заробітної плати на конкретні види праці та рівень зайнятості населення.

В основі діяльності ринку праці лежить рівновага ціни, що залежить від попиту і пропозиції на працю.

К

S

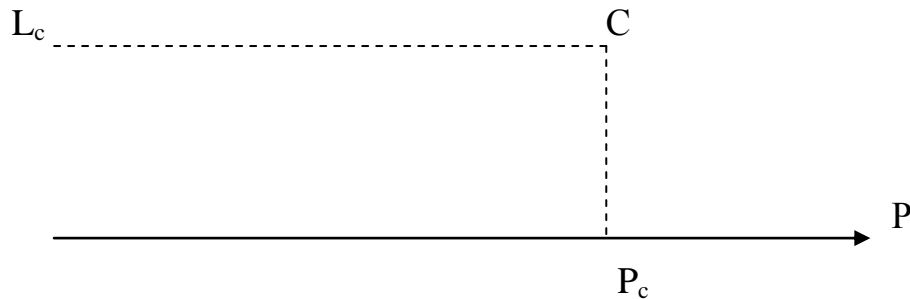

Рис. 1. Попит і пропозиція на ринку праці

L_c – зрівноважена заробітна плата

P_c – число найманих працівників

S – крива пропозиції

K – крива попиту

C – зрівноважена ставка заробітної плати і зрівноважений рівень зайнятості даного виду праці

Стимули до праці – фактори, які виражають економічні відносини щодо залучення людей до трудової діяльності певних економічних результатів.

Вартість робочої сили являє собою сукупність витрат підприємця, пов'язаних з використанням робочої сили, забезпеченням необхідного її відтворення.

Сукупність життєвих засобів, необхідних для відтворення робочої сили у грошовому виразі, визначає **ціну робочої сили**.

В реальному **рівновага ціни** – це така, яка відповідає суспільній оцінці робочої сили і встановлюється на рівні граничної продуктивності. Цій ціні повинен відповідати такий рівень заробітної плати, який забезпечує можливість існування робочої сили, що близько до фізично необхідного мінімуму засобів існування.

Ринкова ціна праці є та, яку дійсно платять за неї в залежності від дії, що склалася між попитом і пропозицією. Праця дорога, якщо вона в дефіциті і дешева, якщо є її надлишок.

Ціна робочої сили постійно знаходиться під впливом цілого ряду чинників. Серед них особливо відчутними є:

- мінімальна заробітна плата, що залежить від мінімального споживчого кошика, що забезпечує фізіологічний мінімум проживання;
- ціна життєвих засобів, необхідних для нормального відтворення робочої сили;
- кон'юктура на ринку праці, дія попиту і пропозиції.

Внутрішній ринок базується на русі кадрів в середині підприємства. Його формулювання диктується специфікою кваліфікації, що вимагає дане підприємство. В силу цього підприємство повинно вести професійну підготовку робочої сили безпосередньо на робочих місцях. Внутрішній ринок регулюється в основному умовами праці і її оплатою і в значній мірі залежить від діяльності адміністрації.

Зовнішній ринок – це національний ринок праці і формується на основі взаємодії регіональних ринків, які в свою чергу складаються з місцевих ринків, відповідно до територіального поділу. Попит на працю в значній мірі залежить від впливу природно-сировинних умов, регіонально-економічних особливостей, прискорення науково-технічного прогресу, інвестиційної і соціальної політики країни.

Редуція праці – процес зведення складної праці до простої. Складна праця виступає як помножена проста праця. За один і той же час вона створює більшу вартість, ніж проста на величину, що характеризує ступінь її складності.

Державна політика України щодо зайнятості населення базується на таких принципах:

1. забезпечення рівних можливостей усім громадянам незалежно від походження і майнового стану, статі і віку, релігійних переконань тощо в реалізації права на вільний вибір діяльності відповідно до

здібностей та професійної підготовки з врахуванням особистих інтересів і суспільних потреб;

2. сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць та розвиток підприємництва;
3. співробітництва професійних спілок, підприємців, власників підприємств, установ, уповноважених у взаємодії з органами державного управління в розробці, реалізації та контролі за виконанням заходів щодо забезпечення зайнятості населення;
4. міжнародного співробітництва у вирішенні проблем зайнятості населення включаючи працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в нашій країні.

Тема 11. Трудові відносини і заробітна плата

1. Мотивація праці.
2. Сутність, види і джерела формування доходів.
3. Заробітна плата, її суть, форми і системи.
4. Форми розподілу доходів.

1. Мотивація праці

Мотиви слід розглядати як особливий елемент регулювання поведінки і діяльності суб'єкта, виникнення якого зумовлене зовнішнім і внутрішнім спонуканням. Поведінка суб'єкта усвідомлюється ним, як усвідомлюється ті спонукальні складові, заради яких він здійснює свою діяльність.

Мотив відображає сукупність внутрішніх потреб суб'єкта, що спонукають його до діяльності для досягнення певного стану, зумовленого об'єктивними та суб'єктивними умовами.

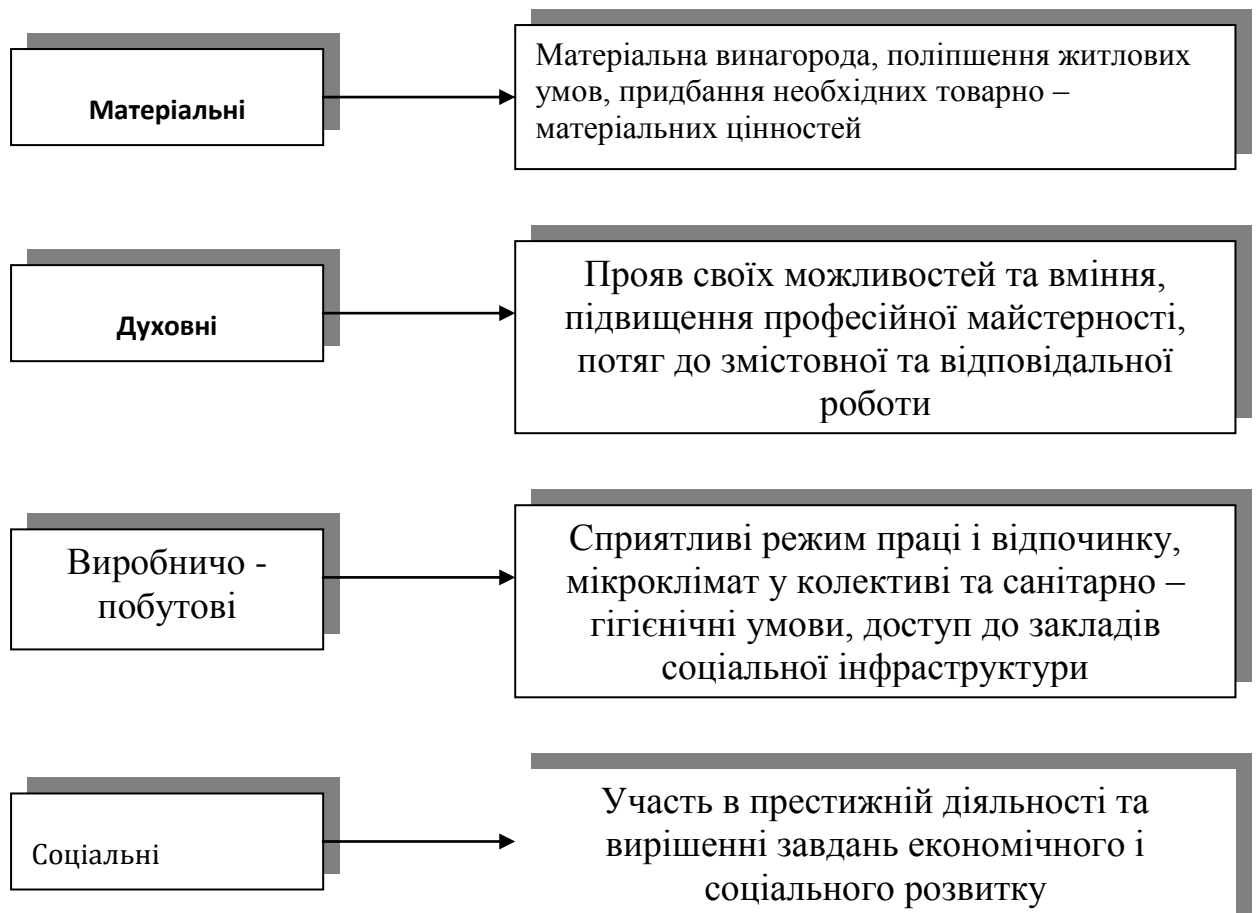

Рис. 12.2 Система мотивів праці

Найбільше значення і визначальну роль в заінтересованості працівників в участі у виробництві має група **матеріальних мотивів**. Вони визначають умови і розміри частки працівника у створеному продукті за рахунок якої можна придбати певну кількість матеріальних благ необхідних для задоволення його потреб і благополуччя сім'ї. Ступінь дієвості цієї групи мотивів в виробництві визначається системою матеріального стимулювання праці. Вона повинна гарантувати достатній рівень заробітної плати, її справедливості тощо.

Спонування працівників підприємства до реалізації поставлених перед ними завдань є об'єктивною необхідністю і повинно усвідомлюватись всіма керівниками. В нинішніх умовах керівники підприємств надають більше значення не адміністративним методам управління і матеріального стимулювання, а мотивації праці.

Згідно теорії А. Маслоу ієрархія потреб, що визначає поведінку людини включає в себе п'ять основних типів. При цьому потреби більш високого рівня не мотивують поведінку працівника, якщо хоча б частково не задоволені потреби нижчого рівня.

Для формування належного ставлення до праці на підприємстві необхідно створювати такі умови, щоб персонал сприймав свою працю як свідому діяльність, що є джерелом самовдосконалення, основою професійного та службового зростання. Для цього на підприємстві повинна бути розроблена система мотивації праці.

Рис. 12.4. Ієрархія потреб працівника

Дуже важливу роль у мотивації праці відіграє винагорода. Винагорода – це все те, що людина вважає цінним для себе. Через те, що розуміння цінності в людей не однакове, різною є оцінка і винагороди, а тому матеріальні потреби домінують досить поширено. Класифікацію методів мотивації можна представити в такій моделі

2. Сутність, види і джерела формування доходів

У широкому розумінні *дохід* розглядається – як грошові та натуральні надходження до суб'єктів господарської діяльності. Іншими словами дохід передбачає приплив грошей, матеріальних цінностей, що отримані від виробничої, комерційної і посередницької чи іншої діяльності.

За визначенням окремих авторів *доходи* представляють собою різницю між виручкою від реалізації продукції, робіт чи послуг і вартістю матеріальних витрат на виробництво та збут цієї продукції.

За суб'єктом привласнення доходи поділяються на:

- доходи населення;
- доходи підприємства;
- доходи держави;
- доходи суспільства (національний дохід).

За джерелами надходження:

- заробітна плата;
- доходи працівників колективних підприємств;
- доходи від індивідуальної діяльності;
- доходи від підсобного господарства;
- доходи підприємців;
- доходи від кооперативної діяльності;
- доходи від власності (дивіденди від акцій, відсотки від паю, відсотки від банківських вкладів, доходи від облігацій, орендна плата).
- доходи, що не пов'язані з оцінкою результатів діяльності (виплати по безробіттю, часткова компенсація виплат на освіту, виплати інвалідам

і тимчасово непрацездатним, безоплатне надання медичних послуг, допомога малозабезпеченим верствам населення, благодійні послуги).

За призначенням доходи розрізняють:

Виробничого призначення – ті, що мають виробниче призначення і спрямовуються на збільшення основного капіталу і оборотних засобів, а також створення страхових запасів.

Споживчого призначення – ті, що використовуються для задоволення особистих потреб людини (продукти харчування, одяг, взуття, житло, культурно-освітні послуги тощо).

Інший вид доходів – це суспільні та благодійні фонди споживання. Вони існують у вигляді соціальних фондів держави (безоплатні послуги, благодійна допомога, пільги тощо). Держава бере на себе частину витрат на дошкільне виховання, здобуття середньої, загальної та вищої освіти, медичну допомогу тощо.

3. Заробітна плата, її суть, форми і системи

Купівля-продаж робочої сили об'єктивно постає у формі купівлі-продажу праці, тому вартість робочої сили перетворюється на заробітну плату. **Заробітна плата** – це грошове вираження вартості й ціни товару робоча сила та частково результативності функціонування робочої сили.

Вартість робочої сили не є сталою величиною. Вона змінюється разом із зміною вартості життєвих засобів, тобто зі зміною величини робочого часу, необхідного для їх виробництва і виходить, що вартість робочої сили залежить від її продуктивності. Проте, оскільки робоча сила це товар, то її ціна регулюється співвідношенням між попитом і пропозицією. Із зменшенням попиту ціна робочої сили, тобто заробітна плата зменшуватиметься і навпаки.

На розмір заробітної плати впливає дія законів зростання продуктивності праці й підвищення потреб населення, демографічні чинники (рівень народжуваності), стан економічної кон'єктури. Одним із чинників зростання

вартості робочої сили є підвищення загальноосвітнього та кваліфікаційного рівня працівників.

Заробітна плата існує у двох основних формах: **погодинній і відрядній**. Погодинна заробітна плата це оплата вартості та ціни робочої сили за її функціонування протягом певного робочого часу. Погодинна ставка заробітної плати має назву ціна праці.

Ціна робочої сили – це відношення денної вартості до середньої тривалості робочого дня.

Відрядна або поштучна заробітна плата – оплата вартості й ціни товару робоча сила залежно від розмірів виробітку за одиницю часу. Вона є перетвореною погодинної заробітної плати. Відрядна використовується для підвищення інтенсивності праці, посилення конкуренції серед робітників.

У сучасній економічній системі використовують такі системи заробітної плати: **тарифна, преміальна, колективна**.

Тарифна система заробітної плати – система, яка залежить від безперервної роботи устаткування, від складності праці, вираженої відповідним тарифним розрядом і ставкою. У більшості галузей, у нас передбачено 6 – 8 розрядів.

Преміальна – це системи які пов'язують тарифні ставки з нормами відряд.

Відрядно-преміальна система передбачає сплачування працівникові певної суми за кожен виріб, за норматив може братися найменший можливий обсяг виробітку.

Розрізняють номінальну та реальну заробітну плату.

Номінальна заробітна плата – це грошова сума, яку отримує працівник за продаж капіталістові своєї робочої сили.

Реальна заробітна плата – кількість споживчих вартостей, тобто товарів і послуг, які працівник може придбати за свій грошовий заробіток, за певного рівня цін після сплати податків. Отже, реальна заробітна плата залежить від номінальної, рівня цін на предмети та послуги і податки, що сплачують працівники.

Заробітна плата – це винагорода або заробіток, обчислений у грошовому виразі, який за трудовим договором роботодавець сплачує працівникові за роботу, яку виконано або надані послуги.

Оплата праці підприємств, як правило складається з основної і додаткової. Розміри оплати найманого працівника залежать від результатів його праці з урахуванням наслідків господарської діяльності підприємства. Основна заробітна плата залежить в першу чергу від результатів праці працівника і визначається тарифними ставками, відрядними розцінками, посадовими окладами, а також надбавками і доплатами. Рівень додаткової оплати праці здебільшого залежить від кінцевих результатів діяльності підприємства. До додаткової оплати праці відносять премії, а також заохочувальні та компенсаційні виплати.

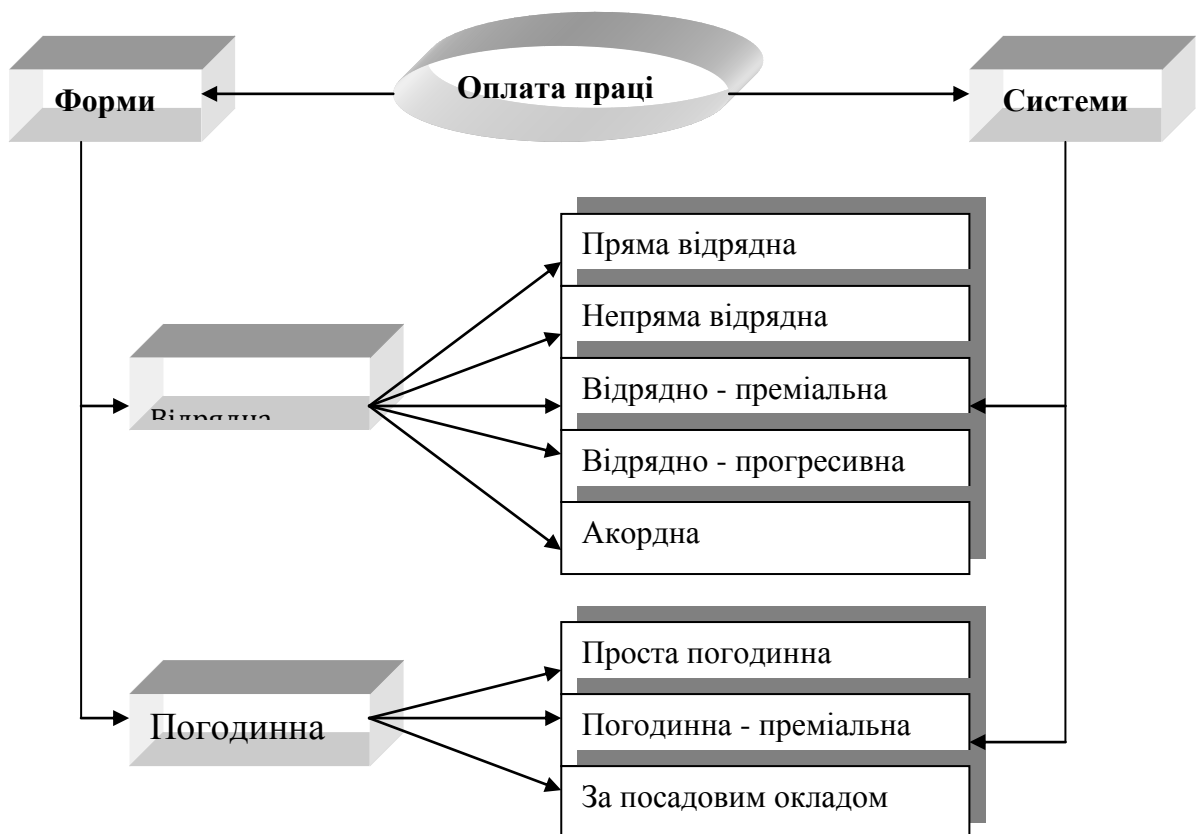

Рис.12.3 Форми та основні системи оплати праці

Основними вимірниками результатів є кількість виготовленої продукції належної якості, або витрачений робочий час протягом якого працівник фактично був зайнятий на підприємстві. Такому підходу відповідають дві форми заробітної плати: відрядна та погодинна.

При *відрядній формі* заробітної плати в основу мірила праці покладено кількість виробленої працівником продукції або виконаний обсяг робіт, а величина заробітку знаходиться в прямій пропорційній залежності від її кількості та якості, виходячи із встановленої відрядної розцінки.

Умовою застосування відрядної форми оплати праці є наявність кількісних показників роботи, які піддаються точному обліку і обумовлюють необхідність подальшого стимулювання росту випуску продукції на конкретному робочому місці. Проте застосування цієї форми оплати праці вимагає встановлення обґрунтованих норм виробітку, чіткого обліку їхнього виконання і не повинно призводити до порушення технології, перевитрачання сировини і матеріалів і порушення інших режимів виробництва.

При *погодинній формі* заробітної плати мірилом праці виступає відпрацьований час, а заробіток виконавцю нараховується згідно з його тарифною ставкою чи посадовим окладом з урахуванням фактично відпрацьованого часу та рівня кваліфікації працівника. Погодинна форма заробітної плати має місце тоді, коли недоцільно нормувати роботи або вони не піддаються цьому процесу. Погодинна оплата праці керівників і спеціалістів здійснюється, як правило, за місячними посадовими окладами.

Названі форми заробітної плати охоплюють кілька систем оплати праці для різних організаційно-технологічних умов виробництва.

При *прямій відрядній системі* розрахунок заробітку здійснюється множенням кількості виробленої продукції на її розцінку (заробіток оператора машинного доїння корів).

Непряму відрядну систему оплати праці використовують для визначення заробітку працівника, що обслуговує основне виробництво. Його заробіток залежить від результатів праці працівників, що їх він обслуговує. Праця їх не піддається нормуванню та обліку, але значною мірою визначає рівень виробітку основних робітників (підвозчик кормів у молочному скотарстві).

Заробіток працівника при *відрядно-преміальній системі* оплати праці включає в себе відрядний заробіток і величину премії, що заохочує до збільшення виробництва певного обсягу продукції.

Відрядно-прогресивна система застосовується для стимулювання збільшення обсягів виробництва продукції. робота виконана в межах встановленого обсягу оплачується за прийнятими розцінками, а робота виконана понад норму – за прогресивно зростаючими розцінками.

Акордна система оплати праці встановлюється працівникові або групі працівників за виконання всього комплексу робіт із визначенням кінцевого його строку. Ця система використовується там, де є зацікавленість до скорочення строків виконання робіт (термінові ремонти, будівництво об'єктів тощо). Може також застосовуватись і акордно-преміальна, яка передбачає ще і премії за якісне або дострокове виконання робіт.

При використанні *простої погодинної системи* заробіток працівника визначається множенням годинної тарифної ставки відповідного розряду на кількість відпрацьованих годин.

При *погодинно-преміальній системі* заробіток працівника залежить від тарифної ставки, відпрацьованого часу та премії за досягнення певних кількісних або якісних показників.

Оплата праці за *посадовими окладами* використовується для категорії тих працівників, робота яких має стабільний характер. Її також використовують щодо керівників та спеціалістів. Вона може бути теж простою і преміальною.

4. Форми розподілу доходів

В економічній теорії первинним є функціональний розподіл доходу, оскільки він визначає можливості і межі перерозподілу внаслідок чого формуються кінцеві доходи окремих громадян, сімей і домогосподарств.

Під *функціональним* розуміють розподіл доходів за факторами виробництва. до них відносяться праця, капітал, земля і підприємницькі

здібності. Основними підходами до розподілу є *марксистський і маржиналістський*.

Марксистка концепція розподілу доходів ґрунтується на таких засадах:

- Капіталістичний сукупний національний дохід створюється найманою працею і капіталом.
- Носієм здатності до праці є найманий працівник, який переносить частину минулої, втіленої в засобах праці на заново створений продукт і створює нову вартість.
- Перенесена вартість у структурі сукупного суспільного продукту не є складовою національного доходу.
- Національний дохід має дві складових $v + m$, де v – затрати змінного капіталу (заробітна плата), m – затрати змінного капіталу – додаткова вартість.
- Для найманих працівників m є неоплачена праця.
- Пропорція $m' = \frac{m}{v} \times 100\%$ свідчить про рівень експлуатації найманої праці капіталіста. Чим більша частка m , тим вищий рівень експлуатації.
- Додаткова вартість у свою чергу підлягає розподілу між промисловцями, торговцями, землевласниками, банкірами. У зв'язку з цим додаткова вартість набуває у функціональному розподілу таких форм:
  - P – прибуток промисловця;
  - H – прибуток торгівельного капіталіста;
  - i – позичковий процент, як форма доходу позичкового капіталіста;
  - R – рента, що є доходом землевласника.

Маржиналістська концепція ґрунтується на інших засадах:

- Власниками економічних ресурсів в капіталістичній економіці є домогосподарства;
- Існують чотири фактори виробництва яким відповідають такі форми доходів:
  - земля створює ренту;

- капітал – процент;
- праця – заробітну плату;
- здатність до підприємництва створює підприємницький дохід, прибуток.

Отже, винагорода, яку отримує підприємець набуває форми підприємницького доходу, або прибутку.

Прибуток підприємця є платою за організаційну та управлінську діяльність, новаторство та ризик, іншими словами це є своєрідна винагорода за підприємницьку діяльність і його визначають множенням інвестованого капіталу на середню рентабельність. Наприклад, інвестований капітал 10 тис. грн. середня рентабельність 8 %, то нормальний прибуток буде дорівнювати $8 \times 10 / 100 \% = 0,8$ тис. грн.

Дивіденди – це виплати акціонерам, що їх здійснює компанія у формі готівки або у формі акцій.

Відсотковий дохід – це дохід який виплачується власникам цінних паперів і банківських депозитів. Завдяки перерахованим цим видам доходів домогосподарства беруть участь у привласненні частини доходу на капітал.

Крім функціонального діє персональний розподіл доходів – це розподіл доходів між окремими фізичними особами, сім'ями або домогосподарствами. Сімейний дохід – це та кількість грошей, яка необхідна для відтворення сім'ї. Його джерелами є: заробітна плата, доходи від власності, доходи від особистого підсобного господарства, доходи від індивідуальної трудової діяльності, державні трансфертні платежі (пенсії, стипендії, безплатні послуги в галузі охорони здоров'я, освіти тощо).

Рівень сімейних доходів не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум тобто за величину яка у вартісному виразі відображає законодавчо визначений рівень споживання товарів і послуг необхідних для забезпечення життєдіяльності людини та збереження її здоров'я. Прожитковий мінімум є індикатором визначення межі бідності. В суспільстві відбиває якісний рівень у споживанні населення. Прожитковий мінімум розділяє сім'ї на дві умовні групи – забезпечені і малозабезпечені. Прожитковий мінімум служить

нормативом для визначення розмірів мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, допомоги багатодітним сім'ям, виплат безробітним, стипендії, величини неоподаткованого мінімуму.

Відповідно до доходів і формується структура сімейних доходів, в основному на харчування, придбання одягу та взуття, на придбання товарів тривалого користування, соціально-культурні та побутові послуги, комунальні послуги, заощадження тощо. Згідно із законом Енгеля у міру зростання доходів сім'ї загальне споживання благ збільшується але у різних пропорціях та структурних співвідношеннях. Зі зростанням доходів знижується питома вага витрат на харчування, частка на одяг, а от витрати на задоволення культурних та інших потреб суттєво зростають.

Сукупні доходи сімей є не рівномірні. Причинами є відмінності в освіті і особистих здібностей, нерівномірний розподіл економічних ресурсів, відмінності у становищі на ринку, різне ставлення до ризиків, наявність зв'язків або дискримінація.

Для визначення нерівномірності розподілу доходів використовується крива Лоренса (США).

Лінія OA відображає ситуацію абсолютної рівності у розподілі доходів коли 20 % сімей володіють 20 % сукупних доходів.

Пряма OB відбиває ситуацію абсолютної нерівності, коли 1 % сімей отримує 100 % всіх доходів.

Крива ОСА показує стан фактичного розподілу доходів.

Крива Лоренса дає підстави для висновків про ступінь розриву між фактичним розподілом доходів і станом рівності. Поглиблення нерівномірності в розподілі доходів графічно виражається зміною конфігурації кривою Лоренса у бік збільшення її увігнутості відносно лінії абсолютної рівності.

Важливим показником диференціації доходів населення є *коефіцієнт Джині*. Він визначається відношення площі фігури L утвореною кривою Лоренса та лінії абсолютної рівності до площі всього трикутника. Величина може змінюватися від 0 до 1. Чим вищий цей показник тим не рівномірніше розподілені доходи.

Нерівномірність у розподілі доходів спричиняє:

- соціальну напруженість у суспільстві;
- зубожіння переважної частини населення країни;
- безконтрольний розподіл доходів.

Фактори, що формують доходи

- земля створює ренту;
- капітал – процент;
- праця – заробітну плату;
- здатність до підприємництва створює підприємницький дохід, прибуток.

Прибуток підприємця є платою за організаційну та управлінську діяльність, новаторство та ризик.

Дивіденди – це виплати акціонерам, що їх здійснює компанія у формі готівки або у формі акцій.

Відсотковий дохід – це дохід який виплачується власникам цінних паперів і банківських депозитів.

Сімейний дохід – це та кількість грошей, яка необхідна для відтворення сім'ї. Його джерелами є: заробітна плата, доходи від власності, доходи від особистого підсобного господарства, доходи від індивідуальної трудової діяльності, державні трансфертні платежі (пенсії, стипендії, безплатні послуги в галузі охорони здоров'я, освіти тощо).

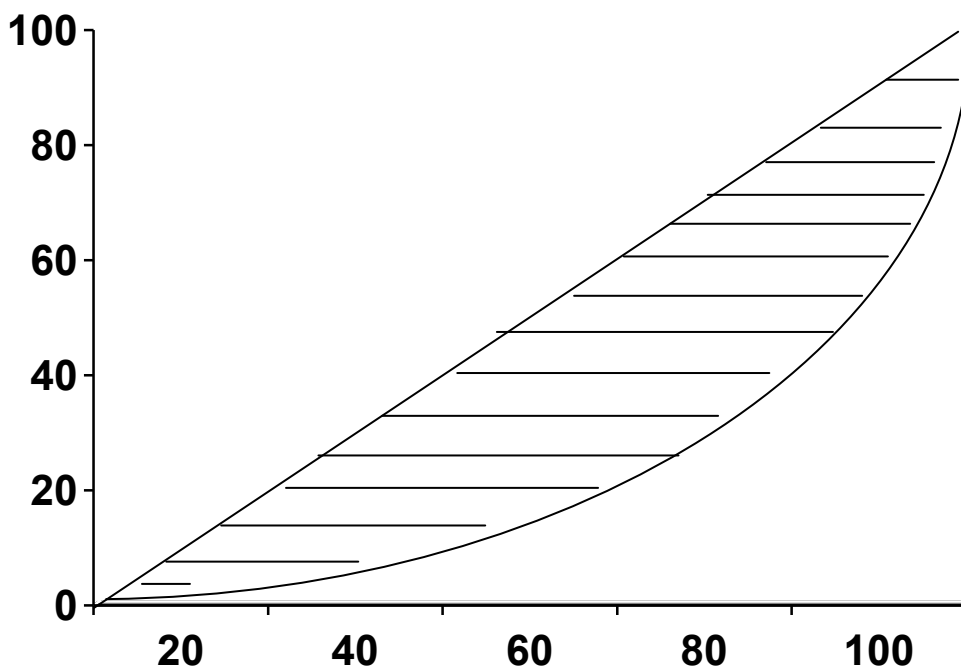
Прожитковий мінімум – величина, яка у вартісному виразі відображає законодавчо визначений рівень споживання товарів і послуг необхідних для забезпечення життєдіяльності людини та збереження її здоров'я.

Прожитковий мінімум є індикатором визначення межі бідності.

Прожитковий мінімум розділяє сім'ї на дві умовні групи – забезпечені і малозабезпечені.

Прожитковий мінімум служить нормативом для визначення розмірів мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, допомоги багатодітним сім'ям, виплат безробітним, стипендії, величини неоподаткованого мінімуму.

Для визначення нерівномірності розподілу доходів використовується крива Лоренса (США).

Лінія OA відображає ситуацію абсолютної рівності у розподілі доходів коли 20 % сімей володіють 20 % сукупних доходів.

Пряма OB відбиває ситуацію абсолютної нерівності, коли 1 % сімей отримує 100 % всіх доходів.

Крива ОСА показує стан фактичного розподілу доходів.

Крива Лоренса дає підстави для висновків про ступінь розриву між фактичним розподілом доходів і станом рівності.

Коефіцієнт Джині визначається відношення площі фігури L утвореною кривою Лоренса та лінії абсолютної рівності до площі всього трикутника. Величина може змінюватися від 0 до 1. Чим вищий цей показник тим не рівномірніше розподілені доходи.

Нерівномірність у розподілі доходів спричиняє:

- соціальну напруженість у суспільстві;
- зубожіння переважної частини населення країни;
- безконтрольний розподіл доходів.

Тема 12. Суспільне відтворення і його циклічність

- 1. Суть суспільного відтворення і його основні риси.**
- 2. Сукупний валовий національний продукт і національний доход, їх суть і джерела.**
- 3. Економічне зростання і його типи.**
- 4. Циклічність суспільного відтворення. Види циклів.**

1. Суть суспільного відтворення і його основні риси.

Причини поступального розвитку економіки країни скриваються в складних і суперечливих зв'язках між суспільним виробництвом і кінцевим його призначенням – задовольняти потреби людей, служити споживанню. Самі ж потреби людей спонукаються виробництвом. Кожний створений новий продукт викличе потребу в ньому, а виробництво сформує умови задоволення цих потреб.

Виробництво для задоволення людських потреб перебуває в постійному русі, проходячи такі стадії, як: власне виробництво, розподіл, обмін і споживання продуктів і послуг. Всі вони взаємопов'язані в єдиному процесі, взаємодіють між собою і перебувають в постійному економічному кругообігу. Виробництво повинно постійно відновлюватися через свої чотири стадії, оскільки без особистого споживання неможливе існування людей. Процес виробництва взятий не як одноразовий акт, а в постійному відтворенні та відновленні називається *суспільним відтворенням*.

Процес суспільного відтворення – це постійне і безперервне відновлення результату суспільного виробництва – продукту, а також робочої сили, засобів виробництва, природних ресурсів, інформації, форм та методів організації праці. Фактори виробництва необхідні для нормального ходу відтворення.

Відтворення – це безперервність процесу виробництва товарів та послуг, на основі якого здійснюється оновлення елементів економічної системи.

Відтворення робочої сили – пов'язане із відновленням її працездатності в прямому розумінні, з підготовкою нових кадрів тощо. Цього можна досягти постійним відновленням предметів і засобів особистого споживання, розвитком системи соціального захисту та підвищенням кваліфікації кадрів.

На початку кожного відновлення економічного кругообігу необхідні засоби виробництва, спрацьовані мають бути замінені або відремонтовані, а паливо відновлене. Одночасно мають відтворюватися і відносини власності.

Відтворення виробничих відносин полягає в їхньому вдосконаленні, що проявляється як:

- розширення товарно-грошових відносин на основі розвитку різноманітних форм власності;
- удосконалення економічних методів управління;
- розвиток кооперації в усіх галузях економіки.

Відтворення природних ресурсів передбачає відновлення природних умов економічного зростання, збереження довкілля, як середовища проживання людей тощо. Для цього необхідне постійне відновлення родючості земель, лісних масивів, підтримання чистоти водних і повітряних просторів тощо. Особливо дбайливе ставлення повинно бути до раціонального використання не відтворювальних ресурсів таких як нафта, газ, металеві руди тощо.

Відтворення інформації базується на основі використання найновіших досягнень НТП, серед яких особливе місце займає всесвітня мережа Інтернет. Через них виробники здобувають інформацію про наявність засобів виробництва, попит на продукцію, що вони виробляють, поведінку конкурентів тощо.

Виробниче споживання характеризується використанням засобів виробництва і робочої сили для виготовлення продукту: машин, будівель, хліба, м'яса, будівель тощо.

Особисте споживання – це процес використання людиною вироблених товарів та послуг для задоволення потреб у продуктах харчування, одязі, житлі, культурному та професійному розвитку тощо.

Розподіл та обмін опосередковують зв'язок між виробництвом і споживанням продуктів і послуг. При цьому розподіл відбувається як в самому виробництві (розподіл засобів виробництва і робочої сили) так і поза його галузями. Той хто панує у виробництві домінує і у розподілі.

Відомих є два види відтворення: **просте і розширене**.

При **простому відтворенні** в кожному наступному циклі відбувається відновлення суспільного продукту в незмінних обсягах і такої самої якості. Фактори виробництва при цьому залишаються незмінними, а весь додатковий продукт повністю використовується на особисте споживання. При простому відтворенні уповільнюються темпи економічного і соціального прогресу. Дане відтворення характерне для країн з неринковою економікою.

Розширене відтворення передбачає, що виробництво відновлюється у зростаючих масштабах і в кожному наступному циклі для зростання кількості виготовленого суспільного продукту і покращення його якості залучаються нові якісніші ресурси. Основним джерелом розширення ресурсів є додатковий продукт, який повністю не може бути використаний на особисте споживання. Кількісні і якісні зміни факторів виробництва досягаються також за рахунок раціонального їх використання та розвитку науково-технічного прогресу.

2. Сукупний валовий національний продукт і національний дохід, їх суть і джерела

Загальним показником діяльності всього населення країни є **сукупний суспільний продукт**. Це товари і послуги створені працею сукупного

працівника в різних сферах і галузях виробництва за певний проміжок часу (вироблений протягом року).

Сукупний суспільний продукт визначається додаванням продуктів отриманих на окремих підприємствах. Раніше в нашій країні в його склад включали лише товари виготовлені в сфері матеріального виробництва і вважалося, що лише у цих сферах праця є продуктивною. Інші ж сфери такі як послуг, духовне виробництво, управління були віднесені до не виробничої сфери і праця цих людей визначалася як не продуктивна, котра не створює ССП.

За своєю натурально-речовою структурою ССП поділяють на: засоби виробництва і предмети споживання. Складові валового продукту можна представити у вигляді формули:

$$\text{ССП} = c + v + m ,$$

де: c – вартість спожитих засобів виробництва;

$v + m$ – заново створена вартість.

Вартість спожитих засобів виробництва є не що інше, як грошовий вираз вартості, що створена минулою працею, спожитою і перенесеною в процесі виробництва на вироблений продукт поточного року. Це вартість машин і обладнання, будівель і споруд, сировини і матеріалів тощо. Іншою складовою є грошовий вираз вартості, яка створена живою працею теж поточного року.

Перша частина ССП при розширеному відтворенні за своїм економічним призначенням є фондом **заміщення**. Це частина суспільного продукту, яка використовується на відновлення зношених засобів виробництва. а за натуральним складом є засоби та предмети праці. В натурально-речовій формі – це руда, прокат, пальне, корми, насіння тощо. Щоб процес відтворення відновити, цю частину слід повернути виробництву. Це основна вимога не лише розширеного, а й простого відтворення. Повернення затрачених засобів виробництва є найважливіша і об'єктивно необхідна умова збереження досягнутого рівня виробництва, тобто здійснення простого відтворення. Її не можна використовувати для іншої

мети, в тому числі, на розширення виробництва, оскільки фонд заміщення не може набути форми доходу.

Друга частина вартості ССП, яка заново створена живою працею є **національний дохід**. Його можна записати

$$НД = v + m$$

Національний дохід – це реальний дохід який використовується в суспільстві для особистого споживання та розширеного відтворення і виражає виробничі відносини між людьми, класами з приводжу виробництва, розподілу, споживання та використання необхідного і додаткового продукту. Його поділяють на **фонд споживання і фонд нагромадження**, а з погляду витрат праці на **необхідний і додатковий продукт**.

Нагромадження і розширене відтворення в ринкових умовах має особливе значення, оскільки посилюється роль економічних методів і стимулів виробництва. Темпи розширеного відтворення характеризуються як абсолютними так і від відносними розмірами нагромадження.

Норма нагромадження – це процентне відношення фонду нагромадження до чистого доходу і визначається за формулою:

$$H_n = \frac{\Phi_n}{Чд} 100\% ,$$

де Φ_n – фонд нагромадження підприємства, грн.;

$Чд$ – величина чистого доходу підприємства, грн.

Підвищення відсотку норми нагромадження є закономірний, об'єктивний процес і характеризує динаміку темпів розширеного відтворення засобів виробництва підприємств. Однак, поряд з постійним розширенням своїх виробничих, культурно-побутових і страхових фондів підприємства водночас повинні дбати і забезпечити збільшення доходів працюючих.

Фонди нагромадження і споживання знаходяться в одному діалектичному розвитку, обумовлені тісним зв'язком і єдністю відтворення валової продукції, виробничих фондів і трудових ресурсів. Тому при незмінних розмірах валового і чистого доходу підприємств, із збільшенням відрахувань у фонд нагромаджень знижується споживання. Розширене ж

відтворення робочої сили не можливе без збільшення фонду споживання, а засобів виробництва – без фондів нагромадження. Основним шляхом усунення даного протиріччя є збільшення обсягу валового доходу. Вирішення проблеми розширеного відтворення може бути при встановленні оптимального спів відношення між споживанням і нагромадженням. Тривалий час в цілому по країні $\frac{3}{4}$ національного доходу використовувалось у фонд споживання і $\frac{1}{4}$ у фонд нагромадження. Для створення умов нагромадження і адекватного споживання підприємства повинні збільшити обсяг валового доходу і досягти рівня рентабельності, який забезпечував би розширене відтворення на засадах самофінансування.

Необхідний продукт – це частина національного доходу, яка використовується на відтворення людини і є фондом споживання.

Додатковий продукт – це частина національного доходу, яка використовується для розширення виробництва, створення резервного фонду, виплати дивідендів, збагачення панівного класу і є фондом нагромадження.

Однак дане трактування не відповідає реаліям, оскільки праця теж має речовий зміст і вона як будь яка інша є суспільно корисною оскільки створює прямо чи опосередковано національне багатство і сприяє підвищенню добробуту людей. Тому визнається, що національний продукт створюється в усіх галузях та сферах економічної діяльності.

Результати суспільного відтворення в усіх сферах виробництва і послуг відображає ціла низка показників.

Валовий внутрішній продукт – це загальна ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг створених на території певної країни протягом певного періоду.

Його обчислюють декількома методами:

Виробничий. Підсумовується додана вартість створена всіма галузями економіки, шляхом різниці обсягу валового випуску і величиною проміжного споживання.

Метод обчислення витрат. Полягає у додавання витрат всіх економічних суб'єктів.

$$\text{ВВП} = C + I + Z + E, \text{ де}$$

C – витрати домашніх господарств на придбання спожитих товарів;

I – валові приватні інвестиції (витрати підприємств на придбання сировини, матеріалів, обладнання тощо);

Z – витрати держави на утримання державного апарату (армії, правоохоронних органів тощо);

E – чистий експорт, як різниця між вартістю вивезених і ввезених товарів.

Метод обчислення доходів – це сума амортизаційних відрахувань; заробітна плата з усіма додатковими виплатами до неї; прибуток підприємств усіх форм власності; процент що отримують домашні господарства від розміщення заощаджень у фінансових установах; рентні доходи власників від передачі майна в оренду; непрямі податки (акцизи, мито), що входять в ціну товару.

Якщо ВВП зменшити на суму річних амортизаційних відрахувань то отримаємо показник **чистого національного продукту**, а коли іще з ЧНП вирахувати непрямі податки (податок на додану вартість, акцизні збори тощо) то одержимо показник **національного доходу**.

Отже, особливе місце в системі економічних показників займає **національний дохід**. Це сума доходів домашніх господарств, підприємств (крім амортизації) і держави (крім не прямих податків). **Національний дохід** – це фактично зароблений дохід усіх економічних суб'єктів країни.

Національний дохід можна рахувати двома способами:

- як різницю між ЧВП і непрямыми податками;
- як суму доходів домашніх господарств, підприємств (крім амортизаційних відрахувань) і держави (окрім не прямих податків).

Проте, в наслідок суспільного поділу праці та кооперації між підприємствами виникає проміжна продукція, яка проходить не одноразову переробку і таким чином з'являється повторний її рахунок. Наприклад, видобута залізна руда, збагачується потім з неї виплавляють чавун, далі сталь, прокат і наприкінці готові вироби. Уникнути повторного рахунку

можна, якщо на кожному етапі виключати вартість сировини і користуватись лише показником доданої вартості. Якщо суспільний продукт звільнити від повторного рахунку, то отримуємо **кінцевий продукт**.

Кінцевий продукт – це товари та послуги, куплені для споживання, а не з метою подальшої обробки чи продажу.

Про результати розширеного відтворення свідчить показник **національного багатства**.

Національне багатство – це сукупність створених та нагромаджених у країні працею всього суспільства матеріальних благ, розвіданих природних ресурсів, досягнутого рівня освіти людей, їхнього досвіду, майстерності, творчих здібностей, які призначені для розширеного відтворення з метою підвищення добробуту нації.

Національне багатство складається:

- природні ресурси;
- створені працею матеріальні блага (виробничий капітал, резервні та страхові фонди, майно населення, невиробничий капітал);
- духовні і культурні цінності.

3. Економічне зростання і його типи

Розширене відтворення суспільного продукту втілюється в економічному зростанні.

Під **економічний зростанням** розуміють – розвиток національної економіки протягом певного періоду, котрий вимірюється абсолютним приростом. Економічне зростання означає регулярне, стійке розширення масштабів діяльності даної господарської системи, яке характеризується збільшенням розмірів застосованої суспільної праці і виробленого продукту, товарів і послуг. Отже, важливим є кількісне і якісне зростання виробництва.

Показниками абсолютного приросту використовується приріст на душу населення продукту та покращення рівня життя людей. Розрізняють два основні типи економічного зростання:

Екстенсивний тип економічного зростання досягається завдяки кількісному приросту факторів виробництва за їхнього незмінного технічного рівня. Це розширення виробництва за рахунок збільшення кількості тих самих засобів і предметів праці, робочої сили тієї самої кваліфікації при практично незмінних економічних відносинах. Отже, продуктивність праці та ефективність залишається незмінною.

Інтенсивний тип економічного зростання характеризується зростанням обсягу ВВП за рахунок удосконалення факторів виробництва та запровадження досягнень НТП та ефективного використання їх. Тобто, зростання досягається за рахунок підвищення кваліфікації працівників, розвитку їх професіоналізму, застосування нових засобів і предметів праці, раціонального використання виробничого потенціалу. При цьому зростають продуктивність праці та її ефективність.

Виділяють також третій тип економічного зростання – **реальний або змішаний**. Це відбувається як за рахунок залучення більшої кількості факторів виробництва так і за рахунок удосконалення техніки, технології, організації виробництва. вважається, якщо частка реального ВВП отриманого за рахунок інтенсивних факторів перевищує 50 % то тип зростання характеризується як інтенсивний, а якщо вона нижче цього рівня – то як екстенсивний.

Факторами економічного зростання називають явища та процеси, які впливають на обсяги реального виробництва і якість продукції.

Прямі фактори:

- удосконалення технологій і організації виробництва;
- збільшення кількості і поліпшення якості природних ресурсів, зростання чисельності і професіоналізму трудових ресурсів;
- збільшення обсягів і поліпшення якісного складу капіталу;
- розвиток підприємництва.

Непрямі фактори:

- рівень цін на виробничі ресурси;
- рівень податків;
- норма позичкового проценту;
- ступінь монополізації ринку.

4. Циклічність суспільного відтворення. Види циклів

Для будь-якої системи, в тому числі економічної, притаманним є нерівномірний, хвилеподібний характер розвитку. Така форма руху пояснюється значною мірою законом спадної граничної продуктивності усіх факторів виробництва. Для того, приміром, щоб земля давала кращу віддачу необхідно щоб відбувалися докорінні зміни в технічному базисі. Лише тоді є сенс здійснювати нові капало вкладення, оскільки в межах існуючих технологій ефективність їх є недостатньою. Подолати застій у розвитку можна за рахунок впровадження НТП і вищої кваліфікації кадрів. Запровадження їх у виробництво зумовлює спочатку швидке зростання граничної корисності факторів виробництва, потім це зростання сповільнюється, а потім починає спадати.

Якщо говорити про технологічні базиси галузей, то споруди, мости, дороги мають тривалий строк служби і мають довгі хвилі функціонування. Якщо верстати, устаткування 10 років, то необхідне їх швидше оновлення. Проте, це не єдина причина економічних коливань. Є різні теорії: монетарна теорія (Н. Хоутрі) (розширення і згорання банківського кредиту); інноваційна (Й. Шумпер) (нововведення); теорія недоспоживання (надмірне заощадження доходів); теорія перенагромодження (Ф.Хайек) (недостатнє інвестування); психологічна (М.Кейнс) (вплив песимістичної або оптимістичної думки).

Економічний цикл – це регулярні коливання рівня ділової активності, коли за зростанням активності настає її зниження, яке знову змінюється зростанням.

За тривалістю економічні цикли поділяють на: **короткі, середні, довгі**.

Короткі – в межах 3 – 4 роки.

Середні – 8 – 10 років.

Довгі – 15 – 20 років.

Найважливішим і характерним для середніх циклів є промисловий цикл. Його матеріальною основою є періодичне оновлення основного капіталу. Чим швидше воно відбувається, згідно вчення К.Маркса, то тим швидше є цикли.

Схема ділового циклу об'єднує чотири фази:

1. **Економічна криза** – глибокий розлад економічної системи, спосіб тимчасового вирішення її суперечностей. Ознаки економічної кризи – перевиробництво товарів, значне скорочення обсягів виробництва, падіння цін, дефіцит вільних грошових коштів необхідних для платежів, банкрутство підприємців, зростання безробіття, зниження заробітної плати, спад рівня прибутку, масове знищення товарів, устаткування тощо, дезорганізація кредитної системи.
2. депресія – застій виробництва, низький рівень цін, незначний обсяг торгівлі, невисока ставка позичкового відсотку, ліквідація товарного надлишку.
3. пожвавлення – розширення обсягів виробництва до масштабів до кризового рівня, зростання цін, підвищення прибутку, зростання зайнятості, пожвавлення торгівлі, посилення оптимістичних очікувань.
4. піднесення – перевищення максимального обсягу виробництва до кризового рівня, швидке зростання зайнятості, підвищення заробітної плати і інших доходів, кредитна експансія, штучне стимулювання сукупного попиту, розширення пропозиції. Йде підготовка нової кризи.

Значення циклічного розвитку:

- цикли означають – порушення рівноваги і перерву розвитку по висхідній;
- для багатьох позбавлення праці і можливості знайти роботу;
- доведення до банкрутства багатьох підприємців;

- одночасне існування інфляції і безробіття посилює знедоленість широких верств.

Однак, циклічність є не лише злом, а й благом для економічної системи, оскільки криза справляє оздоровчий вплив на економіку, зумовлює ліквідацію тих підприємств, які задовольняли штучно створений попит, кризи стимулюють технологічне оновлення виробництва, позбавлення застарілих форм організації виробництва і менеджменту, посилює дух конкуренції і щодо перспектив безперервного зростання і благоденства.

Рецесія – фаза економічного циклу між найвищою (бум) та найнижчою його точками, якій властивий спад виробництва.

Розширення виробництва – фаза між найнижчою і найвищою точками циклу.

Депресія – це коли фаза рецесії зумовлена дуже глибоким і тривалим спадом.

Тема 14. Фінансово-кредитна система суспільства. Державний бюджет

1. Суть і функції фінансів. Фінансова система і її структура.
2. Державний бюджет.
3. Податкова система і оподаткування.
4. Необхідність, зміст, форми і функції кредиту.
5. Кредитна система та її структура.

1. Суть і функції фінансів. Фінансова система і її структура.

З огляду на походження від латинського *finantia* під фінансами розуміють – доход або платіж. Об'єктивною необхідністю фінансів є не так гроші, як потреби суб'єктів економіки (домогосподарств, підприємницького сектору та держави) у ресурсах, які б забезпечували їхню життєдіяльність

Фінанси – як система грошових відносин необхідна для мобілізації державою грошових ресурсів потрібних для виконання нею своїх функцій: економічних, політичних, соціальних та ін.

Фінанси – система економічних відносин, які складаються між державою, підприємствами і громадянами, щодо привласнення частини національного доходу через механізм оподаткування та його розподілу відповідно до виконуваних державою функцій.

Як бачимо з одного боку ці відносини виражають привласнення необхідного і додаткового доходу, що виникають між державою, суб'єктами підприємницької діяльності та громадянами, а з іншого це грошові фонди і фінансові ресурси, які опосередковують рух матеріальних та людських ресурсів.

До фінансів не належать гроші, які ми тратимо на товари, оплату комунальних послуг тощо, а також гроші отримані у вигляді заробітної плати чи грошового переказу від родичів. Не є фінансами і гроші, які надав центральний банк у позику комерційним або гроші, що знаходяться на рахунках у комерційних банках фізичних або юридичних осіб. Не відносять до фінансів і гроші отримані у спадок. Отже, гроші набувають форми

фінансів якщо вони акумулюються з певною метою, розподіляються і використовуються на строго визначених засадах.

Види фінансів: державні, громадських об'єднань, приватні.

Основними функціями фінансів є:

- **накопичення** необхідної кількості грошових фондів для здійснення процесу розширеного відтворення продуктивних сил і насамперед людини-працівника;
- **регулювання** державою за допомогою фінансів розвитку економічної системи, зокрема технологічного способу виробництва та відносин власності, акумулювання та розподіл грошових коштів підприємствами фінансово-кредитними інститутами – контролюється державою;
- **розподільча** функція – полягає в розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту, національного доходу між окремими сферами, галузями та групами.

Система фінансових відносин різних рівнів та інститутів, що забезпечують їхнє функціонування, утворюють **фінансову систему країни**.

Фінансова система – це сукупність різних видів фінансів у їх взаємодії та взаємозв'язку.

Основними суб'єктами фінансової системи є:

- **державні фінанси** – це сукупність грошових фондів які акумулюються в руках держави і які використовуються для виконання нею соціально-економічних функцій;
- **фінанси підприємств** та організацій – є сукупність грошових ресурсів для здійснення процесу відтворення (виробництво, розподіл, обмін і споживання);
- **фінанси населення** – це грошові ресурси, що формуються у жителів країни з доходів отриманих від трудової та господарської діяльності і спрямовуються на примноження їх власності;

- *фінанси громадських організацій та недержавних фондів*, що формуються за рахунок джерел вказаних в їхніх статутах (благодійний фонд) – держава може підтримувати ці фонди шляхом податкових пільг на їх вторинні доходи.

2. Державний бюджет

Найважливішою ланкою фінансової системи держави є державний бюджет.

З погляду речового змісту *державний бюджет* є – річним планом акумуляції державних доходів та їх витрат. *Державний бюджет* – грошове вираження збалансованості надходжень та видатків до державної казни за певний період. Головний фінансовий план держави.

Бюджет виконує такі функції:

- *Фіскальна* – яка полягає у вилученні за допомогою податків та інших джерел частини доходів громадян, підприємств, установ та організацій для утримання державного апарату, виробництва суспільних благ і забезпечення тих видів діяльності які не мають своїх власних джерел доходів (природоохоронні заходи, архіви, бібліотеки, фундаментальні наукові дослідження тощо).
- *Розподільча* – полягає в тому, що акумульовані в державному бюджеті грошові засоби уряд використовує для перерозподілу спрямовуючи на розвиток виробничої та соціальної інфраструктури і інші інвестування, в т.ч. розвиток НТП.
- *Стимулююча* – проявляється у зміні ставки оподаткування.
- *Контролююча* – полягає в тому, що у грошовому вираженні віддзеркалюється відтворювальний суспільний процес, виявляються економічні пропорції, відхилення від рівноваги тощо.

Бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів країни у їх взаємодії.

Головні джерела формування надходжень до державного бюджету: податки, відрахування на соцстрах та інші види відрахувань, державна позика (внутрішня і зовнішня), емісія грошей, продаж державного майна.

Бюджетна система України – це сукупність бюджетів різних рівнів:

- Державного;
- Бюджету автономної республіки Крим;
- Обласних;
- Бюджетів міст Києва та Севастополя;
- Районних;
- Районних бюджетів у містах;
- Сільських та селищних.

Форми виплат із державного бюджету: асигнування, субсидії, субвенції, дотації.

Консолідований бюджет – це об'єднаний бюджет центрального уряду і бюджету місцевих органів влади.

Державне казначейство – орган, на який покладено функції: використання державного бюджету; обліку його касового виконання; управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом.

Нормальний державний бюджет, коли надходження і видатки бюджету врівноважені.

Дефіцитний державний бюджет, коли видатки перевищують доходи.

Основними причинами бюджетного дефіциту є:

- Спад виробництва внаслідок циклічних коливань, який призводить до зниження рівня доходів, а відтак і до бюджету через податки;
- Збільшення державних витрат на розвиток військово-промислового комплексу, фінансування збиткових підприємств тощо;
- Значний сектор тіньової економіки, що уникає сплати податків;
- Зростання витрат на утримання управлінського апарату;

- Непомірні витрати, приписки, розкрадання державних ресурсів.

Профіцитний державний бюджет, коли доходи перевищують видатки.

Державний борг – нагромаджена сума позичених урядом коштів для фінансування дефіциту державного бюджету. Він може бути у двох формах:

- внутрішнього боргу – перед юридичними та фізичними особами країни;
- зовнішнього боргу – перед іноземними країнами.

Позитивним у боргу є те, що у фазі економічного спаду стимулюється споживчий попит, збільшується рівень зайнятості, та стимулюється економічне зростання.

Негативний – витіснення приватного капіталу, що обмежує економічне зростання, причиняє до перерозподілу доходів на користь власників державних облігацій та перекладає відповідальність за погашення боргових зобов'язань на майбутні покоління.

3. Податкова система і оподаткування

Понад 90 % доходів державного бюджету формується за рахунок податків.

Податки – обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня платниками податків у порядку та на умовах, визначених законодавством.

Податкова система – сукупність чинних у країні податків, форм, принципів та методів їх побудови, а також інститутів та організацій, що забезпечують вилучення їх, здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства.

Функції податків: **фіскальна** (збирання грошових коштів у фізичних і юридичних осіб для формування фінансових ресурсів держави), **розподільча** (розподіл і перерозподіл доходів між соціальними верствами і групами, між сферами і галузями), **регулююча** (регулювання грошових доходів, процесу нагромадження, функціонування національного ринку), **стимулююча**

(стимулювання інвестиційного процесу, прискорення темпів економічного зростання).

Податкова ставка (норма оподаткування) – законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування.

Американський вчений А. Лаффер дослідив зв'язок між розміром податкової ставки та обсягами податкових надходжень до бюджету. Його висновки, що крива виявляє таку ставку оподаткування за якої податкові надходження досягають максимального обсягу, а при дальшому зростанні податкової ставки нівелюються стимули до підприємництва та праці, знижується податкова база та податкові надходження до бюджету.

Податкові пільги – звільнення від податків або зменшення податкових ставок.

Податкова квота характеризує рівень оподаткування і визначається як частка податку в доході платника.

Прямі податки – вилучаються безпосередньо у власників майна, отримувачів доходу.

Непрямі податки (опосередковані) – вилучаються у сфері реалізації або споживання товарів та послуг, тобто перекладаються на споживача і не залежать від рівня доходів.

Податки один із найважливіших важелів регулювання економіки через податкову політику держава може стимулювати або обмежувати обсяги національного виробництва, ступінь ділової активності, виробництво суспільних благ. Проте, система оподаткування найкраще виконує своє функціонування тоді коли не спотворюється економіка країни.

4. Необхідність, зміст, форми і функції кредиту

Ступінь зрілості ринкових економічних систем часто оцінюють за рівнем розвитку кредитних відносин. Термін „*кредит*” означає, від лат. *creditum* – позика.

Кредит – це передача коштів або матеріальних цінностей юридичним або фізичним особам на умовах повернення, строковості та платності.

Кредит – це система відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових засобів на основі повернення та платності у формі позичкового відсотка.

Суб'єктами господарської діяльності можуть використовуватися такі форми кредиту: банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний тощо.

Фізичними особами – може бути споживчий кредит.

Позичковий капітал – це грошовий капітал, який надається його власниками або розпорядниками як послуга з метою отримання доходу в формі позичкового відсотка (процента).

Всі ці кредити, здебільшого, видаються банками. **Банк** – це особливий фінансовий інститут, що акумулює грошові кошти та інші нагромадження, надає кредити, випускає в обіг гроші та цінні папери, здійснює грошові розрахунки тощо.

Банківський кредит – це форма кредиту, за якою банк надає клієнту у тимчасове використання частину власного або залученого грошового капіталу на умовах повернення та платності у вигляді банківського відсотка.

Комерційний кредит – надається одним підприємцем іншому у вигляді продажу товарів із відстрочкою платежу.

Мета комерційного кредиту – прискорення реалізації товарів та втіленого в них прибутку.

Споживчий кредит – надається банком приватним особам для придбання предметів особистого споживання довгострокового користування.

Функції кредиту:

- **Перерозподільча** – кредит забезпечує акумуляцію тимчасово вільних грошових ресурсів, домогосподарств, підприємницького та державного сектору перетворюючи їх у позичковий капітал і таким чином забезпечуються ті суб'єкти, які мають тимчасову потребу у коштах.

- **Емісійна** – виявляється у створенні нових платіжних засобів кредитними установами і економія витрат обігу завдяки тому, що кредит суттєво прискорює швидкість обороту грошових ресурсів і здешевлює обслуговування грошового обігу. Кредит сприяє створенню великих підприємств, забезпечує зростання рівня концентрації і централізації капіталу.

5. Кредитна система та її структура

Кредитна система – це система кредитних відносин, принципів і форм кредитування та сукупність кредитно-фінансових установ, які створюють, акумулюють і надають грошові засоби на засадах кредитування.

Кредитна система включає – центральний банк, комерційні банки, спеціалізовані банківські установи (ощадні банки, іпотечні, зовнішньоторгівельні), небанківські фінансово-кредитні установи, страхові компанії, пенсійні фонди тощо.

Центральний банк – це державна установа, яка є головною ланкою кредитної системи.

Головне завдання центрального банку – управління емісійною, розрахунковою та кредитною діяльністю.

Функції банку: розробка і реалізація грошово-кредитної політики; емісія готівкових і безготівкових грошей, зберігання золотовалютних резервів країни, акумуляція та зберігання касових резервів комерційних банків, кредитування комерційних банків при потребі, виконання кредитних і розрахункових операцій на потребу уряду.

Комерційні банки – їх акціонерна форма. Вони є універсальні (здійснюють усі операції) і спеціалізовані (менша кількість операцій, група клієнтів). **Функції комерційних банків:** ведення поточних рахунків, акумуляція строкових депозитів вкладників, видача грошових засобів з рахунків, перерахування з одного рахунку на інший і розміщення

акумуляованих грошових засобів шляхом надання кредитів, купівлі-продажу цінних паперів.

Їх банківські операції поділяють на: **активні** – розміщення акумуляованих грошових засобів, **пасивні** – мобілізація грошових засобів і **посередницькі** – за дорученням клієнта.

Ощадні банки – фінансові установи, що спеціалізуються на обслуговуванні населення, залученні грошових заощаджень громадян, наданні кредитів та інших банківських послуг.

Страхові компанії здійснюють акумуляцію грошових засобів у специфічній формі – шляхом продажу страхового захисту, який засвідчується страховим полісом (договором, свідоцтвом).

Пенсійні фонди – акумуляують грошові засоби у формі пенсійних внесків та нарахувань.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – міжнародна валютно-кредитна організація, що регулює міждержавні валютно-кредитні відносини.

Світовий банк – міжнародний інвестиційний інститут (спочатку Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)), створений одночасно із МВФ. Мета Світового банку – сприяння економічному та соціальному розвитку країн світу.

Тема 14. Система міжнародних економічних відносин

- 1. Сучасне світове господарство і його структура.**
- 2. Основні форми міжнародних економічних відносин.**
- 3. Валютні відносини і платіжний баланс країни.**
- 4. Проблеми інтеграції України у світове господарство**

1. Сучасне світове господарство і його структура

У світі існує понад 230 країн, які за своїм рівнем економічного розвитку, належності до певних соціальних, політичних систем, різних регіональних організацій перебувають на різних щаблях соціального розвитку. Тому постає питання про можливість дії у такому світовому господарстві єдиних економічних законів та закономірностей.

Світове господарство – внутрішньо суперечлива єдність національних економік, пов'язаних міжнародним поділом праці, торговельно-виробничими, фінансовими та науково-технічними зв'язками, або сукупність економічних відносин, які функціонують на соціальному та міжнародному рівні.

Світове господарство набуває ознак цілісності. Основними чинниками цього є :

- Прагнення народів світу вижити за умов нарощування ядерних потенціалів і загрози можливої ядерної війни;
- Розгортання НТР, коли жодна країна світу не може самостійно використати всі досягнення науки і техніки;
- Необхідністю об'єднання зусиль країн для розв'язання глобальних проблем (екологічних, продовольчих тощо, землетруси, ядерні аварії).
- Інтернаціоналізацію господарського життя, міжнародним поділом праці.

Міжнародний поділ праці (МПП) – спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів відповідно до їх природнокліматичних, історичних та економічних умов.

Форми міжнародного поділу праці:

- загальний поділ праці (ґрунтується на галузевій спеціалізації окремих країн).
- частковий (ґрунтується на предметній спеціалізації у виробництві готових виробів). За умов часткового поділу праці взаємозв'язок відокремлених сфер виробництва при їх злитті в сукупний суспільний виробничий організм супроводжується купівлею-продажем товарів, має місце пряма безпосередня взаємодія його ланок.
- одиничний (ґрунтується на подетальній спеціалізації). За одиничного поділу всі господарські одиниці розташовані в різних країнах повинні працювати за одним технологічним планом, дотримуватися єдиного ритму виробництва, кількісно-якісних характеристик продукції.

При цьому виникають міжнародні економічні відносини у кожній із сфер суспільного виробництва. вони є похідними від національних, отримують від них головний імпульс свого розвитку і водночас активно впливають на розвиток національного господарства. Сукупність економічних відносин світового господарства виявляється в системі інтересів: інтересів окремих держав, національних підприємств, об'єднань тощо, інтересів інтеграційних угруповань, таких як європейський союз.

Розв'язання суперечностей, що виникають між економічними інтересами партнерів у межах світового господарства відбувається через погодження їх економічних інтересів, пошук та реалізацію оптимальних форм, принципів, методів їх існування, знаходження компромісів. При цьому окремим з них доводиться іти на поступки. Отже, **світове господарство** слід розглядати як цілісну і взаємозалежну систему національних господарств, які

взаємодіють на основі спільних економічних інтересів, потреб та цілей на основі інтернаціоналізації економіки і інтернаціоналізації виробництва.

Інтернаціоналізація економіки – формування, розвиток та поглиблення економічних взаємозв'язків між країнами завдяки відкритості національних економік.

Форми інтернаціоналізації економік:

інтеграційна – об'єднання ринків, а згодом і виробництв окремих країн у зону вільної торгівлі та підприємництва;

транснаціональна – взаємо переплетення економік різних країн у результаті функціонування транснаціонального капіталу.

Інтернаціоналізація виробництва – це економічна форма розвитку міжнародного поділу праці та міжнародного усупільнення, що відбувається в основному на удосконаленні міжнародних відносин.

2. Основні форми міжнародних економічних відносин

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) – це система техніко-економічних, організаційно-економічних і виробничих відносин між економічними суб'єктами різних країн.

Основні форми міжнародних економічних відносин: світова торгівля, міжнародний рух капіталів, міжнародні валютно-фінансові відносини, міграція робочої сили, науково-технічне співробітництво.

Міжнародна торгівля – це торгівля між країнами, яка складається із ввезення (імпорту) та вивезення (експорту) товарів і послуг.

Випереджаючими темпами у зростанні міжнародної торгівлі має стати:

1. випереджаюче зростання торгівлі готовими виробами, порівняно з товарами паливно-сировинної групи, тобто машинами і устаткуванням;
2. поступове зростання торгівлі напівфабрикатами, окремими деталями, виробами для складання кінцевого продукту;
3. зростання міжнародної торгівлі між розвинутими країнами світу;

4. зростання в експорті розвинутих країн світу частки продукції виробленої за допомогою інтелектуальної та інформаційно насиченої праці (мікроелектроніка);
5. поступова лібералізація міжнародної торгівлі (зменшення митних тарифів).

Міжнародний рух капіталів (МРК) – переміщення засобів за кордон (або з-за кордону) з метою отримання прибутку.

Форми вивозу підприємницького і позичкового капіталів:

- **позичковий капітал** (позики, кредити, банківські депозити, засоби на рахунках інших фінансових інститутів);
- **підприємницький капітал** (прямі інвестиції, портфельні інвестиції).

Прямі інвестиції надають право управлінського контролю за об'єктом, у який інвестовано капітал.

Портфельні інвестиції здійснюються шляхом придбання акцій іноземних підприємств у розмірах, які не забезпечують право власності або контролю над ними.

Функції міжнародного ринку капіталу:

- забезпечення економіки готівкою;
- надання можливостей корпораціям та окремим особам отримувати дохід від розміщення їхніх тимчасово вільних засобів;
- перерозподіл ресурсів у глобальному масштабі.

Сек'юритизація – зростання ролі цінних паперів у залученні та розміщенні засобів комерційними банками, кінцевими кредиторами та позичальниками, як інструменту регулювання руху позичкового капіталу.

Світова торгівля – форма міжнародних економічних відносин, що ґрунтується глибокому міжнародному поділі праці, спеціалізації окремих країн на виробництві окремих товарів та послуг згідно з їхнім техніко-економічним рівнем, природними, географічними та іншими умовами.

Світовий ринок – розвинена сфера товарного обміну, що ґрунтується на міжнародному поділі праці.

Дві протилежні доктрини у галузі міжнародного обміну:

- свободи торгівлі (фритредерства);
- протекціонізму (захисту інтересів національного виробника).

3. Валютні відносини і платіжний баланс країни

На початку розвитку капіталізму як валюта використовувалися золото і срібло, тепер її роль виконують кредитно-паперові гроші.

Поняття валюта вживається у трьох значеннях:

- Грошова одиниця країни;
- Іноземна валюта, тобто грошові знаки іноземних країн;
- Міжнародна валюта – грошова розрахункова одиниця і платіжний засіб.

Валюта – це грошова одиниця країни (гривня, рубль, долар і т. ін.); грошові одиниці іноземних держав.

Сучасна валюта поділяється на вільноконвертовану – яку можуть обмінювати на валюту будь-якої країни, як фізичні, так і юридичні особи, якою можуть розраховуватися за експортно-імпортні операції.

Часткова конвертованість – означає допущення лише зовнішньої конвертованості і лише в поточних зовнішньоекономічних операціях.

Неконвертована – означає заборону держави на проведення будь-яких операцій щодо обміну національної валюти на іноземну.

У світовій торгівлі роль основної валюти виконує американський долар, за допомогою якого здійснюється переважна кількість міжнародних розрахунків, вимірюються ціни більшості товарів і послуг.

Національна валютна система – це форма організації валютних відносин в країні, що визначається національним законодавством.

Структура національної валютної системи:

- Національна грошова одиниця;
- Золотовалютні резерви країни;
- Умови конвертованості національних валют;

- Режим ринку валют;
- Режим ринку золота;
- Статус національних установ, що регулюють валютні відносини країни.

Курс валюти – це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни.

Котирування – визначення офіційними державними органами (центральним банком) ціни іноземної валюти.

Конвертованість валюти – здатність національної грошової одиниці обмінюватись на інші валюти.

Фактори, які зумовлюють коливання курсу валют:

- Співвідношення купівельної спроможності валют на внутрішніх ринках;
- Співвідношення попиту і пропозиції національних валют на міжнародних ринках.

Додатковими валютами є – **євро** з 1990 р., покликане виконувати усі функції повноцінних грошей.

Платіжний баланс – це статистичний звіт за певний проміжок часу, який показує співвідношення між сукупними надходженнями з-за кордону та платежами за кордон, тобто співвідношення експорту і імпорту.

Платіжний баланс включає такі основні частини:

- **Торгівельний баланс** – це статистичний звіт у якому віддзеркалюються платежі з експорту, імпорту та реекспорту товарів за певний час, період.
- **Баланс послуг і некомерційних платежів** – надходження і платежі з транспорту, страхування, поштово-телеграфного і поштового зв'язку, комісійних операцій, туризму, культурного обміну тощо.
- **Баланс руху капіталів і кредитів** – приплив іноземних інвестицій і позичок у країну та надання їх іншим країнам. Цей баланс має особливе значення оскільки вивіз капіталу,

міжнародна інвестиційна діяльність є однією з основних форм МЕВ.

Експорт – продаж товарів та послуг зарубіжному контрагенту.

Імпорт – купівля у зарубіжного контрагента товарів та послуг.

Кредитні рахунки – надходження іноземної валюти в країну, **дебетові** – пов'язані із витратами іноземної валюти. Різниця між кредитом і дебетом утворює сальдо зовнішньо-торгівельного балансу. Якщо експорт товарів перевищує імпорт то сальдо буде додатнім.

4. Проблеми інтеграції України у світове господарство

Поглиблення процесів інтернаціоналізації та зростання ролі міжнародних зв'язків у розвитку національної економіки України обумовлює важливість формування в країні такого зовнішньоекономічного сектору який дозволив би їй зайняти та утримати певне місце у світовому господарстві. Участь у міжнародному поділі праці стає умовою формування сучасної народногосподарської структури, яка повинна забезпечити оптимальний розвиток вітчизняного виробництва і більш повне задоволення потреб суспільства та його членів. Україна відноситься до країн з високим рівнем відкритості: частка зовнішньоторговельного обороту у ВВП складає більше 2/3. Проте, високий рівень відкритості не підтверджується високим рівнем конкурентоспроможності українських товарів, а відтак не є сильним у перевазі національної економіки. Для національної економіки надзвичайно важливим є те, що міжнародний поділ праці вимагає розширення обсягів виробництва, а це дозволяє досягти більш ефективності виробництва економлячи на витратах і підвищуючи продуктивність праці. Проте використання такого фактору дає результат лише за збільшення підприємством обсягів збуту. Нажаль, економіка України яка перебуває в стані економічної трансформації повинна здійснити реконструкцію національної економічної системи і одночасно вийти на світові ринки.

Орієнтація товаровиробників на зовнішні ринки вимагає дотримання міжнародних стандартів та умов спеціалізації.

Щоб увійти Україні в світове господарство необхідно досягти певні цілі:

1. формування ефективно функціонуючої ринкової системи яка базувалася би на загальних принципах, нормах та економічних механізмах;
2. використання можливостей світового господарства для структурної перебудови національної економіки;
3. перетворення зовнішньоекономічної сфери в активний фактор динамічного економічного зростання.

Досягнення цих цілей є можливим при умові вирішення таких завдань:

- ліквідація дефіциту на споживчому ринку товарів та послуг;
- збільшення високооплачуваних робочих місць;
- залучення іноземної валюти та її одержання за рахунок розширення експорту;
- отримання передових технологій, ноу-хау;
- надання інвестицій у галузі які гостро потребують інвестиційних вкладень;
- отримання новітніх управлінських технологій;
- підвищення рівня кваліфікації робітників;
- підвищення якості та конкурентоспроможності продукції;
- розвиток експортно-орієнтованого сектору економіки України.

Міжнародна міграція робочої сили – переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу з метою пошуку роботи, нових сфер застосування своїх здібностей, кращих умов життя.

Форми міжнародної міграції робочої сили:

- ***безповоротна*** – зміна постійного місця проживання;
- ***тимчасова*** – зміна місця проживання хоч і на тривалий, але визначений час;
- ***сезонна*** – пошук сезонної роботи за межами своєї країни;

- *маятникова* – регулярні поїздки за кордон у пошуках роботи з обов'язковим поверненням у свою країну.

Зміст концепції нового міжнародного економічного порядку:

- встановлення економічно обґрунтованих цін на сировину та готові продовольчі й промислові товари;
- встановлення прийнятих для країн, що розвиваються, валютно-фінансових відносин;
- усунення дискримінаційних обмежень, створення пільгових умов для зовнішньоекономічної діяльності країн, що розвиваються, тощо.

Зміст концепції міжнародної економічної безпеки:

- ліквідація дискримінації у практиці зовнішньоекономічних відносин;
- встановлення НМЕП, який зумовив би економічну безпеку всіх національних держав;
- концентрація спільних зусиль у вирішенні проблем заборгованості;
- розробка механізмів, спрямованих на вирівнювання рівнів економічного розвитку країн, що розвиваються, та країн із трансформаційною економікою;
- об'єднання зусиль для вирішення екологічних проблем, освоєння космосу, боротьба з наркобізнесом, тероризмом тощо.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Економічна теорія: навч. посібник / В. П. Решетило, Г. В. Стадник, Н. В. Можайкіна та ін.; за заг. ред. В. П. Решетило; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ, 2014. – 290 с
2. Економічна теорія: навч. посіб. / О. В. Стефанишин, М. В. Квак, М. В. Кічурчак, М. І. Терехух; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2015. – 335 с.
3. Політична економія: навчальний посібник / М.І. Синюченко. – Суми : ТОВ «Видавничий дім «Ельдорадо», 2015. – 176 с.
4. Шевченко Л.С. Економічна теорія : навч. посіб. / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, О. С. Марченко та ін. ; за заг. ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2016. – 268 с.

Додаткова:

1. 2 кн. / за ред. С. Панчишина і П. Островерха. – К. : Знання, 2006. – . – Кн. 1 : Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка. – 4-те вид., виправл. і доповн. – 2006. – 723 с.
2. Білецька Л. В. Економічна теорія (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка) : навч. посіб. / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К. : Центр навч. літ., 2009. – 688 с.
3. Гальчинський А. С. Економічна теорія : підручник / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко. – К. : Вища шк., 2007. – 503 с.
4. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Вид. центр “Академія”, 2000 – 2001.
5. Мочерний С.В. Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка) : навч. посіб. / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко ; за ред. С. В. Мочерного. - Львів : Новий Світ-2000, 2017. - 487 с.
6. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / О. О. Шевченко. - Київ : Центр учбової літератури, 2016. - 277 с.
7. Основи економічної теорії / [Мамалуй О. О., Грищенко О. А., Грищенко Л. В. та ін.] ; за заг. ред. О. О. Мамалуя. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
8. Основи економічної теорії : підручник / за заг. ред. д.е.н., проф. С. В. Мочерного. – Тернопіль : Тарнекс, 1993. – 686 с.
9. Політична економія : підручник. Ч. 1: Загальна економічна теорія. / під ред. Г. І. Башнянин, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв. – К., 1997. — 302 с.
10. Політична економія : посібник / за ред.. В.О. Рибалкіна, В.Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2004. – 672 с.
11. Семюелсон П. Мікроекономіка / Семюелсон П., Нордгауз А., Вільям Д. ; пер. з англ. – К. : Основи, 1998. – 676 с.
12. Экономикс: принципы, проблемы : в 2 т. / Макконнелл К. Р., Брю С. Л. – М., 1996 – Т. 1. – 1996. – 400 с.

